

Το ελληνικό βιβλίο στην κρίση

Σκέψεις για το παρελθόν, παρατηρήσεις για το παρόν, ιδέες για το μέλλον

Οκτώ εισηγήσεις

από τη διημερίδα που έγινε 10 και 11 Μαΐου 2013
στο Αμφιθέατρο «Ιω. Δρακόπουλος»
του Πανεπιστημίου Αθηνών

Το ελληνικό βιβλίο στην κρίση

Σκέψεις για το παρελθόν, παρατηρήσεις για το παρόν, ιδέες για το μέλλον

Οκτώ εισηγήσεις

**από τη διημερίδα που έγινε 10 και 11 Μαΐου 2013
στο Αμφιθέατρο «Ιω. Δρακόπουλος»
του Πανεπιστημίου Αθηνών**

Κυκλοφόρησε μόνο σε ηλεκτρονική μορφή
τον Ιούλιο του 2014

ISBN 978-960-9797-31-3

Περιεχόμενα

Το ελληνικό βιβλίο στην κρίση
Σκέψεις για το παρελθόν, παρατηρήσεις για το παρόν, ιδέες για το μέλλον
5

Η συγκρότηση του Συνδικάτου Εργατών Τύπου Αθηνών, 1900-1940
Αθηνά Ζηζοπούλου
7

Όταν τα βιβλία πουλιούνταν... αλλά δεν αγοράζονταν:
Η κρίση του βιβλίου τη δεκαετία του 1930
Άννα Καρακατσούλη
11

Παλαιές αξίες και νέοι όροι: οι αλλαγές στην εκδοτική αλυσίδα και οι προκλήσεις
για την ελληνική εκδοτική βιομηχανία
Χριστίνα Μπάνου
19

Πρωτότυπο εναντίον φαντάσματος:
Εικονογράφος παλαιάς κοπής στον καιρό της κρίσης
Δημήτρης Παυλόπουλος
29

Ο νέος συγγραφέας στην ελληνική εκδοτική στέπα
Χρήστος Αστερίου
34

Η πύκνωση της ιστορίας και η συμπύκνωση της γλώσσας:
Θεματικές, μοτίβα και γλώσσα της νεότερης ποιητικής γενιάς στην Ελλάδα της κρίσης
Θωμάς Τσαλαπάτης
37

Οι Μεταφράσεις και η Πατριδογνωσία
Κρίτων Ηλιόπουλος
43

Το επάγγελμα του Μεταφραστή Επιμελητή Διορθωτή: Χτες και σήμερα
Μιχάλης Λαλιώτης
(Σύλλογος Μεταφραστών, Επιμελητών, Διορθωτών)
50

Το ελληνικό βιβλίο στην κρίση
Σκέψεις για το παρελθόν, παρατηρήσεις για το παρόν, ιδέες για το μέλλον
10-11 Μαΐου 2013

αμφ. «Ιω. Δρακόπουλος», Προπύλαια Πανεπιστημίου Αθηνών

Σε συνθήκες οικονομικής και κοινωνικής κρίσης «Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων» διοργάνωσαν στις 10-11 Μαΐου 2013, διημερίδα όπου έλαβαν μέρος ερευνητές και εκπρόσωποι από τα επαγγέλματα του βιβλίου. Από τις παρουσιάσεις των ομιλητών και τις ζωντανές συζητήσεις με το κοινό αναδείχθηκαν τα προβλήματα όλου του φάσματος της δημιουργίας, της παραγωγής και της διακίνησης του βιβλίου.

Εξετάστηκαν θέματα από την ιστορία του εκδοτικού χώρου και της τυπογραφίας όπως οι περιπέτειες του βιβλίου και των ιδεών στην κρίσιμη εικοσαετία 1960-1980 (Λουκάς Αξελός), η συγκρότηση του Συνδικάτου Εργατών Τύπου Αθηνών (Αθηνά Ζηζοπούλου), η κρίση του βιβλίου της δεκαετίας του 1930 (Αννα Καρακατσούλη) και η ιστορία της εικονογράφησης του παιδικού βιβλίου (Δημήτρης Παυλόπουλος).

Νέοι συγγραφείς μίλησαν για την σημερινή κατάσταση στην αγορά εργασίας, όπως διαμορφώθηκε μετά την τεχνητή άνθηση του βιβλίου και τον εκδοτικό πληθωρισμό των δεκαετιών του 1990 και 2000, και για τις επιλογές των εκδοτών που αποφεύγουν πλέον τον πειραματισμό και τα «αντιεμπορικά» είδη λόγου, όπως η ποίηση και το δοκίμιο, τομείς, όπου όμως συνήθως πρωτοδοκιμάζεται η νέα γενιά δημιουργών (Χρήστος Αστερίου) καθώς για την αποκαλυπτική αποτύπωση της κρίσης στο έργο των νέων ποιητών (Θ. Τσαλαπάτης). Τέθηκε το ζήτημα της σχέσης της μετάφρασης με τον εθνικισμό (Κρ. Ηλιόπουλος) και του κρίσιμου ρόλου του επιμελητή που, λόγω κρίσης, αντιμετωπίζεται όλο και συχνότερα ως περιττή δαπάνη (Παν. Σουλτάνης). Επαγγελματίες του βιβλίου παρουσίασαν τη βίαιη ανατροπή των εργασιακών σχέσεων και την επιδείνωση των όρων εργασίας (Μιχ. Λαλιώτης, Ν. Αντωνίου) ενώ εκδότες και βιβλιοπώλες (Β. Γραμέλης, Ν. Λαμπρόπουλος, Δ. Δημόπουλος) περιέγραψαν ανάγλυφα τον δύσκολο ρόλο τους αλλά και τις ευθύνες τους σε σχέση με τις πιέσεις της αγοράς, τις νέες τεχνολογίες και τις απαιτήσεις του αναγνωστικού κοινού για ποιοτικό και προσιτό βιβλίο.

Θεωρώντας τις βιβλιοθήκες θεματοφύλακες της πολιτισμικής παραγωγής αλλά και φυσική δίοδο πρόσβασης στο βιβλίο για τους αναγνώστες που υφίστανται την οικονομική κρίση, αναπτύχθηκαν προβληματισμοί σχετικά με τον ειδικό ρόλο της Εθνικής Βιβλιοθήκης (Τ. Αράχωβα), τις δυνατότητες παρέμβασης και ανταπόκρισης των δημοτικών βιβλιοθηκών στις ανάγκες των τοπικών κοινωνιών (Χρ. Κυριακοπούλου) και τα πολύπλοκα καινοφανή ζητήματα που θέτει η σταδιακή καθιέρωση του ψηφιακού βιβλίου (Γ. Γλωσσιώτης). Τέλος, έγινε μια συνολική επισκόπηση του εκδοτικού τοπίου και αναζητήθηκαν πιθανές διέξοδοι και προοπτικές για το ελληνικό βιβλίο (Ε. Γιαννοπούλου). Η στρογγυλή τράπεζα που έκλεισε την εκδήλωση (Μ. Πιμπλής, Ν. Βουλέλης, Ν. Ξυδάκης, Ν. Μέλιος, Κ. Λεγάκης) στάθηκε στις κατακτήσεις αλλά και τα ελλείμματα του ελληνικού βιβλίου, την αναγκαιότητα αλλαγής του επιχειρηματικού προφίλ του εκδότη και της δημιουργίας ενός κώδικα ηθικής συμπεριφοράς και δεοντολογίας για τον κλάδο, τις δυνατότητες και τις ελπίδες που δίνουν τα αναδυόμενα αυτοδιαχειριζόμενα εκδοτικά σχήματα, τη σκοπιμότητα σύνταξης μελετών βιωσιμότητας του κλάδου κ.ά.

Ιδιαίτερα σημαντική για τα ουσιαστικά πορίσματα της διημερίδας ήταν η συμβολή του κοινού που παρακολούθησε με αμείωτο ενδιαφέρον τις εργασίες και συμμετείχε ενεργά στον ανοιχτό και δημοκρατικό διάλογο, χωρίς παρωπίδες και χωρίς προκαταλήψεις και περιστροφές, ανοίγοντας δρόμους για γόνιμες ανταλλαγές απόψεων και συνεργασίες. Διαπιστώσαμε με μεγάλη ικανοποίηση ότι υπάρχει ένας ζωντανός «κόσμος του βιβλίου» που μπορεί να δοκιμάζεται σκληρά στις παρούσες συνθήκες αλλά μπορεί να ανταπεξέλθει χτίζοντας πάνω στις αξίες της αλληλεγγύης και ενός νέου πολιτισμικού ήθους.

Η παρούσα ηλεκτρονική έκδοση παρουσιάζει οκτώ από τις εισηγήσεις που εκφωνήθηκαν και έγινε σε συνεργασία με το Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων

Η συγκρότηση του Συνδικάτου Εργατών Τύπου Αθηνών, 1900-1940*

Αθηνά Ζηζοπούλου

Ιστορικός

Στην τυπογραφία, σε αντίθεση με άλλα επαγγέλματα, όπου η είσοδος των μηχανών οδήγησε στην «αποειδίκευση» των εργατών, οι μηχανές συνέβαλαν στην περαιτέρω εξειδίκευση του εργάτη και στη δημιουργία νέων ειδικοτήτων. Η εκμηχάνιση της παραγωγής δεν στόχευε στον περιορισμό της υπάρχουσας λεγόμενης ειδικευμένης εργασίας, αλλά στην αύξηση της παραγωγικότητας, η οποία γινόταν επιτακτική σε περιόδους πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών.¹ Με την εισαγωγή, στα τυπογραφεία των ημερήσιων εφημερίδων της Αθήνας, μεταχειρισμένων, συνήθως, μηχανών, οι εργάτες τύπου υιοθετούν το δυτικοευρωπαϊκό παράδειγμα συγκρότησης σωματείων, ανά ειδικότητα.

Η αντικατάσταση των επίπεδων πιεστηρίων από τα κυλινδρικά είχε ως συνέπεια τη μείωση του αριθμού των εργαζομένων που απαιτούνταν στην εργασία της εκτύπωσης και στην ανάγκη εκμάθησης μιας νέας, εντελώς διαφορετικής, ειδικότητας.² Ο πιεστής κυλινδρικών πιεστηρίων δεν είχε πλέον τίποτα κοινό με τον αντίστοιχο πιεστή των επίπεδων πιεστηρίων. Κυλινδρικά πιεστήρια εισάγονται στην Αθήνα από τα τέλη του 19ου αιώνα, γι' αυτό και οι πιεστές ήταν οι πρώτοι, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ειδικότητες, που συγκρότησαν το 1904 το «Σύνδεσμο Πιεστών, Χαρτοθετών και Στερεοτυπών Τυπογράφων».³ Αντίστοιχα, η είσοδος της λινοτυπίας οδήγησε στην ίδρυση του «Συνδέσμου Λινοτυπιστών», μια ένωση που το 1916 μετονομάζεται σε «Σύνδεσμο Εργατών Λινοτυπών». Και τα δύο εργατικά σωματεία, ωστόσο, αποδεικνύονται βραχύβια.

Η πρώτη λινοτυπική μηχανή εγκαταστάθηκε σε τυπογραφείο της Αθήνας το 1907-1908 και μέχρι το 1911 λειτουργούσαν συνολικά δεκαοκτώ.⁴ Οι χειροστοιχειοθέτες που επιθυμούσαν να εκπαιδευτούν στη νέα ειδικότητα μπορούσαν σχετικά εύκολα να προσαρμοστούν στις δεξιότητες που απαιτούσε η μηχανική στοιχειοθεσία, καθώς το κλαβιέ της λινοτυπίας κατασκευάστηκε με βάση το πρότυπο της τυπογραφικής κάσας.⁵ Η είσοδος της στοιχειοθετικής μηχανής περιόρισε, αλλά δεν «εκτόπισε» από το τυπογραφείο την κάσα με

* Το κείμενο εντάσσεται στο πλαίσιο της υπό εκπόνηση διδακτορικής μου διατριβής με θέμα τους «Τυπογράφους και εργάτες τύπου της Αθήνας τον 20ό αιώνα». Η έρευνα υποστηρίχθηκε με υποτροφία από το «Ίδρυμα Παιδείας και Ευρωπαϊκού Πολιτισμού» και τον Ειδικό Λογαριασμό Κονδυλίων Έρευνας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης.

¹ Βλ. ενδεικτικά Jonathan Zeitlin, "Engineers and compositors: A comparison", Royden Harrison – Jonathan Zeitlin (επιμ.), *Divisions of Labour: Skilled Workers and Technological Change in Nineteenth Century Britain*, Harvester Press, Σάσεξ 1985, σ. 185-250· Ava Baron, "Contested terrain revisited: Technology and gender definitions of work in the printing industry, 1850-1920", Barbara Drygulski Wright κ.ά., *Women, Work, and Technology: Transformations*, University of Michigan Press, Αν Άρμπορ 1987, σ. 58-83· Diane P. Koenker, "Men against women on the shop floor in early Soviet Russia: Gender and class in the socialist workplace", *American Historical Review* 100/5 (1995), σ. 1438-1464.

² Για την τεχνική εξέλιξη των τυπογραφικών πιεστηρίων βλ. James Moran, *Printing Presses: History and Development from the Fifteenth Century to Modern Times*, Faber and Faber, Λονδίνο 1973.

³ Νίκος Ποταμιάνος, «Η παραδοσιακή μικροαστική τάξη της Αθήνας. Μαγαζάτορες και βιοτέχνες 1880-1925», Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2011, σ. 849.

⁴ ΕΚΑ, *Οι εργάται της Ελλάδος προς την Διπλήν Βουλήν των Ελλήνων. Υπόμνημα*, Αθήνα 1911, σ. 9.

⁵ Cynthia Cockburn, *Brothers: Male Dominance and Technological Change*, Pluto Press, Λονδίνο 1991 [1983], σ. 47.

τα στοιχεία. Συχνά και οι δύο τρόποι στοιχειοθεσίας μπορούσαν να συνυπάρχουν.⁶ Η αλλαγή εντοπίζεται στην αποσύνδεση της διαδικασίας σελιδοποίησης από την ειδικότητα της χειροστοιχειοθεσίας. Επομένως, η στοιχειοθετική μηχανή δεν οδήγησε στη δημιουργία μιας νέας ειδικότητας, αλλά τριών: των λινοτυπών, των μηχανικών λινοτυπικών μηχανών και των σελιδοποιών. Βάσει των νέων ειδικοτήτων, συμπεριλαμβανομένης και αυτής των πιεστών κυλινδρικών πιεστηρίων, συγκροτούνται και οι αντίστοιχες εργατικές ενώσεις. Το 1929 ιδρύονται τα ταμεία αλληλοβοήθειας των «Μηχανικών Λινοτυπικών Μηχανών» και «Εργατών Κυλινδρικών Πιεστηρίων Αθηνών» και το 1930 οι ενώσεις των «Λινοτυπών Αθηνών» και «Στοιχειοθετών Αθηναϊκών Εφημερίδων».⁷

Τη δεκαετία του 1920, μολοντί αυξάνεται ο αριθμός των τυπογραφείων και η ζήτηση για έντυπο υλικό, η μαζική εγκατάσταση στοιχειοθετικών μηχανών πλήττει την ειδικότητα του χειροστοιχειοθέτη. Την κατάσταση επιτείνει η οικονομική κρίση του 1929 και ο οξύς ανταγωνισμός που εμφανίζεται τόσο μεταξύ των εφημερίδων όσο και μεταξύ εφημερίδων και βιβλίου. Για την προσέλκυση νέων διαφημιστικών καταχωρήσεων, οι εκδότες επιδίδονται σε προσπάθειες μεγιστοποίησης της κυκλοφορίας των εφημερίδων,⁸ κυρίως, μέσω της πρακτικής καταβολής «δώρων» στους αναγνώστες (ραπτομηχανές, χρήματα, οικόπεδα, σπίτια κ.λπ.), μια πρακτική του 19^{ου} αιώνα, και της αύξησης του αριθμού των σελίδων.⁹ Το νέο που εμφανίζεται αυτήν την περίοδο είναι η δυναμική εισβολή των εκδοτών του τύπου στο χώρο του βιβλίου, το οποίο προσφέρουν ως «δώρο» στους αναγνώστες. Η ατέλεια του δημοσιογραφικού χάρτου ευνόησε την έκδοση βιβλίων με συμπίεμένο κόστος, υποχρεώνοντας τις εκδοτικές επιχειρήσεις ή να διακόψουν την έκδοση βιβλίων ή να μειώσουν σημαντικά την τιμή πώλησής τους.¹⁰

Η αύξηση του κόστους παραγωγής των εφημερίδων εντατικοποίησε τις προσπάθειες των εργοδοτών για

⁶ Χρήστος Γ. Καραμπλιάς, *Οι εργάτες τύπου και η ιστορία τους από το 1821 έως το 1975*, Αθήνα 1975, σ. 21.

⁷ Πρωτοδικείο Αθηνών, Αλφαριθμητικών ευρετηρίων σωματείων, 1914-1931. Οι διασπάσεις που παρατηρούνται στο επίπεδο της ΓΣΕΕ και των Ομοσπονδιών, τη δεκαετία του 1920, μεταφέρονται και στις πρωτοβάθμιες οργανώσεις. Το 1928 η επικράτηση της δεξιάς παράταξης στη διοίκηση του «Σωματείου Τυπογράφων Αθηνών» ώθησε τους εργάτες στην ίδρυση διακριτών ενώσεων στον τύπο. Βλ. Χρήστος Γ. Καραμπλιάς, *Οι εργάτες τύπου*, ό.π., σ. 23-25. Η «Αλληλοβοηθητική Αδελφότης των Τυπογράφων» της Αθήνας ιδρύεται τον Απρίλιο του 1900. Το 1914 μετονομάζεται σε «Σύνδεσμο Εργατών Τυπογράφων του Βιβλίου και του Τύπου» και το 1921 σε «Σωματείων Εργατών Τυπογράφων του Βιβλίου και του Τύπου». Βλ. Σωματείων Εργατών Τυπογράφων του Βιβλίου και του Τύπου, *Καταστατικόν*, Εστία, Αθήνα 1921. Εξαιτίας της μακροσκελούς επωνυμίας εξαρχής υιοθετήθηκε από τα μέλη ο τίτλος «Σωματείων Τυπογράφων Αθηνών», ένας τίτλος που «νομιμοποιήθηκε» το Σεπτέμβριο του 1939 με απόφαση της Γενικής Συνέλευσης. Για τους τυπογράφους της Αθήνας βλ. ενδεικτικά Νίκος Ε. Σκιαδάς, *Χρονικό της ελληνικής τυπογραφίας*, τ. Γ': *Μαχόμενη τυπογραφία – Σύμμικτα, 1863-1909*, Gutenberg, Αθήνα 1982, σ. 178-217· Χρήστος Γ. Καραμπλιάς, *Οι εργάτες τύπου*, ό.π.: Χαρίλαος Γ. Γκούτος, *Ο συνδικαλισμός στην Αθήνα το 1891. Συνδικάτα, απεργίες, συνθήκες εργασίας, σοσιαλισμός*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2001· Γεώργιος Λαγανάς, «Το σωματείο τυπογράφων και βιβλιοδετών 'Γουτεμβέργιος' (1868-1886)», *Βιβλιοαμφιάστης* 1 (1999), σ. 103-141· Χρήστος Λούκος, «Τυπογραφία και τυπογράφοι στο ελληνικό κράτος. Πρώτη προσέγγιση: Αθήνα, 1930-1990», *Μνήμων* 24 (2002), σ. 307-326· Χρήστος Λούκος (επιμ.), *Τυπογραφία και τυπογράφοι*, Πρακτικά ημερίδας στη μνήμη του Χρίστου Γ. Μανουσαρίδη, ΕΜΝΕ, Αθήνα 2014, υπό έκδοση.

⁸ Το 1915 η ημερήσια κυκλοφορία των αθηναϊκών εφημερίδων ανέρχεται στα 150.000 φύλλα. Την περίοδο 1930-1936 φτάνει τα 350-360.000 φύλλα, γι να μειωθεί την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά στα 250-270.000 φύλλα. Κώστας Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού τύπου*, τ. Β': *Αθηναϊκά εφημερίδες 1901-1959*, Γεώργιος Σερμπίνης, Αθήνα 1959, σ. 14. Τα στοιχεία για την κυκλοφορία των εφημερίδων θα πρέπει να αντιμετωπιστούν με επιφύλαξη, καθώς οι εκδότες ήδη από το 19ο αιώνα δηλώνουν μεγαλύτερο, από τον πραγματικό, αριθμό κυκλοφορίας των φύλλων τους με στόχο την αύξηση των διαφημίσεων και των αγγελιών. Βλ. Klimis Mastoridis, *Casting the Greek Newspaper: A Study of the Morphology of the Ephemeris from its Origins until the Introduction of Mechanical Setting*, ΕΛΙΑ, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 332.

⁹ Ο οξύς ανταγωνισμός μεταξύ των εφημερίδων και η πρακτική καταβολής «δώρων» στους αναγνώστες συναντάται, επίσης, αυτήν την περίοδο, τόσο σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης όσο και στις ΗΠΑ. Βλ. Δημήτρης Κ. Ψυχογιός, *Τα έντυπα μέσα επικοινωνίας. Από τον πηλό στο Δίκτυο*, Καστανιώτης, Αθήνα 2010, σ. 318-320.

¹⁰ Για την «κρίση» που αντιμετωπίζουν οι τυπογραφικές επιχειρήσεις στο Μεσοπόλεμο βλ. Βάσιος Τσοκόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Περιπέτειες του βιβλίου στην Ελλάδα 1880-1940. Ένα ανθολόγιο*, ΕΚΕΒΙ, Αθήνα 1998· *Εκδοτικές δραστηριότητες 1900-1940*, ΕΚΕΒΙ, Αθήνα 1998· Γιάννης Χρυσοβέργης, «Η κρίση του βιβλίου στα 1930» και Γιώργος Ζεβελάκης, «Κρίση – Αίτια – Θεραπείες», Δημήτρης Παυλόπουλος (επιμ.), *Ελληνικό βιβλίο*, «Η Καθημερινή», Αθήνα 2001, σ. 168-170 και 171-173· Τάκης Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο. Δεσμεύσεις και αξιώσεις της λογοτεχνικής διανοήσης στην Ελλάδα του 1930*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007· Άννα Καρακατσούλη, *Στη χώρα των βιβλίων. Η εκδοτική ιστορία του Βιβλιοπωλείου της Εστίας, 1885-2010*, Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων, Αθήνα 2011, σ. 111-124.

μείωση των αποδοχών και του αριθμού των εργαζομένων. Η μεταβολή των όρων εργασίας άσκησε πίεση στους εργάτες, καθώς οι άνεργοι και οι υποαπασχολούμενοι ήταν πρόθυμοι να αποδεχτούν εργασίες με χαμηλότερες αποδοχές. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η προσπάθεια συνεργασίας των τριών ενώσεων στο τμήμα στοιχειοθεσίας προκειμένου να γίνει εφικτή η συγκράτηση του ύψους των αποδοχών σε ένα ορισμένο αποδεκτό επίπεδο. Το 1933 98 λινοτύπες, 53 σελιδοποιοί-στοιχειοθέτες και 22 μηχανικοί, δηλαδή συνολικά 173 εργάτες, αποφασίζουν τη διάλυση των αντίστοιχων ενώσεων και την ενσωμάτωσή τους σε μία ενιαία οργάνωση, το «Συνδικάτο Εργατών Τύπου Αθηνών». Στο Συνδικάτο θα κυριαρχήσουν τόσο αριθμητικά όσο και διοικητικά οι λινοτύπες. Δεν είναι τυχαίο, επομένως, ότι ως εικόνα σύμβολο της νέας ένωσης επιλέχθηκε το σύμβολο των λινοτυπών και μηχανικών, η λινοτυπική μηχανή. Με την υιοθέτηση του συγκεκριμένου συμβόλου δηλώνονταν η ρήξη τους, αφενός με τον παλαιότερο τρόπο στοιχειοθεσίας (τη χειροστοιχειοθεσία), και αφετέρου, με το «Σωματείο Εργατών Τυπογράφων του Βιβλίου και του Τύπου» που είχε ως σύμβολο την προσωπογραφία του Γουτεμβέργιου.

Οι πιεστές δεν πλήττονται άμεσα από την κρίση. Αυτό οφείλεται κυρίως στον περιορισμένο σχετικά αριθμό κυλινδρικών πιεστηρίων που λειτουργούν στην Αθήνα και άρα στον περιορισμένο αριθμό εργαζομένων. Δεν υπάρχουν δηλαδή «ελεύθεροι εργάτες»¹¹ στην αγορά που θα μπορούσαν ενδεχομένως να απειλήσουν το ύψος των αποδοχών τους. Το 1935 με την εισαγωγή και εγκατάσταση νέων κυλινδρικών πιεστηρίων, σε τυπογραφεία του τύπου, προκαλείται κρίση στην ειδικότητα του πιεστή, καθώς απολύονται εργάτες επίπεδων πιεστηρίων, που δεν μπόρεσαν ή δεν θέλησαν να προσαρμοστούν στη νέα κατάσταση και παράλληλα προσλαμβάνονται νέοι, εκτός σωματείου, εργάτες. Στα τέλη του 1935 οι πιεστές θα γίνουν εν τέλει μέλη του Συνδικάτου Εργατών Τύπου Αθηνών, αλλά δεν θα ενσωματωθούν ποτέ πλήρως ακόμη και μέχρι τη Μεταπολίτευση.

Η συγκεκριμένη εξέλιξη στον τρόπο σωματειακής οργάνωσης των εργατών τύπου, τη δεκαετία του 1930, διαφοροποιεί την ελληνική περίπτωση τόσο από χώρες της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής, όπου οι εργάτες συγκροτούν σωματεία με βάση την ειδικότητα, όσο και από το παράδειγμα της Σοβιετικής Ένωσης, όπου ο κλάδος αποτελεί το κριτήριο σύστασης των εργατικών σωματείων. Στη σοβιετική τυπογραφία, για παράδειγμα, στοιχειοθέτες, πιεστές, λιθογράφοι και βιβλιοδέτες ανήκουν στο ίδιο εργατικό σωματείο. Στην Αθήνα, το Συνδικάτο Εργατών Τύπου περιλαμβάνει αποκλειστικά άνδρες εργάτες που απασχολούνται στα τμήματα στοιχειοθεσίας και εκτύπωσης, δηλαδή λινοτύπες, σελιδοποιούς, μηχανικούς και πιεστές, ανεξαρτήτως αντικειμένου εργασίας.¹²

Η ανεργία παραμένει το βασικό πρόβλημα που απασχολεί τα μέλη του Συνδικάτου Τύπου της Αθήνας, ένα πρόβλημα που στην περίπτωση του τύπου συνδέεται άμεσα με τις αλλαγές που συντελούνται στο πολιτικό επίπεδο. Ο εθνικός διχασμός, το κίνημα του 1923, η δικτατορία του Πάγκαλου, τα κινήματα του 1933 και του 1935, η δικτατορία του Μεταξά σηματοδοτούν περιόδους κρίσης του τυπογραφικού επαγγέλματος, εξαιτίας μόνιμου ή προσωρινού κλεισίματος τυπογραφικών επιχειρήσεων. Στις περιόδους αυτές αυξάνεται η κινητικότητα των εργαζομένων, οι οποίοι αναζητούν εργασία όχι μόνο σε άλλες πόλεις, αλλά και σε άλλους οικονομικούς κλάδους. Σε αρκετές περιπτώσεις η σχετική ευκολία ίδρυσης εκδοτικού τυπογραφείου, λόγω χαμηλού παραγωγικού κόστους, ωθεί άνεργους, υποαπασχολούμενους, ακόμη και εργαζομένους, στην ίδρυση δικών τους επιχειρήσεων.¹³

¹¹ Όπως επισημαίνει ο Χρήστος Χατζηιωσήφ, η «ελευθερία της εργασίας», δηλαδή η ελευθερία της χρησιμοποίησης των απεργοσπαστών ήταν η πιο δημοφιλής ελευθερία των βιομηχάνων και των αστών πολιτικών σε μια περίοδο πρωτόγνωρου κατά τα άλλα περιορισμού των ελευθεριών». Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Β1: *Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 34. Για το ασφυκτικό νομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούν τα εργατικά σωματεία αυτήν την περίοδο βλ. Seraphim Seferiades, «The coercive impulse: Policing labour in Interwar Greece», *Journal of Contemporary History* 40/1 (2005), σ. 55-78.

¹² Οι βιβλιοδέτες και οι λιθογράφοι είχαν συγκροτήσει, νωρίτερα, διακριτά σωματεία. Το 1891 ιδρύθηκε ο «Σύνδεσμος Βιβλιοδετών Αθηνών» και το 1901 η «Αδελφότης Εργατών Λιθογράφων Αθηνών και Πειραιώς». Χαρίλαος Γ. Γκούτος, *Ο συνδικαλισμός στο ελληνικό κράτος 1834-1914. Επίσημο και ζωντανό συνδικαλιστικό δίκαιο. Συνδικαλιστική κίνηση*, τ. Α', Ε.Ε.Ε. Δελτίον Εργατικής Νομοθεσίας, Αθήνα 1988, σ. 74, 129-130, 205-206.

¹³ Χρήστος Λούκος, «Τυπογραφία και τυπογράφου», ό.π., σ. 310-313. Για την επαγγελματική κινητικότητα βλ. επίσης Λήδα Παπα-

Τα δύο τυπογραφικά εργατικά σωματεία της Αθήνας, σε συνεργασία με το Σωματείο Τυπογράφων Πειραιώς, επεδίωξαν την «κατοχύρωση του επαγγέλματος», ώστε να περιοριστεί ο αριθμός των εργατών και εργατριών που εισέρχονταν στα τυπογραφικά καταστήματα κάθε είδους. Η ψήφιση του σχετικού νόμου συζητείται από το 1936 και οι εργάτες τύπου, προκειμένου να υπαχθούν σε αυτόν, αλλάζουν το 1938 την επωνυμία του Συνδικάτου σε «Ένωσις Εργατών Τύπου Αθηνών» (ΕΕΤΑ) και παράλληλα γίνονται μέλη της ΓΣΕΕ, εφόσον ως εργατικά σωματεία αναγνωρίζονταν μόνο αυτά που ήταν μέλη της ανώτερης συνδικαλιστικής οργάνωσης.

Το 1939 ψηφίζεται εν τέλει ο αναγκαστικός νόμος 1931 «περί κατοχυρώσεως του επαγγέλματος του τυπογράφου», ο οποίος όριζε ότι «ουδείς δύναται ν' ασκήση το επάγγελμα του μισθωτού τυπογράφου ήτοι στοιχειοθέτου, πιεστού, χαρτοθέτου και στερεοτύπου, εάν δεν είναι εφωδιασμένος δι' επαγγελματικού βιβλιαρίου».¹⁴ Ο νόμος ήταν ευνοϊκός απέναντι στους εργάτες, καθώς κήρυξε το τυπογραφικό επάγγελμα «κλειστό» για πέντε χρόνια και απαγόρευσε την είσοδο εργατών τυπογράφων της επαρχίας στην πρωτεύουσα.¹⁵ Το στενό περιεχόμενο που δόθηκε στην έννοια του «τυπογράφου» σήμαινε ταυτόχρονα τον αποκλεισμό των εργατών τύπου και συγκεκριμένα των λινοτυπών και μηχανικών, δηλαδή περίπου το 46% των μελών της ΕΕΤΑ.

Στην επιτροπή χορήγησης επαγγελματικών βιβλιαρίων ανατέθηκε η ευθύνη της απόφασης για το εάν θα δοθούν ή όχι τα σχετικά βιβλιάρια σε όλους τους εργάτες τύπου της Αθήνας. Η επιτροπή συστάθηκε από μέλη του Σωματείου Τυπογράφων Αθηνών και του Σωματείου Τυπογράφων Πειραιώς, με αποτέλεσμα τα δύο σωματεία να συγκεντρώσουν εξουσίες και να μετατραπούν «από διεκδικητικούς μηχανισμούς σε ενδιάμεσους μεταξύ των εργατών και των εργοδοτικών φορέων».¹⁶ Εκμεταλλευόμενοι την πλεονεκτική τους θέση ζήτησαν από τη διοίκηση της ΕΕΤΑ σχετικό «αντάλλαγμα». Ύστερα από σχετικές διαπραγματεύσεις υπογράφηκε, στα μέσα του 1940, συμφωνητικό που όριζε την αποκλειστική τροφοδότηση των κενών θέσεων στον τύπο από μέλη των σωματείων τυπογράφων της Αθήνας και του Πειραιά. Οι εργάτες τύπου αποδέχτηκαν τους όρους της συμφωνίας, καθώς γνώριζαν, αφενός, ότι ήταν ο μοναδικός τρόπος για να λάβουν τα επαγγελματικά βιβλιάρια και έτσι να αναγνωριστεί και νομοθετικά το «κλειστό» του επαγγέλματος, και αφετέρου, ότι η μελλοντική τήρηση ή όχι των όρων θα εξαρτιόταν σε τελική ανάλυση από τους ίδιους.

Στη διάρκεια της Κατοχής η εφαρμογή του νόμου ατόνησε αν και τυπικά η ισχύς του έληγε το 1944. Η ΕΕΤΑ αποτέλεσε τη μοναδική τυπογραφική ένωση που κατάφερε να διατηρήσει το καθεστώς του «κλειστού» επαγγέλματος, ακόμη και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980, μένοντας πιστή, ως ένα βαθμό, στους όρους της συμφωνίας του 1940.

στεφανάκη, *Εργασία, τεχνολογία και φύλο στην ελληνική βιομηχανία. Η κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά, 1870-1940*, ΠΕΚ, Ηράκλειο 2009, σ. 86-96, 214-234.

¹⁴ «Δι' ομοίου βιβλιαρίου δέον να είναι εφωδιασμένοι οι αρχιεργάται των ως άνω ειδικοτήτων, οι βοηθοί αυτών και οι μαθητευόμενοι εν γένει ως και οι εκτελούντες τυπογραφικήν εργασίαν συναφή προς τας ειδικότητας ταύτας». ΦΕΚ 355 Α' / 2.9.1939.

¹⁵ Κατά τον Αντώνη Λιάκο, η κήρυξη επαγγελμάτων ως «κεκορεσμένων» ευνοούσε και την «κρατική πολιτική, η οποία, παρά τις ιδεολογικές επιφυλάξεις πως επρόκειτο για αναγέννηση του συντεχνιασμού, τη θεωρούσε μέτρο πρόληψης μεγαλύτερης ανεργίας γιατί θα αποθάρρυνε την εσωτερική μετανάστευση και τη 'δημιουργίαν νέων εργατών' που έτειναν να συγκεντρωθούν σε επαγγέλματα με ελάχιστο χρόνο εξειδίκευσης». Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, ΙΕΠΕΤΕ, Αθήνα 1993, σ. 401.

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 131.

Όταν τα βιβλία πουλιούνταν... αλλά δεν αγοράζονταν: Η κρίση του βιβλίου τη δεκαετία του 1930

Άννα Καρακατσούλη

Επίκ. Καθηγήτρια, Τμ. Θεατρικών Σπουδών, ΕΚΠΑ

Όταν εκδηλώθηκε η μεγάλη οικονομική κρίση του 1929, που οδήγησε στην κατάρρευση την παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία και συνέβαλε καθοριστικά στο να καταστεί ο ναζισμός μια αξιοπρόσεκτη πολιτική πρόταση, βρήκε τον τομέα του βιβλίου σε μια ανοδική φάση έντονου εκσυγχρονισμού. Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα το εμπόριο του βιβλίου στη δυτική Ευρώπη είχε εισέλθει σε μια περίοδο αναδιοργάνωσης και ανάπτυξης με τον σχηματισμό κλαδικών ενώσεων εκδοτών, βιβλιοπωλών και συγγραφέων¹⁷, την εξειδίκευση της αγοράς σε επί μέρους αναγνωστικά κοινά και την αντίστοιχη στόχευση της εκδοτικής παραγωγής, την πλήρη καθιέρωση του επαγγέλματος του λογοτεχνικού πράκτορα ή ατζέντη και την άνθηση μιας μοντερνιστικής λογοτεχνίας που έβρισκε στέγη σε νέους τολμηρούς εκδοτικούς οίκους. Παράλληλα, η αυγή του 20^{ου} αιώνα έφερε την εποχή των φθηνών χαρτόδετων εκδόσεων για το πλατύ κοινό, συνέπεια των τεχνολογικών καινοτομιών αλλά και της προόδου του αλφαριθμητισμού, της αύξησης των εισοδημάτων της ανερχόμενης εργατικής και μεσοαστικής τάξης και της επιθυμίας τους για «αυτο-βελτίωση». Η διακίνηση των βιβλίων στους σιδηροδρομικούς σταθμούς και στα σημεία πώλησης των εφημερίδων και η ευρεία διάδοση των δημόσιων βιβλιοθηκών διευκόλυναν την πρόσβαση στο βιβλίο και πολλαπλασίασαν τους αναγνώστες. Παρά τον οξύ ανταγωνισμό ανάμεσα στο βιβλίο και τα νέα μέσα μαζικής ενημέρωσης και ψυχαγωγίας που έκαναν την εμφάνισή τους (εικονογραφημένες εφημερίδες πλατειάς κυκλοφορίας, κινηματογράφος, ραδιόφωνο), οι τίτλοι τυπώνονται σε ολοένα περισσότερα αντίτυπα δημιουργώντας στους συγχρόνους ήδη από τη δεκαετία του 1920 μίαν ανησυχητική αίσθηση υπερπαραγωγής.

Η γενική οικονομική κρίση της πρώτης δεκαετίας μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με τις κορυφαίες πληθωριστικές εξάρσεις που έθεσαν σε δοκιμασία τις ασταθείς οικονομίες της Γερμανίας και της Γαλλίας, και η Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930 έπληξαν δραματικά την αγοραστική δύναμη της μεσαίας τάξης οδηγώντας στην πανευρωπαϊκή «κρίση του βιβλίου» που γίνεται αισθητή στην Ολλανδία και τη Γερμανία ήδη από τα 1920 και στη Γαλλία και Ιταλία στα 1930. Μεταξύ 1932 και 1935, όταν η κρίση κορυφώνεται, πολλοί μικροί πρωτοποριακοί εκδοτικοί οίκοι αναγκάζονται να διακόψουν τη λειτουργία τους. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί η πτώση της ζήτησης σε Γαλλία και Γερμανία αναζητείται λύση στην αύξηση της προσφοράς και τον πολλαπλασιασμό των σειρών, των τираζ, των δαπανών διαφήμισης και στη ρευστοποίηση των αποθεμάτων σε τιμή εκπτώσεως. Η τακτική αυτή ωστόσο αποδεικνύεται αδιέξοδη, πλημμυρίζει την αγορά με τίτλους και καταλήγει σε μαζικές επιστροφές απούλητων βιβλίων.¹⁸ Εδώ θα μας απασχολήσει η

¹⁷ Για τη Μεγάλη Βρετανία: Society of Authors (1884), Associated Booksellers of Great Britain and Ireland (1895), Publishers' Association (1896). Βλ. Jonathan Rose, "Modernity and Print I: Britain 1890-1970", στο S. Eliot, J. Rose (επιμ.), *A Companion to the History of the Book*, Οξφόρδη, Wiley-Blackwell, 2009, σ. 341.

¹⁸ Roger Chartier, Henri-Jean Martin, *Histoire de l'édition française. Vol. 4 : Le livre concurrent, 1900-1950*, Παρίσι, Fayard/Cercle de la Librairie, 1990, σ. 232-233.

ελληνική περίπτωση, τα συμπτώματα, τα αίτια και τα μέτρα κατά της κρίσης του βιβλίου στην Ελλάδα όπως διατυπώνονται σε εφημερίδες και ειδικευμένα έντυπα της εποχής.

Η Ελλάδα, μέσα στις δύο δεκαετίες του Μεσοπολέμου, γνώρισε έναν εθνικό θρίαμβο και μια καταστροφή, πρωτόγνωρες κοινωνικές ανακατατάξεις και ριζικές πολιτειακές μεταβολές. Η κρίση έπληξε τη χώρα κυρίως λόγω των χαρακτηριστικών που καθιστούσαν εξαιρετικά ευάλωτη την οικονομία, όπως οι δημοσιονομικές δυσχέρειες, το υψηλό δημόσιο χρέος και η εύθραυστη σταθερότητα της συναλλαγματικής ισοτιμίας, και συνοδεύθηκε από συρρίκνωση των εξαγωγών, των εισροών ιδιωτικών επενδυτικών και δανειακών κεφαλαίων και των μεταναστευτικών εμβασμάτων.¹⁹ Σε μια οικονομία κατά βάση αγροτική με πολύ περιορισμένη βιομηχανική παραγωγή, σαν την ελληνική, η διεθνής κρίση, όπως ήταν επόμενο, έγινε αισθητή πρώτα στον εξαγωγικό αγροτικό τομέα (λάδι, ελιές, σταφίδα, καπνός) με αποτέλεσμα τη μεγάλη πτώση των τιμών στην εγχώρια αγορά και τη στασιμότητα ή τη μείωση της γεωργικής παραγωγής και του εισοδήματος.²⁰ Ο σημαντικός περιορισμός της καταναλωτικής δαπάνης επέφερε αλυσιδωτές χρεωκοπίες στον χώρο του εμπορίου και, παρά την αρχική αισιοδοξία της κυβέρνησης Βενιζέλου και την ευρέως αποδεκτή άποψη ότι επρόκειτο για μια φυσιολογική διαδικασία εξυγίανσης της αγοράς, οι συνθήκες επιδεινώθηκαν ραγδαία το 1932. Η Ελλάδα απέτυχε στην εξεύρεση βοήθειας στο εξωτερικό, η εμπορική κίνηση νεκρώθηκε από την έλλειψη πιστώσεων και τις μαζικές πτωχεύσεις τραπεζών και η χώρα υποχρεώθηκε να αποχωρήσει επίσημα από τον κανόνα χρυσού και να προβεί στη μονομερή διακοπή των πληρωμών εξυπηρέτησης του εξωτερικού χρέους της.²¹

Στον αντίκτυπο της παγκόσμιας ύφεσης, το ειδικότερο πρόβλημα της κίνησης του βιβλίου απασχολεί έντονα τους αναλυτές σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930. Στις δύο πρώτες δεκαετίες του αιώνα είχαν εμφανιστεί οι πρώτες σύγχρονες εκδοτικές επιχειρήσεις, ξεπερνώντας κυρίως μέσα από βιβλιοπωλικές και όχι τυπογραφικές δραστηριότητες. Την ίδια εποχή διαπιστώνουμε ότι διαμορφώνεται μια νέα κατηγορία, οι διανοούμενοι, και ένα κοινό για το ποιοτικό βιβλίο που συγκροτούν ένα αυτόνομο πολιτισμικό πεδίο, τον «κόσμο του βιβλίου».²² Αυτή η περίοδος μεγάλης ανάπτυξης και ολοκλήρωσης του ελληνικού εκδοτικού συστήματος ανακόπτεται από την «κρίση του βιβλίου» του 1930.²³ Δημοσιογράφοι, λογοτέχνες και εκδότες αναζητούν πεισματικά την εξήγηση του φαινομένου, το πράττουν όμως με όρους σχεδόν αποκλειστικά εσωστρεφείς και η σχετική επιχειρηματολογία ουσιαστικά ανακυκλώνεται.

Συμπτώματα

Από τους πρώτους που διαπιστώνουν την αλλαγή στις συνθήκες παραγωγής του βιβλίου είναι οι συγγραφείς για τους οποίους η εξεύρεση εκδότη μετατράπηκε σε πραγματικό αγώνα. Η καθιερωμένη πρακτική τούς υποχρεώνει να συμμετέχουν στο οικονομικό κόστος της έκδοσης ενώ ο εκδότης αναλαμβάνει τη διάθεση και διακίνηση του βιβλίου. Οι Κλέων Παράσχος και Άλκης Θρύλος επιβεβαιώνουν ότι τα περισσότερα μυθιστορήματα τυπώνονται «με έξοδα και θυσία του συγγραφέως, τον οποίο δεν βοηθεί κανένας εκδότης, κι ο οποίος ξέρει ότι δεν υπάρχει στην Ελλάδα αγοραστικό αναγνωστικό κοινό».²⁴ Το 1937 η κατάσταση έχει μόνον επιδεινωθεί. Γράφει ο Παύλος Νιρβάνας:

¹⁹ Η κρίση του 1929, η ελληνική οικονομία και οι εκθέσεις της Τράπεζας της Ελλάδος για τα έτη 1928-1940, ΕΤΕ, 2009, σ. 7, 10. Βλ. http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/H_KΡΙΣΗ_TOY_1929.pdf [τελευταία πρόσβαση 24 Ιαν. 2014].

²⁰ Η κρίση του 1929..., ό.π., σ. 33, 35, 38.

²¹ Mark Mazower, *Greece and the Inter-War Economic Crisis*, Oxford Historical Monographs, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1991, σ. 137-138, 143, 160-173.

²² Βάσιος Τσοκόπουλος, *Ιστορία της έκδοσης στην Ελλάδα, 1830-1974: Μια επισκόπηση*, <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=node&cnode=596> [τελευταία πρόσβαση 24 Ιαν. 2014].

²³ Το εργατικό δυναμικό στον κλάδο «χάρτου και εκτυπώσεων» εμφανίζει ελαφρά μείωση μεταξύ των απογραφών του 1920 και 1930 από 3,03% σε 3% αλλά τα βιομηχανικά καταστήματα αυξάνονται από 1,24% σε 1,37% του συνόλου και η εκατοστιαία αναλογία επίσης μεταβάλλεται ανοδικά από 2,18% σε 3,36% (βλ. Κλαύδιος Μπανταλούκας, «Η ελληνική οικονομία 1923-1940. Σύντομος στατιστική σκιαγράφησης», *Σπουδαί*, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, 34 (3-4), 1984, σ. 585-586, προσβάσιμο στο <http://digilib.lib.unipi.gr/spoudai/handle/spoudai/599> [τελευταία πρόσβαση 24 Ιαν. 2014]).

²⁴ Τάκης Καγιαλής, «Λογοτεχνία και πνευματική ζωή», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Β1 & Β2: *Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, Βιβλιόραμα, χ.χ., σ. 295.

Ο εκδότης μου έδωσε τον μηχανισμό της εκδοτικής του δουλειάς:

– Από τα δέκα, να πούμε, βιβλία που βγάζω, είναι ζήτημα αν υπάρχει ένα που μπορεί να πουληθεί με τον καιρό και να μου δώσει ένα μικρό, αλλά βέβαιο κέρδος. Τα άλλα εννέα είναι βιβλία που δεν πουλιούνται, όχι γιατί είναι χειρότερα απ’ αυτά που βγαίνουν μαζί τους, –κάποτε είναι και πολύ καλύτερα–, αλλά γιατί αυτοί που τα γράφουν είναι ονόματα άγνωστα ή λίγο γνωστά στο μεγάλο κοινόν. Εννοείς, ότι για τέτοια βιβλία δεν μπορώ να ρισκάρω είκοσι χιλιάδες δραχμές ή και λιγώτερα, και να περιμένω έπειτα να μαζέψω τα λεφτά μου χρονιά με τη χρονιά. Οι συγγραφείς λοιπόν αυτών των βιβλίων, είτε γιατί είναι πλούσιοι οι ίδιοι, είτε γιατί καταφέρνουν και βρίσκουν τα λεφτά που τους χρειάζονται, μου φέρνουν τα λεφτά και βάζουν μπροστά τα βιβλία τους.²⁵

Δεν διαθέτουμε στατιστικά στοιχεία για τη δραστηριότητα των βιβλιοπωλείων το επίμαχο διάστημα, υπάρχουν ωστόσο άφθονες δημοσιογραφικές μαρτυρίες για την εξευτελιστική πτώση των τιμών. «Μερικοί, ασύστολα, τάβαλαν σε καρτσάκια και σε πανέρια και τα πρόσφεραν για 5 ή 10 δραχμές. Άλλοι με περισσότερη αξιοπρέπεια ρεκλαμάρισαν εκπτώσεις 50%. [...] Το ελληνικό βιβλίο κατάντησε να πουλιέται όσο ένας καφές στου Ζαχαράτου, όσο μισή οκά ρετσίνα, όσο μισό πακέτο τσιγάρα!»²⁶ Τα βιβλία πουλιούνταν... αλλά δεν αγοράζονταν, σύμφωνα με το ευφυολόγημα του Ανατόλ Φρανς. Ο Κώστας Ουράνης σημείωνε το 1933: «Έχω ιδεί να πουλάν στο ύπαιθρο ελληνικά βιβλία στο πέμπτο της τιμής τους – χωρίς αυτό να ελκύει τους περαστικούς. Μάταια οι πωλητές δοκιμάζουν να τους δελεάσουν φωνάζοντας: “Πέντε δραχμές όλοι οι ακαδημαϊκοί!” Οι περαστικοί ... περνάν – κ’ οι ακαδημαϊκοί μένουν, στα ράφια εννοείται.»²⁷ Το 1934, ο ίδιος υπολογίζει ότι «ο μέσος όρος της κυκλοφορίας των βιβλίων μας μεταξύ των 6.500.000 συμπατριωτών μας είναι και θα είναι 500 αντίτυπα. Γι’ αυτό, κάθε φορά που βλέπετε να περνάει μια κηδεία, να κάνετε το σταυρό σας μήπως ο πεθαμένος που μεταφέρεται είναι από τους πεντακόσιους αυτούς...»²⁸ Έναν χρόνο μετά, «τα καλύτερα απ’ τα βιβλία των νέων έχουν εκατό, εκατόν πενήντα αγοραστάς. Και πρέπει να προκαλέσουν μεγάλο θόρυβο, να κριθούν ευμενέστατα και να συζητηθούν πολύ, για να φτάσουν τους διακόσιους, το πολύ τους διακόσιους πενήντα».²⁹ Όπως αναφέρει και ο βιβλιοπώλης της Εστίας Νίκος Παντελάκης, «πριν τον πόλεμο δεν είχε μεγάλες επιτυχίες, το λογοτεχνικό βιβλίο είχε φτώχεια, δεν είχε μεγάλα πράγματα. Για να σου ζητήσει ένας ποιήματα του Καβάφη, ήταν κοσμοϊστορικό γεγονός [...]. Αν πούλαγες, ξέρω ’γω, τετρακόσια βιβλία, πεντακόσια βιβλία το χρόνο, λογοτεχνικά βιβλία, ήταν μεγάλο πράγμα. Την επιχείρηση την κρατούσε το σχολικό».³⁰ Το φαινόμενο επιβεβαιώνει ο Κωνσταντίνος Σαραντόπουλος, ο εκδότης του Βιβλιοπωλείου της Εστίας, σε συνέντευξη του 1937 στο πλαίσιο της μεγάλης έρευνας των *Νεοελληνικών Γραμμάτων*³¹ με τίτλο «Τι λένε οι εκδότες;» του Θάλη Προδρόμου: «Κατάντησε σήμερα γνωστοί και δοκιμασμένοι συγγραφείς να μη πουλιούνται ούτε στα πενήντα αντίτυπα. Θα μου πείτε βέβαια, πως πουλήθηκε το έργο του κ. Μυριβήλη η *Ζωή εν Τάφω* και εξάντλησε αρκετές εκδόσεις. Το γεγονός αυτό βέβαια δεν επαληθεύει έναν γενικό κανόνα. Μένει μια εξαίρεση του κανόνα, αλλά, δεν είναι και ο “κανών”».³² Πρέπει να παρατηρήσουμε εδώ ότι οι διαθέσιμοι ισολογισμοί των μεγάλων εκδοτικών επιχειρήσεων όπως ο Ελευθερουδάκης, ο Δημητράκος, ο Πυρσός και ο Σαλίβερρος δεν δίνουν την εικόνα της καταστροφής που θα αναμέναμε. Τα

²⁵ Παύλος Νιρβάνας, «Βιβλία», *Νέα Εστία*, τχ. 262, 15 Νοεμβρ. 1937, σ. 1683-1684.

²⁶ Μαρτυρία του Ξεν. Λευκοπαρίδη του 1933, στο *Εκδοτικές δραστηριότητες 1900-1940*, ΕΚΕΒΙ, Αθήνα 1998, σ. 37.

²⁷ Κώστας Ουράνης, «Βιβλία, βιβλία ...», *Νέα Εστία*, τχ. 164, 15 Οκτ. 1933, σ. 1115.

²⁸ Κ. Ουράνης, «Η Εβδομάδα του βιβλίου», *Νέα Εστία*, τχ. 169, 1 Ιαν. 1934, σ. 38.

²⁹ Πέτρος Χάρης, «Τραγικοί μονόλογοι», *Νέα Εστία*, τχ. 206, 1η Ιουλ. 1935, σ. 683. Άλλωστε, και το 1937, τα πεζογραφικά έργα των συγγραφέων της «νέας λογοτεχνίας» δεν ξεπερνούσαν τα 500 αντίτυπα. Βλ. Θάλη Προδρόμου, *Νεοελληνικά Γράμματα, Εβδομαδιαία φιλολογική, καλλιτεχνική, επιστημονική εφημερίδα*, «Τι λένε οι εκδότες; Έρευνα του Θάλη Προδρόμου», Συνέντευξη με τον Γ. Θεοτοκά 1 Μαΐου 1937, σ. 12).

³⁰ Νίκος Παντελάκης, ό.π., σ. 56. Για την εξαιρετικά χαμηλή κυκλοφορία ιδιαίτερα της νεωτερικής ποίησης, βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο: Δεσμεύσεις και αξιώσεις της λογοτεχνικής διάνοησης στην Ελλάδα του 1930*, Βιβλιόραμα, 2007, σ. 62-65.

³¹ Εβδομαδιαίο φύλλο που εξέδιδε ο Ελευθερουδάκης και πρωτοπαρουσιάστηκε τον Απρίλιο 1935. Διέκοψε την κυκλοφορία του τον Φεβρουάριο 1936 και επανεκδόθηκε από τον Δεκέμβριο 1936 έως την είσοδο των στρατευμάτων κατοχής στην Αθήνα τον Απρίλιο 1940. Υπήρξε το κατεχοχρή έντυπο που πρόβαλλε τις απόψεις των βενιζελικών πεζογράφων και διανοουμένων της ομάδας των «νέων του 1930». Βλ. Κ.Α. Δημάδης, *Δικτατορία, Πόλεμος και Πεζογραφία (1936-1944)*, Εστία, Αθήνα 2004, σ. 19-20.

³² Θ. Προδρόμου, ό.π., Συνέντευξη με τον Κ. Σαραντόπουλο, 21 Αυγ. 1937, σ. 12.

κέρδη παρουσιάζουν ίσως σχετική κάμψη όμως καμία χρήση δεν κλείνει με ζημίες και η σταθερότητα αυτή αποδίδεται στις συνεχιζόμενες πωλήσεις των παλαιότερων επιτυχημένων τίτλων των οίκων. Οι αναγνώστες, όταν έχουν τη δυνατότητα να αγοράσουν κάποιο βιβλίο, αποφεύγουν τους πειραματισμούς και επιλέγουν γνωστούς, δοκιμασμένους συγγραφείς. Επιπροσθέτως, οι συγκεκριμένοι οίκοι ειδικεύονται στο εκπαιδευτικό και θρησκευτικό βιβλίο, που συνιστούν τις πλέον σταθερές αξίες της αγοράς, και αποτελούν τη ναυαρχίδα της ελληνικής εκδοτικής βιομηχανίας με τα τεράστια για τα εγχώρια μεγέθη εγχειρήματα του *Εγκυκλοπαιδικού Λεξικού* ή της *Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας*.

Οι μόνες που φαίνεται να ξεφεύγουν από τον γενικό μαρασμό είναι οι πολυτελείς, βιβλιοφιλικές εκδόσεις, ένα σχετικά νέο φαινόμενο στην ελληνική αγορά αλλά κλασικό καταφύγιο στην Ευρώπη σε καιρούς κρίσης, αφού συνδυάζουν την απόλαυση της ανάγνωσης με την οικονομική επένδυση.³³ Μπορεί ο βιβλιόφιλος να είναι περισσότερο συλλέκτης παρά «ο ιδεώδης αναγνώστης που ονειρεύεται ένας συγγραφέας», η εμφάνισή του όμως στο προσκήνιο θεωρείται θετική για το ελληνικό λογοτεχνικό βιβλίο. Όπως γράφει ο Παύλος Νιρβάνας το 1932, θα το βοηθήσει να «γίνει αναγκαστικά πιο παρουσιάσιμο [και θα] αναγκάσει τους Έλληνες εκδότες να δίνουν, για το συμφέρο τους, μια πιο αξιοπρεπή εμφάνιση και στην κοινή έκδοση του λογοτεχνικού βιβλίου. Κι' έτσι ο «βιβλιόφιλος» θα γεννήσει τον φιαναγνώστη».³⁴ Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Πέτρος Χάρης δύο χρόνια αργότερα: «Η θεομηνία θα περάσει, τα ράφια των βιβλιοπωλείων που κάνουν εκκαθάριση θ'αδειάσουν κάποτε, τα καλάθια των μικροπωλητών θα γεμίσουν με άλλα «είδη ευκαιρίας». Αλλά θα γυρίσουμε στην κοινή έκδοση με περισσότερες απαιτήσεις. Βέβαια, οι πολυτελείς εκδόσεις πηγαίνουν σε λίγα χέρια. Θαυμάζονται όμως από πολλά μάτια. Και σιγά-σιγά μορφώνουν το γούστο του κοινού που δεν θα δυσκολευτή να κάνει τις συγκρίσεις του και θα ζητήσει το καλύτερο, το αρτιότερο, το αισθητικότερο.»³⁵

Αίτια

Ο άγριος ανταγωνισμός των εφημερίδων αποτελεί την πιο σταθερά επανερχόμενη ερμηνεία της κρίσης. Ήδη το 1931, ο Ιωάννης Κολλάρος της *Εστίας* θεωρούσε βασικό υπεύθυνο για τη στασιμότητα της βιβλιαγοράς την εφημερίδα, «η οποία κατήντησε περιοδικόν και βιβλίον. Με μίαν δραχμινήν αγοράζει κανείς εφημερίδα, η οποία δημοσιεύει τρία-τέσσαρα μυθιστορήματα και ποικίλην άλλην ύλην».³⁶ Είναι γεγονός πως το βιβλίο την εποχή αυτή θεωρείται ακριβό αγαθό. Η τιμή του (περίπου 50 δραχμές για έναν τόμο 250-300 σελίδων) το καθιστούσε δυσπρόσιτο για τη μεγάλη πλειονότητα της ελληνικής κοινωνίας.³⁷ Κομβικό σημείο της σχετικής επιχειρηματολογίας παραμένει ο αθέμιτος ανταγωνισμός του ημερήσιου τύπου, που χαίρει της ατέλειας του δημοσιογραφικού χάρτου. Η κατάσταση της αγοράς επιδεινώνεται μετά το 1933. Προκειμένου να προσελκύσουν αναγνώστες, οι αθηναϊκές εφημερίδες εξέδιδαν βιβλία που τα διέθεταν είτε δωρεάν (με κουπόνια) είτε σε μειωμένες τιμές. Ο Κώστας Ουράνης έγραφε σχετικά: «Προσφέροντας στο ελληνικό κοινό βιβλία εντελώς δωρεάν ή και σε τιμές «εκτός παντός συναγωνισμού», οι εφημερίδες έδωσαν το κάρφιο πλήγμα σε μια τάξη ανθρώπων –των ανθρώπων των γραμμάτων– που την είχαν κιόλας πλήξει όταν άρχισαν να γεμίζουν τις στήλες τους με ύλη εγκυκλοπαιδειών, περιοδικών και βιβλίων, μεταφρασμένη κατά το πλείστο, – δηλαδή ανέξοδη...»³⁸ Επιπλέον, οι αθηναϊκές εφημερίδες κατηγορούνται ότι αγνοούν τη σύγχρονη ελληνική λογοτεχνική παραγωγή «γιατί οι διευθυντές των εφημερίδων θεωρούν ότι για το κοινό τους η έκδοση ενός αξιόλογου ελληνικού βιβλίου δεν αποτελεί «είδηση», [και] ενώ χαιρετούν το «γεγονός» ότι ο κ. Τσελε-

³³ J.-Y. Mollier, ό.π., σ. 30.

³⁴ Π. Νιρβάνας, «Βιβλιόφιλος», *Νέα Εστία*, τχ. 123, 1η Φεβρ. 1932, σ. 116-117.

³⁵ Π. Χάρης, «Πολυτελείς εκδόσεις», *Νέα Εστία*, τχ. 180, 15 Ιουν. 1934, σ. 565-566.

³⁶ Απάντηση στην έρευνα του περιοδικού *Φωνή του Βιβλίου* για την κρίση στον χώρο του βιβλίου, αρ. 2, 28 Φεβρ. 1931. Αναφέρεται στο Βάσιος Τσοκόπουλος / Αγγελική Πασσιά / Γιάννης Χρυσοβέργης (επιμ.), *Περιπέτειες του βιβλίου στην Ελλάδα, 1880-1940. Ένα ανθολόγιο*, ΕΚΕΒΙ, Αθήνα 1998, σ. 49.

³⁷ Κ.Α. Δημάδης, ό.π., σ. 49.

³⁸ Κ. Ουράνης, «Τα δώρα των εφημερίδων», *Νέα Εστία*, τχ. 189, 1η Νοεμβρ. 1934, σ. 995.

μεντές δίνει μαθήματα μαγειρικής, δεν χαιρετούν και το γεγονός ότι ο κ. Καζαντζάκης μετέφρασε τον Δάντη. [...] Το ελληνικό κοινό ενδιαφέρεται για το βιβλίο όσο και για το έτος 40 μ. Χ., – δηλαδή καθόλου.»³⁹

Το περιορισμένο μέγεθος του αναγνωστικού/αγοραστικού κοινού αποτελεί επίσης μείζον πρόβλημα. Οι Γιάννης Σαλίβερος και Αριστείδης Μαυρίδης, το 1937, εκτιμούν τους έλληνες αναγνώστες στις σαράντα με πενήντα χιλιάδες, ο Λεωνίδας Αντωνόπουλος κατεβάξει τους αναγνώστες που ενδιαφέρονται για το σοβαρό βιβλίο στους πεντακόσιους.⁴⁰ Η συστηματικότερη φοίτηση στα δημοτικά σχολεία είχε διευρύνει το δυναμει αναγνωστικό κοινό,⁴¹ αλλά αυτό δεν κατευθυνόταν αναγκαστικά προς τη λόγια ελληνική παραγωγή. Το λαϊκό κοινό που στήριζε τη μαζική διεύρυνση της αγοράς του βιβλίου στη δυτική Ευρώπη διαβάξει, και στην Ελλάδα, κυρίως δημοφιλή ληστρικά μυθιστορήματα, ιστορίες τερατοφυγημάτων, παραδοξοτήτων και φρικτών εγκλημάτων, ενώ από τα μέσα της δεκαετίας του '20 παρατηρείται στροφή προς το αισθηματικό-κοινωνικό και το αστυνομικό μυθιστόρημα. Κατά συνέπεια, δεν υποφέρουν όλοι εξίσου από την αδιαφορία του κοινού. Για τον εκδοτικό οίκο Άγκυρα λ.χ., ειδικευμένο στο λαϊκό βιβλίο που εκδιδόταν σε εβδομαδιαία φυλλάδια, ακόμα και μέσα στην κρίση «η ζήτηση υπερβαίνει πολλές φορές το τιράζ των 35-40 χιλιάδων αντιτύπων».⁴² Στην άλλη άκρη του κοινωνικού φάσματος, η μεγαλοαστική τάξη καλύπτει τις αναγνωστικές ανάγκες της πρωτίτως από τις «ξένες φιλολογίες», όπως διαπιστώνει ο Κώστας Ουράνης ήδη από το 1930.⁴³ Γράφει για την εμπειρία του στο Λουτράκι μεταξύ των θαμώνων της λουτρόπολης:

Για να ιδώ ως ποιο σημείο φθάνει αυτή η αδιαφορία των Ελλήνων για το βιβλίο, έκανα ένα πείραμα: άφησα αδέσποτο επί τρεις ημέρες πάνω σ' ένα τραπέζι του σαλονιού του ξενοδοχείου μου ένα μυθιστόρημα – ό,τι δηλαδή πιο ευχάριστο ως βιβλίο. Ε λοιπόν: όχι μόνο δεν το έκλεψε κανείς, αλλά ούτε καν το φυλλομέτρησε από περιέργεια. Έμεινε εκεί που το είχα αφήσει – απλησίαστο σαν χολεριασμένος. Εν τω μεταξύ εξαφανίστηκε μια ξεχασμένη σ' ένα άλλο τραπέζι τράπουλα κι έκανε φτερά ένα μπερέ...⁴⁴

Ο Ουράνης προσθέτει μια τρίτη αιτία, την ανεπάρκεια του έλληνα εκδότη, και μια τέταρτη, εκείνη του νεοέλληνα συγγραφέα. Γράφει τον Δεκέμβριο του 1930: «[Ο έλληνας εκδότης] δεν έχει ούτε την καλλιτεχνική φιλοδοξία που χρειάζεται για να επιμεληθεί την εμφάνιση του βιβλίου, ούτε την αναγκαία για το λανσάρισμα των εκδόσεών του πείρα, ούτε την απαιτούμενη μόρφωση για να κρίνει την αξία του βιβλίου που του ζητούν να εκδώσει και την ελπίδα της επιτυχίας του στο κοινό. Η εμφάνισις του ελληνικού λογοτεχνικού βιβλίου είναι οικτρή από κάθε άποψη. Το χαρτί του είναι πρόστυχο, το εξώφυλλό του ακαλαίσθητο, η εκτύπωσή του κακότεχη. [...] ενώ και] το περιεχόμενο του ελληνικού λογοτεχνικού βιβλίου δεν είναι αρκετά ευχάρι-

³⁹ Κ. Ουράνης, «Αθηναϊκές εφημερίδες και ελληνικά βιβλία», *Νέα Εστία*, τχ. 190, 15 Νοεμβρ. 1934, σ. 1043. Οι διαμαρτυρίες του Ουράνη σύντομα εισακούστηκαν και από τον Δεκέμβριο του 1934, όταν η *Καθημερινή* καθιερώνει τακτική εβδομαδιαία φιλολογική σελίδα, με υπεύθυνο τον Αιμίλιο Χουρμούζιο, η ενσωμάτωση άφθονης λογοτεχνικής ύλης στις σελίδες των εφημερίδων (ποιήματα και διηγήματα, πρωτότυπα και μεταφρασμένα, άρθρα, μελέτες, βιβλιοκρισίες και έρευνες) αποτελεί πλέον κανόνα, ενώ από το 1937 η φιλολογική σελίδα της *Καθημερινής* έγινε ημερήσια (Τ. Καγιαλής, «Λογοτεχνία και πνευματική ζωή», ό.π., σ. 299).

⁴⁰ Θ. Προδρόμου, ό.π., Συνέντευξη με τους Γ. Σαλίβερο, 7 Αυγ. 1937, σ. 12· Λ. Αντωνόπουλο, 21 Αυγ. 1937, σ. 12· Αρ. Μαυρίδη, 11 Σεπτ. 1937, σ. 12.

⁴¹ Το 1928, το ποσοστό των αναλφάβητων στο σύνολο του πληθυσμού είχε μειωθεί σημαντικά σε σχέση με το 1907 (36% από 50% για τους άνδρες και 64% από 82,5% για τις γυναίκες). Το σχολικό έτος 1927/1928 όμως περισσότερο από το 25% των παιδιών ηλικίας 7-18 ετών δεν επισκέπτεται κανενός είδους σχολείο (Σ. Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση, 1821-1998*, Gutenberg, σ. 95). Σύμφωνα με τον Μπανταλούκα, το 1920 οι αναλφάβητοι αποτελούσαν το 52% του πληθυσμού, το 1928 το ποσοστό αυτό μειώθηκε στα 42%, για να υποχωρήσει το 1939 στα 32% (Κλ. Μπανταλούκας, ό.π., σ. 600).

⁴² Θ. Προδρόμου, ό.π., Συνέντευξη με τον Γ. Τσουκαλά, 11 Σεπτ. 1937, σ. 12. Την κρίση επίσης αποφεύγουν οι εκδότες που ειδικεύονται στην πλέον σταθερή αγορά, εκείνη του σχολικού βιβλίου, όπως το Βιβλιοπωλείον της Εστίας που διατηρεί τις τιμές του σταθερές και κερδίζει την ευγνωμοσύνη των συγγραφέων του («Απ' αυτή την ταπείνωση με γλίτωσε η αξιοπρέπεια και η οικονομική αντοχή του Κολλάρου. Κανένα του –κανένα μου– βιβλίο δεν έδωσε στα καρτσάκια. Τα κράτησε στα ράφια τους και στις τιμές τους. Και περίμενε, με την πεποίθησή πως θά 'ρχονταν και καλύτερες κάπως ημέρες...», στο Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα. Αυτοβιογραφία*, Αφοί Βλάσση, Αθήνα 1984, σ. 445-446).

⁴³ Κ. Ουράνης, «Η κρίσις που διατρέχει το λογοτεχνικό βιβλίο», *Ελεύθερον Βήμα*, 3-5 Δεκ. 1930 στο *Περπέτειες του βιβλίου στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 41.

⁴⁴ Κ. Ουράνης, «Αλλού και εδώ», *Νέα Εστία*, 1 Οκτ. 1934, τχ. 187, σ. 901.

στο και ενδιαφέρον»⁴⁵. Η αντίληψη περί ανεπάρκειας των νεοελλήνων λογοτεχνών είναι επίμονη και επαναλαμβάνεται ακόμη το 1937. Σύμφωνα με τον εκδότη Κ. Γκοβόστη, «υπάρχει κρίση συγγραφέων. Κρίση καλού βιβλίου, καλών έργων. Δώστε μου ένα καλό βιβλίο και να δείτε εάν δεν εξαντλήσω την έκδοσή του μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα».⁴⁶

Ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, στην τακτική του στήλη του «Δεκαπενθημέρου» στη *Νέα Εστία*, θα είναι ο πρώτος που θα απομακρυνθεί από τη στενή κλαδική θεώρηση και θα υποστηρίξει ότι οι δύσκολες μέρες της αγοράς του βιβλίου οφείλονται στη γενικότερη κρίση: «Ο κόσμος σήμερα δεν έχει πολλά χρήματα και φυσικά δεν παραγοράζει βιβλία».⁴⁷ Με αυτήν τη θέση συντάσσεται και ο Σαραντόπουλος που τοποθετεί τα πράγματα στην ευρωπαϊκή τους διάσταση:

Η κρίση υπάρχει, όπως θέλω να σας τονίσω, και για το ξένο και για το ελληνικό βιβλίο. Για να μη ματαιολογώ, πρέπει να σας πω, ότι θεωρώ την κρίση του βιβλίου σαν μια υπόθεση γενική και που δεν έχει καθόλου «ελλαδικό» χαρακτήρα. Πριν από λίγο καιρό, ήμουν στο Παρίσι. Η ίδια λοιπόν κι εκεί κατάσταση, χειρότερη κι' από την εδώ. Μανιφέστα, λόγοι, άρθρα, συνεντεύξεις, μελέτες, διακηρύξεις, στα διάφορα περιοδικά και τις εφημερίδες για την κρίση και την «αγωνία» του βιβλίου. Και πρόκειται για το Παρίσι, για ένα κέντρο πνευματικό, κι' όχι για μια οποιαδήποτε καθυστερημένη Βαλκανική πρωτεύουσα. Το Παρίσι, βροντοφωνάζουν οι Γάλλοι συγγραφείς, δεν διαβάσει πια. Ενδιαφέρονται για τον κινηματογράφο, τα Μούζικ χωλλ, και το ραδιόφωνο, παρά για το βιβλίο. [...] Στον τόπο μας, η κρίση του βιβλίου, μπορεί να πει κανείς, πως παρουσιάζει τα ίδια συμπτώματα και τις ίδιες αναλογίες, εάν προσθέσει κανείς τις φθηνές αλλά και τρισάθλιες λαϊκές εκδόσεις των εφημερίδων και των λαϊκών περιοδικών του τύπου της *Μάσκας*, του *Μυστηρίου*, του *Ρομάντσου* κλπ. που κατέστρεψαν το γούστο του αναγνωστικού κοινού.⁴⁸

Και ο Παύλος Νιρβάνας, επίσης το 1937, γενικεύει αλλά μέχρι αφαιρέσεως. Η «αγωνία του βιβλίου» δεν είναι μόνον ελληνική αλλά παγκόσμια και οφείλεται στους ταχύτερους ρυθμούς της σύγχρονης ζωής: «Ο κόσμος απλούστατα διαβάσει λιγότερο, γιατί ζει περισσότερο» ενώ τα βιβλία που κυκλοφορούν είναι υπερβολικά πολλά.⁴⁹

Αντιμετώπιση

Για τη θεραπεία της κρίσης, οι εκδότες ομοφωνούν στις συνεντεύξεις τους στα *Νεοελληνικά Γράμματα* ως προς τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν. Οι περισσότερες από τις προτάσεις που προβάλλονται έχουν ήδη δοκιμαστεί νωρίτερα στην Ευρώπη. Να ελαττωθεί η φορολογία του χαρτιού για τα «λογοτεχνικά, ιστορικά, λαογραφικά, καλλιτεχνικά, κλπ. κοινωφελή βιβλία», να μειωθούν τα ταχυδρομικά τέλη και να καταργηθούν οι διάφοροι δημοτικοί και κοινοτικοί φόροι για τη μεταφορά των βιβλίων στις επαρχιακές πόλεις και τα χωριά, να αγοράζεται από το κράτος σεβαστός αριθμός αντιτύπων από τα καλύτερα βιβλία της χρονιάς ως βραβεία στους άριστους μαθητές, να συντηρηθούν και εμπλουτισθούν οι σχολικές και κοινοτικές βιβλιοθήκες, να γίνει η ανάγνωση διηγημάτων και μυθιστορημάτων υποχρεωτική ώρα στα σχολικά προγράμματα, να ανατεθεί σειρά διαλέξεων ανά την Ελλάδα σε κατάλληλους συγγραφείς, και να δείξουν οι εφημερίδες πραγματικό και ειλικρινές ενδιαφέρον για την ενίσχυση του βιβλίου. Αρκετά από τα παραπάνω είναι ακόμα υπό συζήτηση... Στην προσπάθεια να ενισχυθεί η κίνηση του βιβλίου και το ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού, ο Γεώργιος Παπανδρέου, ως υπουργός Παιδείας, θέσπισε το 1931 τα κρατικά Λογοτεχνικά Βραβεία με τον νόμο 5058 για την προστασία των Γραμμάτων και των Τεχνών. Δεν γνωρίζουμε ποια θα ήταν η απόδοση του μέτρου καθώς τα πρώτα βραβεία απονεμήθηκαν μόλις το 1939.⁵⁰

⁴⁵ Κώστας Ουράνης, «Η κρίσις που διατρέχει το λογοτεχνικό βιβλίο», *Ελεύθερον Βήμα*, 3-5 Δεκ. 1930

⁴⁶ Θ. Προδρόμου, ό.π., Συνέντευξη με τον Κ. Γκοβόστη, 14 Αυγ. 1937, σ. 12. Ως παραδείγματα επιτυχημένων εκδόσεων που βρήκαν την ανταπόκριση του κοινού αναφέρει τα έργα των Καραγάτση, Νάκου, Δασκαλάκη και Γ. Καζαντζάκη.

⁴⁷ Γ. Ξενόπουλος, «Γιατί ... διαβάζεται το ελληνικό βιβλίο», *Νέα Εστία*, τχ. 102, 15 Μαρτ. 1931, σ. 320.

⁴⁸ Θ. Προδρόμου, ό.π., Συνέντευξη με τον Κ. Σαραντόπουλο, 21 Αυγ. 1937, σ. 12.

⁴⁹ Π. Νιρβάνας, «Διάβασμα και ζωή», *Νέα Εστία*, τχ. 254, 15 Ιουλ. 1937, σ. 1042-43.

⁵⁰ Όταν ο Κωστής Μπαστιάς ήταν επικεφαλής της νεοσύστατης Γενικής Διεύθυνσης Γραμμάτων και Καλών Τεχνών. Βλ. Π. Χάρης, «Τα λογοτεχνικά βραβεία», *Νέα Εστία*, 1^η Μαΐου 1939, τχ. 297, σ. 637. Λόγω του πολέμου, ο θεσμός θα διακοπεί και η απονομή των κρατικών λογοτεχνικών βραβείων θα επαναληφθεί από το 1956.

Το 1932 διοργανώνεται με ιδιωτική πρωτοβουλία η «Εβδομάς του Ελληνικού Βιβλίου», η πρώτη έκθεση βιβλίου στην Ελλάδα, με σκοπό την τόνωση της βιβλιαγοράς, όπου τα έργα προσφέρονται με σημαντικές εκπτώσεις. Στην έκθεση έλαβαν μέρος η Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών, παρουσιάζοντας όσα βιβλία είχαν κυκλοφορήσει από τους ίδιους τους συγγραφείς τους, και οι κυριότεροι εκδότες της Αθήνας.⁵¹ Αντίστοιχες πρωτοβουλίες είχαν προηγηθεί στη Ρώμη και το Παρίσι.⁵² Παράλληλα, οι λογοτέχνες οργανώνονται σε συλλογικά σωματεία για την προάσπιση των συμφερόντων τους. Το 1931 συστήνεται η Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών, με πρόεδρο τον Δημοσθένη Βουτυρά⁵³, και το 1934 η Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών με πρόεδρο τον Γρηγόριο Ξενόπουλο.⁵⁴

Το 1935 με τον αναγκαστικό νόμο 28/28.5.1935 «Περί κυκλοφορίας των εφημερίδων» περιορίζεται η εκδοτική δραστηριότητα των εφημερίδων, πάγιο αίτημα του εκδοτικού κόσμου, ενώ την ίδια περίπου εποχή γενικεύεται η μετατροπή των εκδοτικών επιχειρήσεων σε ανώνυμες εταιρείες, διαδικασία που είχε ξεκινήσει με τον Ελευθερουδάκη, τον Πυρσό και τον Δημητράκο από τα τέλη της δεκαετίας του 1920. Η ανωνυμοποίηση δεν επηρέασε ουσιαστικά τον παραδοσιακό οικογενειακό χαρακτήρα των εκδοτικών οίκων αλλά τους έδωσε τη δυνατότητα να εκμεταλλευτούν τις σημαντικές φορολογικές ελαφρύνσεις που προέβλεπε η νομοθεσία της εποχής. Στα τέλη του 1939, τέλος, οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις του κλάδου, οι Ελευθερουδάκης, Κολλάρος, Τζάκας-Δελαγραμμάτικας και Σιδέρης συνασπίστηκαν στην Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, με στόχο να αξιοποιήσουν συνδυαστικά το εργοστάσιο γραφικών τεχνών του Ελευθερουδάκη, οι εγκαταστάσεις του οποίου έμεναν ανεκμετάλλετες μετά την ολοκλήρωση του Εγκυκλοπαιδικού Λεξικού. Είναι η μόνη σοβαρή προσπάθεια αναδιοργάνωσης του εκδοτικού χώρου, δεν πρόλαβε όμως να τελεσφορήσει λόγω της κήρυξης του Β΄ Π.Π.

Παρά τα ανωτέρω, τον Απρίλιο 1939 το θέμα εξακολουθεί να είναι ακόμα επίκαιρο και η *Νέα Εστία* διεξάγει με τη σειρά της ειδική έρευνα σχετικά με την αντιμετώπιση της κρίσης του βιβλίου. Οι συγγραφείς που λαμβάνουν μέρος κάνουν τις προτάσεις τους: αύξηση των λογοτεχνικών βραβείων (Παύλος Φλώρος), δωρεάν διαφήμιση των βιβλίων από τον Ραδιοφωνικό Σταθμό (Ηλίας Βενέζης), απασχόληση λογοτεχνικών κριτικών από τις εφημερίδες, «έστω και ...δωρεάν στην αρχή» (Άγγελος Τερζάκης), περιορισμό του ξένου βιβλίου, του «ελαφρού» αναγνώσματος και της χυδαιογραφίας (Γιάννης Σφακιανάκης).⁵⁵ Ο Θανάσης Πετσάλης πρωτοτυπεί και, απαντώντας στην έρευνα του Φώτου Γιοφύλλη τον Ιούλιο του 1939 για τα οφέλη από τη δημοσίευση μυθιστορημάτων σε συνέχειες στις εφημερίδες, εκφράζεται θετικά: «[...] Η δημοσίευση έργων των πεζογράφων μας στα περιοδικά και τις εφημερίδες συντελεί ευνοϊκά και για τους πεζογράφους μας και για το κοινό μας. Τους καθιστά ευκολότερα γνωστούς. [...] το κοινό σήμερα αρχίζει να έχει συνείδηση ότι υπάρχει ελληνική λογοτεχνία.»⁵⁶

⁵¹ Νάσος Δετζώρτζης, «Η “Εβδομάς του Ελληνικού Βιβλίου”», *Νέα Εστία*, τχ. 129, 1η Μαΐου 1932, σ. 491. Η προσπάθεια συνεχίστηκε τα επόμενα χρόνια. Βλ. Π. Χάρης, «Οι εκθέσεις του βιβλίου», *Νέα Εστία*, τχ. 159, 1η Αυγ. 1933, σ. 835-386· Κ. Ουράνης, «Η Εβδομάδα του βιβλίου», *Νέα Εστία*, τχ. 169, 1η Ιαν. 1934, σ. 38.

⁵² Οι «Γιορτές του βιβλίου» ξεκίνησαν από την Ιταλία το 1926-1927 με πρωτοβουλία του περιοδικού *Fiera Letteraria* και τη στήριξη του εκδοτικού οίκου Mondadori. Βλ. Jean-Yves Mollier, *Édition, presse et pouvoir en France au XXe siècle*, Fayard, Παρίσι 2008, σ. 234.

⁵³ <http://www.logotexnes.gr/istoriko-idryses> [τελευταία πρόσβαση 24 Ιαν. 2014].

⁵⁴ <http://www.eel.org.gr/media/history.pdf> [τελευταία πρόσβαση 24 Ιαν. 2014].

⁵⁵ «Το λογοτεχνικό βιβλίο και τα προστατευτικά μέτρα του κράτους», *Νέα Εστία*, τόμ. 25, τχ. 295, 1η Απρ. 1939, σ. 489-499. Συνολικά στην έρευνα απάντησαν, κατά τη σειρά που παρουσιάζονται, οι Δημ. Καμπούρογλους, Ζαχ. Παπαντωνίου και Σπύρος Μελάς της Ακαδημίας Αθηνών, ο Μ. Μαλακάσης, πρόεδρος της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών, και οι Σοτ. Σκίτης, Στεφ. Δάφνης, Κ. Ουράνης, Μιχ. Ροδάς, Ειρήνη η Αθηναία, Κλ. Παράσχος, Τέλλος Άγρας, Λέων Κουκούλας, Στρ. Μυριβήλης, Αγγ. Δόξας, Η. Βενέζης, Δημ. Φωτιάδης, Αγγ. Τερζάκης, Θ. Πετσάλης, Παύλος Φλώρος και Γιάννης Σφακιανάκης. Στο επόμενο τεύχος η *Νέα Εστία* επανέρχεται στο θέμα με το «Οι μεγάλοι νεκροί των Ελληνικών Γραμμάτων για την “κρίση” του βιβλίου», αναδημοσιεύοντας τις απαντήσεις που είχαν δώσει γνωστοί λογοτέχνες σε σχετική έρευνα των *Παναθηναίων* του 1906 και κλείνει με τις τότε παρατηρήσεις του Άριστου Καμπάνη (*Νέα Εστία*, τόμ. 25, τχ. 296, 15 Απρ. 1939, σ. 563-569).

⁵⁶ Φώτος Γιοφύλλης, «Η μεταπολεμική Πεζογραφία μας. Αι λογοτεχνικά μας έρευνα», *Ασύρματος*, 23 Ιουλ. 1939, σ. 3-5. Στην έρευνα πήραν επίσης μέρος οι Γρηγ. Ξενόπουλος και Άγγελος Τερζάκης (18 Ιουν.), Ειρήνη η Αθηναία και Λιλίκα Νάκου (25 Ιουν.), Δημ. Καμπούρογλου (2 Ιουλ.), Γιώργος Θεοτοκάς (9 Ιουλ.), Μ. Καραγάτσης (16 Ιουλ.) και Ηλίας Βενέζης (30 Ιουλ. 1939). Αναφέρεται από τον Κ.Α. Δημάδη, *ό.π.*, σ. 292-293.

Επιστρέφουμε τελικά στην απόφαση του Κλέωνα Παράσχου το 1931: «Η λογοτεχνία στον τόπο μας δεν είναι ανάγκη, είναι πολυτέλεια»;⁵⁷ Ο Παράσχος υποστήριζε ότι ένας τόπος φτωχός, όπως η Ελλάδα, με περιορισμένους πόρους, συγγραφείς αναγκασμένους να ζουν υπό οικτρές συνθήκες και να παράγουν κατά συνέπεια ένα έργο μέτριο, και απαίδευτο κοινό, δεν ευνοεί τη δημιουργία μιας λογοτεχνίας βιώσιμης που δεν θα είχε ανάγκη από ενέσεις για να ζήσει. Την κρίση του βιβλίου και τη σχετική συζήτηση θα τερματίσει βίαια ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και μετά το 1945 όλες οι συνθήκες έχουν πλέον μεταβληθεί ριζικά. Τα βασικά ερωτήματα όμως παραμένουν και το διαπιστώνουμε από τη σφοδρότητα με την οποία πλήττεται σήμερα ο χώρος του βιβλίου στην παρούσα κρίση που είναι και αυτή όπως και εκείνη του 1930, σε μεγάλο ποσοστό, μια κρίση ζήτησης: Πέρα από το εξαιρετικά δυσμενές οικονομικό περιβάλλον, ποιο είναι το μερίδιο ευθύνης του «κόσμου του βιβλίου» για τη σημερινή βίαιη ανατροπή των όρων ύπαρξής του; Πώς θα αυξηθούν οι συστηματικοί αναγνώστες στην Ελλάδα και ακόμη, πώς θα ενισχυθεί ο θεσμός των δημόσιων βιβλιοθηκών, οι φυσικοί αποδέκτες του ελληνικού βιβλίου; Μπορεί/θέλει η χώρα, Πολιτεία και αναγνώστες μαζί, να στηρίξει το βιβλίο της και τους ανθρώπους του; Και ποια προτεραιότητα τους δίνει;

⁵⁷ Κλέων Παράσχος, «Γιατί δεν διαβάζεται το ελληνικό βιβλίο», *Νέα Εστία*, τόμ. 5, τχ. 101, 1η Μαρτ. 1931, σ. 246.

Παλαιές αξίες και νέοι όροι: οι αλλαγές στην εκδοτική αλυσίδα και οι προκλήσεις για την ελληνική εκδοτική βιομηχανία

Χριστίνα Μπάνου

Επίκ. Καθηγήτρια, Τμ. Αρχειονομίας-Βιβλιοθηκονομίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Η σημερινή εκδοτική βιομηχανία σε ένα διαρκές μεταίχιμο

Καθημερινά σημειώνονται αλλαγές στην εκδοτική βιομηχανία. Σε αυτό το πλαίσιο, διεξάγεται διάλογος και διατυπώνονται απόψεις (νηφάλιες και μη), ενώ επιχειρούνται εκτιμήσεις για το μέλλον του βιβλίου. Τις πρώτες ημέρες του Ιουλίου 2013, πολλές γνώμες ανταλλάσσονται για τη συγχώνευση δύο ιστορικών εκδοτικών κολοσσών, του Random House και των εκδόσεων Penguin, κολοσσών από κάθε άποψη, οικονομική, διανοητικού κεφαλαίου, ιστορίας, εκδοτικού καταλόγου, φήμης, συνεργατών. Η συγχώνευση αυτή, πάντως, αποτελεί την κορυφή του παγόβουνου σε μια σειρά εξαγορών και συγχωνεύσεων που έχουν προηγηθεί κατά τα τελευταία σαράντα περίπου χρόνια⁵⁸.

Πράγματι, οι εξαγορές και συγχωνεύσεις των εκδοτικών οίκων στις μεγάλες εκδοτικές αγορές έχουν οδηγήσει σε παντοδυναμία των μεγάλων εκδοτικών ομίλων, καθώς και των ομίλων που –ταυτόχρονα με τις εκδόσεις– δραστηριοποιούνται στην ψυχαγωγία και την ενημέρωση. Ως εκ τούτου, ο συγκεντρωτισμός στην εκδοτική παραγωγή και η εδραίωση των μηχανισμών ανάδειξης και προώθησης των μπεστ-σέλλερς επανακαθόρισαν το τοπίο. Τις τελευταίες δεκαετίες έχουν, συνεπώς, παρατηρηθεί σημαντικές μεταβολές στη φύση και τη δομή της εκδοτικής βιομηχανίας του βιβλίου, σε ένα πλαίσιο παγκοσμιοποίησης εκκινώντας πάντοτε από τη Μ. Βρετανία και τις Η.Π.Α.⁵⁹

Επίσης, η κυριαρχία των βιβλιοπωλείων-αλυσίδων άλλαξε τα δεδομένα στη διακίνηση και την προώθηση του βιβλίου οδηγώντας τα ανεξάρτητα βιβλιοπωλεία σε συρρίκνωση, ενώ ταυτόχρονα τα ηλεκτρονικά βιβλιοπωλεία καθιέρωσαν νέες αγοραστικές συνήθειες. Ωστόσο, η άνθηση των μεγάλων βιβλιοπωλείων-αλυσίδων δίνει τώρα τη θέση της στη σταδιακή συρρίκνωσή τους, όπως συνέβη, για παράδειγμα, στην αλυσίδα Borders στις Η.Π.Α., με αποτέλεσμα τα ανεξάρτητα βιβλιοπωλεία, τα οποία είχαν επιβιώσει του σφοδρού ανταγωνισμού και των πάσης φύσεως προβλημάτων, να παρουσιάζουν επιτυχία, και ο αριθμός τους να αυξάνεται⁶⁰. Η τάση αυτή,

⁵⁸ Thompson John B., *Merchants of Culture. The Publishing Business in the Twenty-First Century*, Cambridge, Polity Press, 2010, σ. 100-145· Bellaigue de Eric, *British book Publishing as a Business since the 1960's*, Λονδίνο, The British Library, 2004.

⁵⁹ Για την εκδοτική βιομηχανία, και ειδικότερα την εκδοτική βιομηχανία του βιβλίου, βλ. Thompson, ό.π.· Clark Giles & Phillips Angus, *Inside Book Publishing*, Λονδίνο - Νέα Υόρκη, Routledge, ⁴2008· Striphos Ted, *The Late Age of Print. Everyday book culture from consumerism to control*, Νέα Υόρκη - Τσίτσσεστερ, West Sussex, University of Columbia Press, 2009· Greco Albert, *The Book Publishing Industry*, Mahwah, Νιου Τζέρσεϊ - Λονδίνο, Lawrence Erlbaum Associates, ²2005· Greco Albert & Rodriguez Clara & Wharton Robert, *The Culture and Commerce of Publishing in the 21st century*, Στάνφορντ, Stanford Business Books (Stanford University Press), 2007· Feather John, *A History of British Publishing*, Λονδίνο - Νέα Υόρκη, Routledge, ²2006· Bellaigue, ό.π.· Schiffrin André, *The Business of Books. How International Conglomerates Took Over Publishing and Changed the Way We Read*, Λονδίνο - Νέα Υόρκη, Verso, 2001· Epstein Jason, *Book Business. Publishing. Past, Present and Future*, Νέα Υόρκη - Λονδίνο, W. W. Norton & Company, 2001.

⁶⁰ Teicher Oran, "Booksellers and Change", *Publishing Research Quarterly*, 29 (2), 2013, p. 128-133. Επίσης βλ. Abrams Den-

σε συνθήκες μάλιστα διεθνούς οικονομικής ύφεσης, αναδεικνύει μια ενδιαφέρουσα δυνατότητα, που συνδέει το παρελθόν με το παρόν και χρήζει περαιτέρω ανάλυσης και αξιοποίησης στην εκδοτική αλυσίδα.

Επίσης, οι νέες τεχνολογίες της πληροφόρησης και ειδικότερα η εφαρμογή και επίδρασή τους στον εκδοτικό χώρο αποτελούν μια σημαντικότερη παράμετρο. Παράλληλα, ο ανταγωνισμός, οι αλλαγές στις αναγνωστικές συνήθειες, οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, η παγκοσμιοποίηση, συντελούν –μεταξύ άλλων– στη ρευστότητα της εκδοτικής δραστηριότητας. Οι ευκαιρίες και οι προκλήσεις του εκδοτικού χώρου, όπως επισημαίνονται από τους ειδικούς, στο σημερινό πλαίσιο είναι κυρίως η απευθείας επικοινωνία (ει δυνατόν, και απευθείας πωλήσεις) με τον αναγνώστη, η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών της πληροφόρησης –συμπεριλαμβανομένων των μέσων κοινωνικής δικτύωσης– κυρίως στην προώθηση των τίτλων, η μείωση των επιστροφών, η συμμετοχή του αναγνώστη με διάφορους τρόπους στην εκδοτική διεργασία (ακόμη και με το συνδυασμό/χρήση ηλεκτρονικών παιχνιδιών⁶¹), η αξιοποίηση της αυτοέκδοσης, το online marketing.

Από τη μια πλευρά, υπάρχει βεβαίως ο κίνδυνος της υπέρμετρης εμπιστοσύνης, ακόμη και αγκίστρωσης στις δυνατότητες της τεχνολογίας, από την άλλη πλευρά караδοκεί ο ρομαντισμός και ο εξωραϊσμός ενός εκδοτικού παρελθόντος που χαρακτηριζόταν πάντοτε από ανταγωνισμό. Άλλωστε, οι αλλαγές στο μέσο διάδοσης της γνώσης οδήγησαν και οδηγούν σε αλλαγές στον τρόπο ανάγνωσης, γραφής, επιστημονικής έρευνας, σκέψης, αντιμετώπισης του κόσμου.⁶² Στη σημερινή εποχή της συνύπαρξης του εντύπου βιβλίου με τις νέες μορφές δημοσίευσης (ebooks, ψηφιακές δημοσιεύσεις, tablets, apps κ.ά.), οι αλλαγές είναι καταγιστικές, ενίοτε και δραματικές. Επιπλέον, πρέπει να συνεκτιμηθεί ότι κατά τα τελευταία έτη η παγκόσμια οικονομική ύφεση, και σε ορισμένες χώρες η οικονομική κρίση, σε συνδυασμό και με άλλα στοιχεία, οξύνει περαιτέρω τα υπάρχοντα προβλήματα, στα οποία προσθέτει νέα⁶³, καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη για την αντιμετώπισή τους αλλά και συχνά για επαναπροσδιορισμό των στόχων και των στρατηγικών των εκδοτικών οίκων.

Οι αδυναμίες και οι προκλήσεις υφίστανται, συνεπώς, σε ένα έντονα ανταγωνιστικό και παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Η ελληνική εκδοτική βιομηχανία, αποτελώντας τμήμα ενός παγκοσμιοποιημένου συνόλου και διατηρώντας ταυτόχρονα κάποια ιδιαίτερα γνωρίσματα, καλείται να επιλύσει προβλήματα, να αντιμετωπίσει παθογένειες και παράλληλα αναγνωρίζοντας τα θετικά και τα αρνητικά σημεία της να αξιοποιήσει τις νέες δυνατότητες και προκλήσεις. Υπό αυτό το πρίσμα, οι αξίες, οι στόχοι, οι στρατηγικές και οι ρόλοι των εμπλεκόμενων στην εκδοτική αλυσίδα, –συνταιριάζοντας το παρελθόν με το παρόν, το παλαιό και το νέο– συχνά επαναπροσδιορίζονται. Στην περίπτωση της ελληνικής εκδοτικής βιομηχανίας, αφού συνυπολογιστούν και αναλυθούν τα ιδιαίτερα γνωρίσματά της και η δική της εκδοτική ταυτότητα σε ένα διεθνές πλαίσιο, τίθενται τα ακόλουθα ερωτήματα: Α. Πώς αντιμετώπισαν και τελικά πώς πολλές φορές ξεπέρασαν οι εκδότες τις δυσκολίες σε προηγούμενες περιόδους οικονομικής –αλλά και ευρύτερης– κρίσης; Β. Πως επιβιώνουν, υπερβαίνουν τις αντιξοότητες και ξεχωρίζουν οι ξένοι εκδότες, μεγάλοι ή και μικροί; Ποια είναι τα στοιχεία εκείνα, που δυνάμει οδηγούν (ή οδήγησαν) στην επιτυχία;

nis (19 March 2013), “Are Independent Bookstores Making a Comeback?”, *Publishing Perspectives*, <http://publishingperspectives.com/2013/03/are-independent-bookstores-making-a-comeback/>· Miller Laura J., *Reluctant Capitalists. Bookselling and the Culture of Consumption*, Σικάγο - Λονδίνο, The University of Chicago Press, 2007.

⁶¹ Χρησιμοποιείται ο όρος gamification. Βλ. ενδεικτικά Muntean Cristina Ioana, “Raising engagement in e-learning through gamification”, *Proceedings of the 6th International Conference on Virtual Learning*, University of Bucharest και “Babeş-Bolyai” University of Cluj-Napoca, σ. 323-329, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://icvl.eu/2011/disc/icvl/documente/pdf/met/ICVL_ModelsAndMethodologies_paper42.pdf (τελευταία πρόσβαση 27 Ιαν. 2014)· Nawotka Edward (19/9/2011), “Does Gamification Turn Readers Into Winners and Losers?”, *Publishing Perspectives*, <http://publishingperspectives.com/2011/09/gamification-winners-and-losers/> (τελευταία πρόσβαση 23 Ιουν. 2013).

⁶² Bolter David Jay, *Οι μεταμορφώσεις της γραφής. Υπολογιστές, υπερκείμενο και αναμορφώσεις της τυπογραφίας*, μτφρ. Δ. Ντούνας, Μεταίχμιο, 2006· Barron Dennis, *A Better Pencil. Readers, Writers and the Digital Revolution*, Οξφόρδη, Oxford University Press, Barron, 2009.

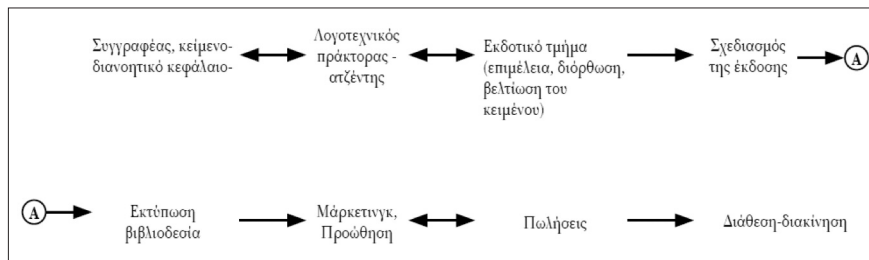
⁶³ Jovanovich Peter, “Publishing in Hard Times”, *Publishing Research Quarterly*, 25, 2009, σ. 67-72· Μπάνου Χριστίνα, *Το επόμενο βήμα του Γουτεμβέργιου. Οι εκδοτικοί οίκοι στην Ελλάδα στις αρχές του 21^{ου} αιώνα*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2012, σ. 19-29.

Ξεκινώντας από το δεύτερο, λέξεις κλειδιά μοιάζουν να είναι οι ακόλουθες: καινοτομία, τόλμη, απευθείας επικοινωνία με το κοινό, απευθείας πωλήσεις, νέες τεχνολογίες, διεύθυνση σε νέες ομάδες αναγνωστών, αξιοποίηση των παλαιότερων επιτυχημένων (ή κλασικών) τίτλων, επένδυση σε νέους συγγραφείς, νέες ιδέες και προτάσεις για την προώθηση του βιβλίου. Όπως θα δούμε παρακάτω, οι προκλήσεις και τα στοιχεία υπάρχουν, μολονότι οι συνθήκες είναι αντίξοες. Από την άλλη πλευρά, σε σχέση με το πρώτο ερώτημα, πέρα από τα διαχρονικά σταθερά γνωρίσματα, σήμερα αναβιώνουν –σε άλλες συνθήκες βέβαια και με άλλο όνομα– παλαιότερες τακτικές και στρατηγικές, όπως για παράδειγμα το crowdfunding και crowdsourcing⁶⁴ που δεν είναι άλλο από την τακτική των συνδρομητών.

Πάντως, διαφωτιστικό για τον τρόπο σκέψης και διαμόρφωσης εκδοτικών πολιτικών και στρατηγικών είναι αυτό που μεταξύ άλλων ανέφερε ο Markus Dohle, διευθύνων σύμβουλος του Penguin Random House⁶⁵: «Today, Penguin and Random House officially unite to create the first truly global trade book publishing company. As separate companies, we have long performed outstandingly by every benchmark; as colleagues, we will share and apply our passion for publishing the best books with our enormous experience, creativity, and entrepreneurial drive. Together, we will give our authors unprecedented resources to help them reach global audiences—and we will provide readers with unparalleled diversity and choice for future reading. Connecting authors and readers is, and will be, at the heart of all we strive to accomplish together.» Οι λέξεις έχουν τη δική τους βαρύτητα, όπως «παγκόσμιο», «πάθος για τις εκδόσεις», «εμπειρία», «δημιουργικότητα», «παγκόσμιο κοινό», «επιλογή», οι οποίες τονίζονται ενώνοντας την κληρονομιά του Allen Lane και του Bennett Cerf⁶⁶ με το σήμερα.

Προσθέτοντας αξία στην εκδοτική αλυσίδα...

Η διττή φύση του εντύπου βιβλίου, ως κειμένου και ως αντικείμενου, προσδιορίζει την ιδιαιτερότητά του ως προϊόντος, και διαμορφώνει τη λειτουργία, τη δομή και τη φυσιολογία της εκδοτικής βιομηχανίας⁶⁷. Η εκδοτική αλυσίδα, από τον συγγραφέα έως τον αναγνώστη, έχει αποκληθεί άλλωστε και αλυσίδα αξίας («value chain»)⁶⁸, η οποία αξία προστίθεται κατά την εκδοτική διεργασία, σύμφωνα με το σχήμα 1. Κάθε κρίκος, συνεπώς, της εκδοτικής αλυσίδας προσδίδει αξία στο έργο βελτιώνοντάς το και προωθώντας το. Το κείμενο βελτιώνεται, διορθώνεται, επιμελείται, προωθείται, διακινείται, προβάλλεται.

Σχήμα 1: Η προστιθέμενη αξία στην εκδοτική αλυσίδα (πηγή: Clark & Phillips, 2008, σ. 66. Μεταφρασμένο και δημοσιευμένο Μπάνου 2012, σ. 47)

⁶⁴ Nawotka E. (25/5/2013), “Crowdsourcing as a Publishing Solution”, *Publishing Perspectives*, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://publishingperspectives.com/2013/05/crowdsourcing-as-a-publishing-solution/> (τελευταία πρόσβαση 10 Ιουλ. 2013).

⁶⁵ Johnson Hannah (1/7/2013), “Press Release: CEO Markus Dohle Announces Penguin Random House Global Leadership Team” *Publishing Perspectives*, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://publishingperspectives.com/2013/07/press-release-ceo-markus-dohle-announces-penguin-random-house-global-leadership-team/> (τελευταία πρόσβαση 7 Ιουλ. 2013).

⁶⁶ Ο Allen Lane είναι ο θρυλικός ιδρυτής και πρώτος εκδότης των εκδόσεων Penguin, και ο Bennett Cerf των εκδόσεων Random House. Βλ. για τον πρώτο Lewis Jeremy, *Penguin Special. The Life and Times of Ellen Lane*, Λονδίνο, Viking (Penguin), 2005 και για τον δεύτερο Cerf Bennett, *At Random. The Reminiscences of Bennett Cerf*, με εισαγωγή του Christopher Cerf (ed. pr. 1977), Νέα Υόρκη, Random House, 2002.

⁶⁷ Baverstock Alison, *Are Books Different? Marketing in the Book Trade*, Λονδίνο, Kogan Page, 1993· Μπάνου, ό.π., σ. 39-50.

⁶⁸ Thompson, ό.π., σ. 15· Clark & Phillips, ό.π., σ. 67-70· Greco Albert, *The Book Publishing Industry*, Mahwah, Ντου Τζέρεσι - Λονδίνο, Lawrence Erlbaum Associates, 2005, σ. 7-8, όπου κάνει λόγο για εκδοτικό κύκλο· Tian Xuamei & Martin Bill, “Value chain Adjustments in Educational Publishing”, *Publishing Research Quarterly*, 29, 2013, σ. 12-25.

Τα δύο άκρα της εκδοτικής αλυσίδας προσδιορίζονται από κατά βάση μοναχικές δραστηριότητες. Μεταξύ τους «παρεμβάλλεται» η εκδοτική δραστηριότητα, ένας ολόκληρος κόσμος από εκδότες, επιμελητές, διορθωτές, τυπογράφους, γραφίστες, βιβλιοπώλες, βιβλιοθηκονόμους, διακινητές, λέσχες ανάγνωσης και άλλους εμπλεκόμενους στην παραγωγή, διακίνηση και διάθεση του βιβλίου. Σήμερα, έχουν σημειωθεί αλλαγές στην εκδοτική αλυσίδα και στους ρόλους των εμπλεκόμενων στην εκδοτική δραστηριότητα λόγω των μεταβολών στην εκδοτική βιομηχανία, των εξελίξεων στις τεχνολογίες της πληροφόρησης και των ευρύτερων οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών συνθηκών της εποχής⁶⁹. Σε αυτό το πλαίσιο, επίκαιρα ερευνητικά ζητήματα αποτελούν, μεταξύ άλλων, ο ρόλος του εκδότη και του επιμελητή, η αναβάθμιση των αρμοδιοτήτων του λογοτεχνικού πράκτορα/ατζέντη, η επίδραση των νέων τεχνολογιών στην προώθηση και το μάρκετινγκ των βιβλίων, η σημασία των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, η κατάρτιση των στελεχών της εκδοτικής βιομηχανίας, η συνύπαρξη του εντύπου με τις νέες μορφές δημοσίευσης⁷⁰.

Στον παρακάτω πίνακα 1, ο οποίος διαβάζεται τόσο οριζοντίως όσο και καθέτως, δίδεται πολύ συνοπτικά η πορεία του έργου από τον συγγραφέα έως τον αναγνώστη και αναδεικνύεται η φύση της εκδοτικής δραστηριότητας, το έργο των σημαντικότερων προσώπων, η βελτίωση του έργου και η σημασία της εκδοτικής αλυσίδας. Ο εκδότης είναι χαρακτηριστικό ότι αποτελεί το επίκεντρο της εκδοτικής δραστηριότητας.

Οι άνθρωποι του βιβλίου	Αρμοδιότητες-γνωρίσματα	Αρμοδιότητες-γνωρίσματα	Αρμοδιότητες-γνωρίσματα	Αρμοδιότητες-γνωρίσματα
Συγγραφέας	Όραμα	Έμπνευση	Σύνθεση	Μήνυμα
Επιμελητής	Συνεργασία	Κριτική	Βελτίωση	Κείμενο
Τυπογράφος	Δημιουργικότητα	Ικανότητα	Δεξιότητες	Μορφή
Εκδότης	Κατάλυση	Απόφαση	Συντονισμός	Έκδοση
Βιβλιοπώλης	Υπηρεσία	Επιλογή	Μάρκετινγκ	Διάδοση
Βιβλιοθηκονόμος	Συγκέντρωση	Παραγγελία	Διατήρηση	Πρόσβαση
Αναγνώστης	Αναζήτηση	Εύρεση	Σκέψη	Κατανόηση

Πίνακας 1: Οι άνθρωποι του βιβλίου και η δραστηριότητά τους (πηγή: Μπάνου 2012, μετάφραση από Logos 2005)

Σήμερα, όπως προαναφέρθηκε, οι ρόλοι αυτοί συχνά επαναπροσδιορίζονται, ενδυναμώνονται ή αποδυναμώνονται. Η αυτοέκδοση, για παράδειγμα, έχει εγείρει συζητήσεις για το ρόλο του εκδότη. Σε ένα έντονα ανταγωνιστικό πλαίσιο, λοιπόν, οι εμπλεκόμενοι καλούνται να αξιοποιήσουν τις νέες δυνατότητες προκειμένου να ισχυροποιήσουν τη θέση τους. Η αξιοποίηση αυτή είναι βεβαίως κομβικής σημασίας για την ίδια την επιβίωση και την επιτυχία του εκδοτικού οίκου.

Ελληνική εκδοτική βιομηχανία: μια ιδιαίτερη περίπτωση;

Στην Ελλάδα, η πλειονότητα των εκδοτικών οίκων είναι οικογενειακές επιχειρήσεις με εκδοτο-κεντρική δομή. Ο εκδότης είναι εκείνος που κατά κύριο λόγο λαμβάνει τις αποφάσεις και διαμορφώνει την εκδοτική πολι-

⁶⁹ Greco Albert & Rodriguez Clara & Wharton Robert, *The Culture and Commerce of Publishing in the 21st century*, Στάνφορντ, Stanford Business Books (Stanford University Press), σ. 182-204· Sabatier Lou Ann & Fitzelle Edward, “Managing the Progressive Publishing Company During the Market and Technology Transitions”, *Publishing Research Quarterly*, 27, 2011, σ. 220-229· Godine David, “The Role and the Future of the Traditional Book Publisher”, *Publishing Research Quarterly*, 27, 2011, σ. 332-337.

⁷⁰ Για τα ζητήματα αυτά βλ. Thompson, ό.π.

τική της επιχείρησής του επιλέγοντας τους τίτλους προς έκδοση και διατηρώντας τις συνεργασίες του⁷¹. Υπάρχει, βεβαίως, διαδοχή στη διοίκηση του εκδοτικού οίκου από γενιά σε γενιά⁷². Αυτή η οικογενειο- και εκδοτο-κεντρική δομή, όπως θα δούμε, συνιστά ταυτόχρονα ένα αδύνατο σημείο αλλά και μια ευκαιρία. Γεγονός είναι ότι η ελληνική εκδοτική βιομηχανία είναι μια μικρή αγορά λόγω της γλώσσας και του περιορισμένου αναγνωστικού κοινού – περιορισμένου όχι μόνο λόγω του πληθυσμού της χώρας αλλά και κυρίως λόγω του ότι οι συστηματικοί αναγνώστες αποτελούν ένα χαμηλό ποσοστό⁷³. Σημαντικό, επίσης, είναι ότι στην Ελλάδα δραστηριοποιούνται ελάχιστοι διεθνείς και εγχώριοι εκδοτικοί οίκοι λόγω του μεγέθους της αγοράς, με αποτέλεσμα να υπάρχει ένα άλλοτε προνομιακό, άλλοτε ασφυκτικό πεδίο δράσης των οικογενειακών, προσωποπαγών ή/και κληρονομημένων, εκδοτικών οίκων.

Σημείο διαφοροποίησης της ελληνικής εκδοτικής βιομηχανίας από τις μεγάλες εκδοτικές αγορές συνιστά ο σημαντικός ρόλος των μεσαίων εκδοτικών οίκων, οι οποίοι εκδίδουν πάνω από το ένα τρίτο της ετήσιας βιβλιοπαραγωγής. Οι μεγάλοι εκδοτικοί οίκοι στην Ελλάδα δεν υπερβαίνουν ετησίως τους είκοσι, και παράγουν περίπου το ένα τρίτο της βιβλιοπαραγωγής⁷⁴. Σε αυτό το πλαίσιο, πρέπει να επισημανθεί ότι πολλοί είναι οι νεοσύστατοι εκδοτικοί οίκοι, καθώς αυτό που οι Βρετανοί ονομάζουν «σημείο εισόδου» (entry point) είναι πολύ χαμηλό και δεν απαιτείται ιδιαίτερο κεφάλαιο για την εκκίνηση της εκδοτικής δραστηριότητας. Οι νέοι, μικρού μεγέθους εκδοτικοί οίκοι, εκκινώντας από το πάθος για το βιβλίο και από την ανάγκη κάλυψης εκδοτικών-βιβλιογραφικών κενών, στοχεύουν σε ένα συγκεκριμένο κοινό μέσω των επιλογών τους τόσο ως προς τα έργα που εκδίδουν όσο και ως προς την αισθητική των βιβλίων τους.

Από την άλλη πλευρά, οι μηχανισμοί των βιβλίων-επιτυχιών (μπεστ-σέλλερς) διαδραματίζουν και στην Ελλάδα σημαντικό, ίσως και καταλυτικό ρόλο, στην προβολή των τίτλων και στις πωλήσεις των βιβλίων στοχεύοντας κατά κύριο λόγο στους περιστασιακούς αναγνώστες, σε όσους δηλαδή διαβάζουν λίγα βιβλία ετησίως, οι οποίοι όμως διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο λόγω του πανίσχυρου τρόπου προώθησης «από στόμα σε στόμα» (word of mouth) είτε παραδοσιακά είτε μέσω των νέων δυνατοτήτων που προσφέρουν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (π.χ. bookblogs, βιβλιοφιλικά ιστολόγια) και γενικότερα οι νέες τεχνολογίες της πληροφορικής. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι οι μεγάλοι εκδοτικοί οίκοι επιχείρησαν την εισαγωγή από το εξωτερικό τακτικών και πολιτικών που μπορούν να οδηγήσουν σε μορφές συγκεντρωτισμού. Οι στρατηγικές αυτές σε μεγάλο βαθμό επηρέασαν τις αναγνωστικές και καταναλωτικές συνήθειες, κυρίως όσων διαβάζουν περιστασιακά ή αγοράζουν χαμηλό αριθμό βιβλίων ετησίως⁷⁵.

Από την άλλη πλευρά, όμως, σε μια μικρή αγορά, όπως η ελληνική, επιβιώνουν ή μάλλον πρωταγωνιστούν τακτικές, οι οποίες θυμίζουν τις μεγάλες εκδοτικές αγορές πριν από χρόνια. Ο παραγνωρισμένος ρόλος του επιμελητή, ο σχεδόν ανύπαρκτος ατζέντης των συγγραφέων, η στήριξη σε ένα δίκτυο εξωτερικών συνεργατών και όχι η με μόνιμη σχέση εργασίας απασχόληση στελεχών, η συγκεντρωτική δομή στο πρόσωπο του εκδότη, η συχνά απευθείας σχέση του συγγραφέα με τον εκδότη συνιστούν όψεις της οικογενειακής και εκδοτο-κεντρικής δομής.

⁷¹ Μπάνου, ό.π., σ. 139-151· Banou Christina & Phillips Angus, “The Greek Publishing Industry and Professional Development”, *Publishing Research Quarterly*, vol. 24 (2), 2008, σ. 98-110.

⁷² Για τα ζητήματα αυτά βλ. Καρακατσούλη Άννα, *Στη χώρα των βιβλίων. Η εκδοτική ιστορία του Βιβλιοπωλείου της Εστίας. 1885-2010*, Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων, 2011· Μπάνου, *Το επόμενο βήμα...*, ό.π., σ. 139-151· Αξελός Λουκάς, *Εκδοτική δραστηριότητα και κίνηση των ιδεών στην Ελλάδα. Μια κριτική προσέγγιση της εκδοτικής δραστηριότητας στα χρόνια 1960-1981*, Στοχαστής, 2008.

⁷³ Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, *The Book market in Greece*, 2010, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.ekebi.gr/app-data/documents/BookMarketInGreece2011-8.pdf>· Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, *Β' Πανελλήνια έρευνα αναγνωστικής συμπεριφοράς και πολιτιστικών πρακτικών*, 2004, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.ekebi.gr/erevnes/anagn04/index.htm>· Μπάνου, ό.π., σ. 134-138, 214-216.

⁷⁴ Οι όροι που χρησιμοποιούνται στα αγγλικά είναι large, medium, small. Για την κατηγοριοποίηση των εκδοτικών οίκων στην Ελλάδα και τον προβληματισμό πάνω σε αυτό το ζήτημα βλ. Μπάνου, ό.π., σ. 152-183.

⁷⁵ Για το εν λόγω ζήτημα βλ. Feather John & Woodbridge Hazel, “Bestsellers in the British Book Industry 1998-2005”, *Publishing Research Quarterly*, vol. 23, 2007, σ. 210-223. Για την Ελλάδα βλ. Μπάνου, ό.π., σ. 216-227 και Banou Christina, “Backlist and Frontlist, Bestsellers and Longsellers in a Small Publishing Market: The Case of the Greek Publishing Industry at a Turning Point”, *International Journal of the Book*, v. 8 (1), 2011, σ. 139-154.

Επίσης, ο κατακερματισμένος συνδικαλιστικός χώρος, η υποβάθμιση ή και η ανυπαρξία των βιβλιοθηκών και η σε γενικές γραμμές απουσία συστηματικής και μακροχρόνιας πολιτικής βιβλίου, τόσο από το κράτος⁷⁶ (σχετικά με το ΕΚΕΒΙ είναι γνωστές οι προσπάθειες που έχουν γίνει αλλά και οι πρόσφατες εξελίξεις) όσο και από άλλους δυνάμει φορείς που θα μπορούσαν να προσφέρουν, οδηγούν όχι μόνο σε αναπαραγωγή αλλά σε επιδείνωση των προβλημάτων. Η οικονομική κρίση των τελευταίων ετών οξύνει περαιτέρω τα προβλήματα αυτά καθιστώντας πλέον επιτακτική την αναγνώριση και την αντιμετώπισή τους μέσα και από δημιουργικές λύσεις. Μετά την αύξηση της βιβλιοπαραγωγής κατά τη χρονική περίοδο 2000-2008, σημειώνεται πτώση από το 2009 έως σήμερα λόγω της οικονομικής κρίσης ενώ και ο αριθμός των εκδοτικών οίκων μειώνεται⁷⁷. Τα προβλήματα στα βιβλιοπωλεία, με πιο προβεβλημένα αυτά στα μεγάλα βιβλιοπωλεία, πλήττουν συνολικά την αλυσίδα του βιβλίου. Το γεγονός μπορεί να οδηγήσει σε ενδυνάμωση των συνεργασιών με τα ανεξάρτητα βιβλιοπωλεία και σε επενδύσεις στο ηλεκτρονικό εμπόριο, είτε μέσω των ηλεκτρονικών βιβλιοπωλείων είτε με τις απευθείας πωλήσεις.

Βεβαίως, εν μέσω της κρίσης οι προσφορές και οι εκπτώσεις στα βιβλία συνιστούν σταθερό γνώρισμα, ενώ και η μέση τιμή των νέων εκδόσεων, στις οποίες ισχύει η Ενιαία Τιμή Βιβλίου για δύο έτη μετά την έκδοση, βαίνει μειούμενη⁷⁸. Σε αυτό το πλαίσιο, όχι τόσο της προσπάθειας για χαμηλότερη τιμή όσο για υιοθέτηση των ξένων εκδοτικών τακτικών με γνώμονα κυρίως το κέρδος, πρέπει να αναδειχθεί η εκτύπωση ορισμένων βιβλίων, κυρίως από μεγάλους εκδοτικούς οίκους, στην Κίνα ή σε άλλες χώρες, γεγονός, «που ανατρέπει τα ήθη και τις συνήθειες της ελληνικής εκδοτικής δραστηριότητας, και καταργεί τις συνεργασίες μεταξύ των εκδοτών – επιμελητών – τυπογράφων – βιβλιοδετών στερώντας το ελληνικό βιβλίο από αυτές τις προνομιακές πολλές φορές ζυμώσεις και προτάσεις, μεταβάλλοντας και ταυτόχρονα τυποποιώντας την αισθητική του»⁷⁹. Δυο ακόμα προβλήματα, που πρέπει να επισημανθούν, είναι η σε μεγάλο βαθμό απουσία στοιχείων για τις πωλήσεις των βιβλίων, και η απουσία ειδικών σπουδών για το βιβλίο με στόχο (και) τη δημιουργία καταρτισμένων στελεχών.

Ένα ιδιαίτερο γνώρισμα, επίσης, είναι ότι το κράτος ως αγοραστής και διαθέτης πανεπιστημιακών συγγραμμάτων από τους εκδότες παρεμβαίνει σε κάποιο βαθμό στην αγορά του βιβλίου. Μολονότι το κράτος κοστολογεί με διαφορετικό τρόπο το βιβλίο, η πολιτική του συγγράμματος αποτέλεσε και αποτελεί για κάποιους εκδότες μια σταθερή πηγή εσόδων εξασφαλίζοντας την προβολή σε συγκεκριμένο κοινό και ενθαρρύνοντας την έκδοση επιστημονικών τίτλων⁸⁰.

Πάντως, σε μια μικρή αγορά με περιορισμένες δυνατότητες επέκτασης, περιορισμένο αναγνωστικό κοινό, βιβλιοθήκες σε κρίση, μείωση της βιβλιοπαραγωγής, προβλήματα ρευστότητας, συχνά ελλιπή διακίνηση των τίτλων και απουσία συστηματικής πολιτικής για το βιβλίο, η αναγνώριση των αδύνατων σημείων από τη μια πλευρά και των προκλήσεων, από την άλλη, συνιστά το πρώτο βήμα για την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Ενδεχομένως, η ελληνική εκδοτική βιομηχανία, ιδιαίτερα στην παρούσα στιγμή, μεσούσης της κρίσης,

⁷⁶ Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες υπάρχει διαμορφωμένη πολιτική βιβλίου, είτε από το κράτος είτε από φορείς, όπως ΜΚΟ συχνά συνεργαζόμενες με το κράτος. Στην Ευρώπη η κρατική αρωγή είναι μεγαλύτερη σε σχέση με τις Η.Π.Α. Για το ζήτημα βλ. Schiffrin André, *Οι λέξεις και το χρήμα*, μτφρ. Άρης Λασκαράτος, Αιώρα, 2011, σ. 69-80· Abrams Dennis (28/3/2013), “Can Government Intervention Save Bookstores? Maybe in France”, *Publishing Perspectives*, <http://publishingperspectives.com/2013/03/can-government-intervention-save-bookstores-maybe-in-france/> (τελευταία πρόσβαση 10 Ιουλ. 2013)· Nawotka E (13/6/2013), “Does Europe Value Publishing and Privacy More than America?”, *Publishing Perspectives*, <http://publishingperspectives.com/2013/06/does-europe-value-publishing-and-privacy-more-than-america/> (τελευταία πρόσβαση 10 Ιουλ. 2013).

⁷⁷ ΕΚΕΒΙ, *The Book market...*, ό.π.

⁷⁸ Μονάδα Ολικής Ποιότητας Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών [ΜΟΠΑΒ], *Μέση τιμή ελληνικών βιβλίων για το έτος 2012*, Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2013. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.mopab.gr/publications/mopab_cost_of_books_2012.pdf (τελευταία πρόσβαση 27 Ιαν. 2014)· ΜΟΠΑΒ, *Μέση τιμή Ελληνικών βιβλίων για το έτος 2011*, Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2012. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.mopab.gr/publications/mopab_cost_of_books_2011.pdf (τελευταία πρόσβαση 27 Ιαν. 2014)· ΜΟΠΑΒ, *Μέση τιμή Ελληνικών βιβλίων για το έτος 2010*, Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2011. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.mopab.gr/publications/mopab_cost_of_books_2010.pdf (τελευταία πρόσβαση 27 Ιαν. 2014). Βλ. επίσης Μπάνου, ό.π., σ. 232-244.

⁷⁹ Μπάνου, ό.π., σ. 308.

⁸⁰ Για το ζήτημα βλ. ό.π., σ. 266-269.

μοιάζει να είναι έτη φωτός μακριά από τις εξελίξεις που περιγράψαμε στην εισαγωγή. Ωστόσο, η εκδοτική βιομηχανία είναι ένας δυναμικός χώρος, στον οποίο οι λέξεις ρίσκο και καινοτομία αποτελούσαν ανέκαθεν τη ραχοκοκαλιά. Ο Β. Blackwell έλεγε ότι «χρειάζεται θάρρος γιατί ο κόσμος του βιβλίου είναι γεμάτος από απρόβλεπτους κινδύνους, και εκείνος που ποντάρει στην ασφάλεια, ποντάρει ταυτόχρονα στην ήττα»⁸¹. Υπό αυτό πρίσμα, με γνώμονα τις παλαιές αξίες, οι συνθήκες καλούν για αξιοποίηση των νέων δυνατοτήτων.

Παλαιές αξίες και νέοι όροι

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ελληνική εκδοτική δραστηριότητα μπορούν επιγραμματικά να συνοψιστούν ως εξής: μείωση της βιβλιοπαραγωγής, μείωση του αριθμού των εκδοτικών οίκων, περιορισμός της αγοραστικής δυνατότητας των αναγνωστών, μείωση του τζίρου και των κερδών των εκδοτικών οίκων και των βιβλιοπωλείων, προβλήματα στα βιβλιοπωλεία, έλλειψη ρευστότητας, αλλαγές στην προώθηση και τη διαφήμιση του βιβλίου, πτώση στις πωλήσεις των βιβλίων, περαιτέρω προβλήματα στις βιβλιοθήκες (μείωση των προσκτήσεων, έλλειψη προσωπικού), μεγάλες εκπτώσεις και προσφορές βιβλίων, μείωση της μέσης τιμής βιβλίου⁸², επαναπροσδιορισμός των κριτηρίων των προς έκδοση τίτλων. Ειδικότερα, οι μεγάλοι εκδοτικοί οίκοι ισορροπούν ή προσπαθούν να ισορροπήσουν ανάμεσα στο ποιοτικό και το εμπορικό, ανάμεσα στο παραδοσιακό και το καινοτόμο. Κάποιοι εξ αυτών δίδουν έμφαση στα εμπορικά κριτήρια. Οι μικροί αλλά και οι μεσαίοι εκδοτικοί οίκοι στηρίζονται συχνά στην ποιότητα των τίτλων τους, την εξειδίκευση και την προσπάθεια δημιουργίας μιας ιδιαίτερης αισθητικής ταυτότητας. Τα παραπάνω οδηγούν αναμφίβολα σε επαναδιαμόρφωση της εκδοτικής πολιτικής των εκδοτών⁸³, με ισχυροποίηση από τη μια πλευρά των μπεστ-σέλλερς και από την άλλη με έκδοση/επανεκδοση/ανατύπωση κλασικών τίτλων. Επίσης, αξιολογούμενες είναι ορισμένες κατ' αρχήν μικρές και σταδιακές –σε ορισμένους εκδότες– αλλαγές στην τυπογραφική μορφή του βιβλίου.

Πάντως, παρόμοιες κρίσεις στο χώρο του βιβλίου, όπως αυτή της δεκαετίας του 1930 τόσο στην Ελλάδα⁸⁴ όσο και στο εξωτερικό μπορούν να φωτίσουν καλύτερα την παρούσα κατάσταση προσφέροντας εργαλεία για την ερμηνεία και ενδεχομένως για την επίλυση των προβλημάτων. Για παράδειγμα, οι εκδότες Simon & Schuster, Doubleday, Doran, & Co (όλοι νεοσυσταθέντες τότε εκδοτικοί οίκοι) τον Μάιο του 1930 πρόσφεραν σκληρόδετες (hardback) εκδόσεις προς ένα δολάριο⁸⁵. Ακόμη παλαιότερα, στη Γαλλία στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ο ανταγωνισμός και οι νέες δυνατότητες της τεχνολογίας της εποχής είχαν οδηγήσει σε μείωση της τιμής του βιβλίου⁸⁶.

Επίσης, οι εκδοτικοί οίκοι Simon & Schuster, Harcourt Brace και άλλοι ζήτησαν από τον Edward L. Bernays να προτείνει και να σχεδιάσει τη στρατηγική για την τόνωση της εκδοτικής βιομηχανίας, η οποία αντιμετώπιζε προβλήματα λόγω της κρίσης την δεκαετία του 1930. Ο Bernays πρότεινε επιγραμματικά το εξής: «όπου υπάρχουν ράφια, υπάρχουν και βιβλία»⁸⁷. Η καμπάνια στηριζόταν σε δημοφιλή πρόσωπα που μιλούσαν για τη σημασία των βιβλίων, και σε ενημέρωση για τα ράφια στα σπίτια και τον εμπλουτισμό των ιδιωτικών βιβλιοθηκών. Τελικά, η προσπάθεια απέδωσε καρπούς. Σήμερα, μπορούμε να διερωτηθούμε ποια είναι τα ράφια και με ποιον τρόπο οι νέες τεχνολογίες με ταυτόχρονη αξιοποίηση της γνώσης της ιστορίας της εκδοτικής βιομηχανίας δημιουργούν ευκαιρίες και προκλήσεις για προώθηση και προβολή των βιβλίων.

⁸¹ Ricketts Rita (επιμ.), *Adventurers All. Tales of Blackwellians of Books, Bookmen, And Reading and Writing Folk*, Οξφόρδη, Blackwell, 2002, σ. 18.

⁸² ΜΟΠΑΒ ό.π.2012. ΜΟΠΑΒ ό.π. 2011. ΕΚΕΒΙ, *The Book market...*, ό.π.

⁸³ Μπάνου, ό.π., σ. 198-205.

⁸⁴ Καρακατσούλη, ό.π., 2011, σ. 111-124· Τσοκόπουλος Βάσιος, *Ιστορία της έκδοσης στην Ελλάδα 1830-1974: Μια επισκόπηση*, Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=node&cnode=596> του ίδιου (επιμ.), *Περιπέτειες του βιβλίου στην Ελλάδα. 1880-1940. Ένα ανθολόγιο*, Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, 1998, σ. 40-51, 57-58, 63.

⁸⁵ Striphas, ό.π., σ. 34.

⁸⁶ Barbier Frederic, *Ιστορία του βιβλίου*, μετ. Μαρία Παπαηλιάδη, Μεταίχμιο, 2002, σ. 374-376.

⁸⁷ Striphas, ό.π., σ. 27-31.

Ειδικότερα, στις αδυναμίες της ελληνικής εκδοτικής βιομηχανίας πρέπει να προσμετρηθούν, όπως προαναφέρθηκαν, η έλλειψη ρευστότητας, το χαμηλό ποσοστό των συστηματικών αναγνωστών, τα προβλήματα στα βιβλιοπωλεία, η μείωση των πωλήσεων και της αγοραστικής δυνατότητας των αναγνωστών, η ελλιπής κάποιες φορές οργάνωση των εκδοτικών οίκων, η ελλιπής προώθηση των τίτλων, ο κατακερματισμός του συνδικαλιστικού χώρου, η εξάρτηση από τους διακινητές-διαθέτες, η αδυναμία συνεργασιών και εισόδου σε ξένες αγορές. Επίσης, στις απειλές επισημαίνονται ο ανταγωνισμός από άλλα μέσα, η ελλιπής λειτουργία των βιβλιοθηκών, ο ανταγωνισμός από ομίλους και μεγάλους εκδότες κυρίως στη διαφήμιση, η φορολογία, η πλημμελής προβολή του βιβλίου από τα ΜΜΕ, ο ανταγωνισμός από τα προσφερόμενα από τις εφημερίδες βιβλία, η εκτύπωση κάποιων τίτλων στην Κίνα, η κατακερματισμένη πολιτική βιβλίου⁸⁸.

Στα παραπάνω, ωστόσο, πρέπει να προταθούν τα δυνατά σημεία και οι ευκαιρίες. Στα θετικά σημεία, λοιπόν, προσμετρώνται –μεταξύ άλλων– η οικογενειακή δομή και οργάνωση, η ύπαρξη ικανών στελεχών, η εμπειρία και η γνώση του χώρου, το πάθος για τις εκδόσεις, η εδραίωση αναγνωρίσιμης εκδοτικής ταυτότητας, τα χαμηλά λειτουργικά έξοδα στους μικρούς εκδοτικούς οίκους, η αξιοποίηση των εξωτερικών συνεργατών, η δυνατότητα εκτύπωσης κατά παραγγελία (printing on demand), η αξιοποίηση του υπάρχοντος καταλόγου και των κλασικών ή δοκιμασμένων εμπορικά έργων. Οι ευκαιρίες είναι η εξειδίκευση, η αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών της πληροφόρησης κυρίως για την προώθηση του βιβλίου και την απευθείας ενημέρωση και επικοινωνία με τους αναγνώστες ώστε να δημιουργηθούν κοινότητες αναγνωστών γύρω από τον εκδοτικό οίκο. Επίσης, πρέπει να συνυπολογιστούν οι απευθείας πωλήσεις, το βιβλιοπωλείο των εκδόσεων (συμβατικό ή/και ηλεκτρονικό), οι συνεργασίες με άλλους φορείς ή μεταξύ των εκδοτών ή με ξένους εκδοτικούς οίκους. Στα παραπάνω, βεβαίως, η διάθεση για καινοτομία είναι κομβικής σημασίας.

Παρήγορο είναι ότι το καλοκαίρι του 2013 οι ειδήσεις για ανεξάρτητα βιβλιοπωλεία, που εκκινούν τη δραστηριότητά τους, εναρμονίζουν τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα με τα διεθνή⁸⁹. Αναμφίβολα, οι συνθήκες για τους Έλληνες εκδότες είναι δύσκολες και οι πιέσεις ασφυκτικές. Οι ίδιοι οι εκδότες έχουν περιγράψει και περιγράφουν την κατάσταση, η οποία απειλεί την ίδια την υπόστασή τους, και μεταβάλλει τις τακτικές και την εκδοτική πολιτική τους⁹⁰. Σε αυτό το πλαίσιο, οι λέξεις «πρόκληση» και «ευκαιρία» μπορεί να μοιάζουν οξύμωρες. Ωστόσο, οι νεοσύστατοι εκδοτικοί οίκοι και τα νέα βιβλιοπωλεία, δηλώνουν πέρα από την επιμονή και το πάθος των ανθρώπων για το βιβλίο, τη δυναμικότητα του εκδοτικού χώρου. Από την άλλη πλευρά, οι παλαιότεροι εκδότες, οι οποίοι στηρίζονται στο διανοητικό και στο συμβολικό κεφάλαιο (στον υπάρχοντα κατάλογό τους, και στη φήμη και το κύρος τους) έχουν οπωσδήποτε περισσότερα εφόδια για την αντιμετώπιση της κρίσης. Όμως, οι μεγαλύτεροι εκδοτικοί οίκοι είχαν προβεί σε επενδύσεις και ανοίγματα που καθιστούν τη θέση τους αβέβαιη ή και προβληματική. Κάθε εκδοτικός οίκος αποτελεί βεβαίως μια ιδιαίτερη περίπτωση, πέρα από κάποια κοινά γνωρίσματα που σχετίζονται με το είδος του κειμένου και το μέγεθος της επιχείρησης με κριτήριο την ετήσια παραγωγή τίτλων, τον αριθμό των εργαζομένων και τον τζίρο. Οι εκτιμήσεις για την έκβαση της κρίσης στον εκδοτικό χώρο μπορούν να γίνουν σε κάποιο πάντοτε βαθμό, όταν θα υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία και δεδομένα πρωτογενούς έρευνας. Εντοπίζεται, λοιπόν, ένα ακόμη μειονέκτημα, η απουσία πρωτογενών ερευνών και στατιστικών δεδομένων.

Για το εάν οι εκδότες είναι όντως φύσει αισιόδοξοι, σύμφωνα με τον Jovanovich, στην περίπτωση της Ελλάδας, πέρα από τις παθογένειες και τις κακοδαιμονίες του χώρου που οξύνονται εν μέσω της κρίσης, πρέπει να ληφθούν υπόψη τα πλεονεκτήματα, όπως, για παράδειγμα, το πάθος για το βιβλίο. Άλλωστε, σε μια εκδοτική βιομηχανία, όπως η ελληνική, η οποία κατά τον 20^ο αιώνα είχε έναν ταραχώδη βίο, η σημερινή

⁸⁸ Μπάνου, ό.π., σ. 314-321.

⁸⁹ Μπασκόζος Γιάννης (2/7/2013), «Η Εστία με νέο βιβλιοπωλείο στη Διδότου. Κύμα νέων μικρών βιβλιοπωλείων εκτός κέντρου», *Το Βήμα*, <http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=520537> (τελευταία πρόσβαση 11 Ιουλ. 2013)· Παπασπύρου, Σταυρούλα (1/7/2013), «Κι όμως, ανοίγουν και νέα βιβλιοπωλεία», *Ελευθεροτυπία*, <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=372238> (τελευταία πρόσβαση 11 Ιουλ. 2013).

⁹⁰ Μπάνου, ό.π., σ. 198-214, 216-227, 294-298. Βλ. επίσης τις συνεντεύξεις δέκα εκδοτών στο «Οι εκδότες μιλούν για την κρίση. Δέκα εκδότες ανοίγουν τα χαρτιά τους» (12/2012), διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.bookbar.gr/oi-ekdototes-miloun-gia-tin-krisi/classic-drinks/classic-drinks-subjects> (τελευταία πρόσβαση 11 Ιουλ. 2013).

εποχή –για όσους επιβιώσουν της κρίσης– κρύβει και δυνατά σημεία και προκλήσεις. Ένα σημείο είναι η επισήμανση των προβλημάτων και ο διάλογος για την κρίση, η οποία μοιάζει να συνιστά έναν μεγεθυντικό φακό για τις παθογένειες και τα μειονεκτήματα. Η σημαντικότερη, πάντως, πρόκληση ίσως σχετίζεται με τις δυνατότητες των νέων τεχνολογιών. Ωστόσο, η αναγνωστική πολιτική, η καλή λειτουργία των βιβλιοθηκών και η μακροχρόνια πολιτική βιβλίου αποτελούν τα κλειδιά για τη διεύρυνση του αναγνωστικού κοινού, την περαιτέρω ενθάρρυνση της εκδοτικής δραστηριότητας και την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Σε αυτήν την κατεύθυνση οι εκδότες πρέπει να έχουν ενεργό ρόλο στο σχεδιασμό, τη διαμόρφωση και την υλοποίηση τέτοιων πολιτικών σε συνεργασία με άλλους φορείς αλλά και μεταξύ τους. Η κρίση, εκτός από προβλήματα, δημιουργεί και ευκαιρίες.

Βιβλιογραφία

- Αξελός, Λουκάς (2008), *Εκδοτική δραστηριότητα και κίνηση των ιδεών στην Ελλάδα. Μια κριτική προσέγγιση της εκδοτικής δραστηριότητας στα χρόνια 1960-1981*, β' έκδοση συμπληρωμένη, Αθήνα: Στοχαστής.
- Banou, Christina (2011), "Backlist and Frontlist, Bestsellers and Longsellers in a Small Publishing Market: The Case of the Greek Publishing Industry at a Turning Point", *International Journal of the Book*, v. 8 (1), pp. 139- 154.
- Banou, Christina & Phillips, Angus (2008), "The Greek Publishing Industry and Professional Development", *Publishing Research Quarterly*, vol. 24 (2), pp. 98-110.
- Barbier, Frederic (2002), *Ιστορία του βιβλίου*, μετ. Μαρία Παπαηλιάδη, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Barron, Dennis (2009), *A Better Pencil. Readers, Writers and the Digital Revolution*, Oxford: Oxford University Press.
- Baverstock, Alison (1993), *Are Books Different? Marketing in the Book Trade*, London: Kogan Page.
- Bellaigue de, Eric (2004), *British book Publishing as a Business since the 1960's*, London: The British Library.
- Bolter, David Jay (2006), *Οι μεταμορφώσεις της γραφής. Υπολογιστές, υπερκείμενο και αναμορφώσεις της τυπογραφίας*, μτφρ. Δ. Ντούνας, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Cerf, Bennett (2002), *At Random. The Reminiscences of Bennett Cerf*, with an introduction by Christopher Cerf, (ed. pr. 1977), New York: Random House.
- Clark, Giles & Phillips, Angus (2008), *Inside Book Publishing*, fourth edition, London and New York: Routledge.
- Εθνικό Κέντρο Βιβλίου - National Book Centre of Greece (10/2011), *The Book market in Greece. 2010*. 8th revised edition, Athens: National Book Centre of Greece. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.ekebi.gr/app-data/documents/BookMarketInGreece2011-8.pdf>
- Εθνικό Κέντρο Βιβλίου (2010), Γ' Πανελλήνια έρευνα αναγνωστικής συμπεριφοράς και πολιτιστικών πρακτικών. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=RESOURCE&cesrc=8433&cnode=309>
- Εθνικό Κέντρο Βιβλίου (2004), Β' Πανελλήνια έρευνα αναγνωστικής συμπεριφοράς και πολιτιστικών πρακτικών. Διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://www.ekebi.gr/erevnes/anagn04/index.htm>
- Epstein Jason (2001), *Book Business. Publishing. Past, Present and Future*, New York – London: W. W. Norton & Company.
- Feather, John & Woodbridge, Hazel (2007), "Bestsellers in the British Book Industry 1998-2005", *Publishing Research Quarterly*, vol. 23, p. 210-223.
- Feather, John (2006), *A History of British Publishing*, second edition, London & New York: Routledge.
- Godine, David (2011), "The Role and the Future of the Traditional Book Publisher", *Publishing Research Quarterly*, 27, p. 332-337.
- Greco, Albert (2005), *The Book Publishing Industry*, second edition, Mahwah, NJ & London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Greco, Albert & Rodriguez, Clara & Wharton, Robert (2007), *The Culture and Commerce of Publishing in the 21st century*, Stanford: Stanford Business Books (Stanford University Press).
- Jovanovich, Peter (2009) "Publishing in Hard Times", *Publishing Research Quarterly*, 25, p. 67-72.
- Καρακατσούλη, Άννα (2011), *Στη χώρα των βιβλίων. Η εκδοτική ιστορία του Βιβλιοπωλείου της Εστίας. 1885-2010*, Αθήνα: Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων.

- Lewis, Jeremy (2005), *Penguin Special. The Life and Times of Ellen Lane*, London: Viking (Penguin).
- Logos (2005), *The Literature of the Book. A Select bibliography with Critical Essays, of Books By, About and For the Book Professions*, Oxford: Logos
- Miller, Laura J. (2007), *Reluctant Capitalists. Bookselling and the Culture of Consumption*, Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Μονάδα Ολικής Ποιότητας Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών [ΜΟΠΑΒ], *Μέση τιμή ελληνικών βιβλίων για το έτος 2012*, Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2013. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.mopab.gr/publications/mopab_cost_of_books_2012.pdf (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 27 Ιαν. 2014)
- ΜΟΠΑΒ, *Μέση τιμή Ελληνικών βιβλίων για το έτος 2011*, Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2012. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.mopab.gr/publications/mopab_cost_of_books_2011.pdf (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 27 Ιαν. 2014)
- ΜΟΠΑΒ, *Μέση τιμή Ελληνικών βιβλίων για το έτος 2010*, Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2011. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.mopab.gr/publications/mopab_cost_of_books_2010.pdf (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 27 Ιαν. 2014)
- Μπάνου, Χριστίνα, *Το επόμενο βήμα του Γουτεμβέργιου. Οι εκδοτικοί οίκοι στην Ελλάδα στις αρχές του 21^{ου} αιώνα*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2012
- Muntean, Cristina Ioana (2011), “Raising engagement in e-learning through gamification”, *Proceedings of the 6th International Conference on Virtual Learning*, University of Bucharest και “Babeş-Bolyai” University of Cluj-Napoca, σ. 323-329. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://icvl.eu/2011/disc/icvl/documente/pdf/met/ICVL_ModelsAndMethodologies_paper42.pdf (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 27/1/2014)
- Rickets, Rita ed. (2002), *Adventurers All. Tales of Blackwellians of Books, Bookmen, And Reading and Writing Folk*, Oxford: Blackwell’s.
- Sabatier, Lou Ann & Fitzelle, Edward (2011), “Managing the Progressive Publishing Company During the Market and Technology Transitions” *Publishing Research Quarterly*, 27, p. 220-229.
- Schiffirin, André (2011), *Οι λέξεις και το χρήμα*, μτφρ. Άρης Λασκαράτος, Αθήνα: Αιώρα.
- Schiffirin, Andre (2001), *The Business of Books. How International Conglomerates Took Over Publishing and Changed the Way We Read*, London – New York: Verso.
- Striphas, Ted (2009), *The Late Age of Print. Everyday book culture from consumerism to control*, New York - Chichester, West Sussex: University of Columbia Press.
- Teicher, Oran (2013), “Booksellers and Change”, *Publishing Research Quarterly*, 29 (2), p. 128-133.
- Tian, Xuamei & Martin, Bill (2013), “Value chain Adjustments in Educational Publishing”, *Publishing Research Quarterly*, 29, p. 12-25.
- Thompson, John B. (2010), *Merchants of Culture. The Publishing Business in the Twenty-First Century*, Cambridge: Polity Press.
- Τσοκόπουλος, Βάσιος (επιμ.) (1998), *Περιπέτειες του βιβλίου στην Ελλάδα. 1880-1940. Ένα ανθολόγιο*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Βιβλίου.
- Τσοκόπουλος, Βάσιος, *Ιστορία της έκδοσης στην Ελλάδα 1830-1974: Μια επισκόπηση*, Αθήνα; Εθνικό Κέντρο Βιβλίου. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=node&cnode=596>

Πρωτότυπο εναντίον φαντάσματος: Εικονογράφος παλαιάς κοπής στον καιρό της κρίσης

Δημήτρης Παυλόπουλος

Επίκ. Καθηγητής, Τμ. Ιστορίας-Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ

Από το 1847 και μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα τα περιοδικά και οι εφημερίδες στην Ελλάδα εικονογραφούνταν με τη μέθοδο της ξυλογραφίας σε όρθιο ξύλο, που την εφεύρε ο Άγγλος Thomas Bewick.⁹¹

Στη μέθοδο αυτή η πλάκα χάραξης αποτελείται από εγκάρσια κομμένες φέτες σκληρών θαμνοειδών φυτών, οι οποίες έχουν κολληθεί μεταξύ τους· πάνω τους ο χαράκτης, αφού απλώσει λευκή πάστα ανθρακικού μολύβδου, σχεδιάζει με μολύβι το έργο, προτού το χαράξει –στις έγχρωμες ξυλογραφίες το κάθε χρώμα μπαίνει με διαφορετική ξύλινη πλάκα.

Τα χαρακτηριστικά, αντίγραφα, τις περισσότερες φορές, ευρωπαϊκών εικόνων, τα δούλευαν σπουδαστές της χαρακτηριστικής στο Σχολείο των Τεχνών της Αθήνας, οι οποίοι βιοπορίζονταν κυριολεκτικά αντί πινακίου φακής, αποβλέποντας στην ταχύτερη δυνατή παραγωγή, προκειμένου να καλύψουν τις επιτακτικές ανάγκες κυκλοφορίας των εντύπων. Τα χαραγμένα ξύλα, μετά τη χρήση τους, τα πλάνιζαν για να τα ξαναχαράξουν...

Ένα περιοδικό, που από τον πρώτο κιόλας χρόνο εκδόσεώς του, το 1879, εικονογραφείται με ξυλογραφίες σε όρθιο ξύλο, είναι *Η Διάπλασις των Παίδων* του Νικολάου Π. Παπαδοπούλου Υδραίου, το οποίο έχει ως πρότυπά του τα αντίστοιχα γαλλικά περιοδικά *Le Petit Français Illustré*, *Figaro de la Jeunesse*, *Saint Nicolas*, και κυρίως το *Magasin d'Éducation et de Récréation*.⁹²

Ως ξυλογράφοι της *Διαπλάσεως των Παίδων*, παραδίδοντας μεγάλα ξυλογραφήματα (16X13 εκ.) για το εξώφυλλο ή μικρότερα και διακοσμητικά θέματα για τις εσωτερικές σελίδες, εργάζονται οι Ιωάννης Γ. Πλατύς, Παναγιώτης Πολυχρόνης, Ιωάννης Οικονόμου, Ελευθέριος Καζάνης, Γεώργιος Αντ. Οικονόμου, Γεώργιος Ν. Ροϊλός και Νικόλαος Οικονομόπουλος. Μαθητές όλοι στο Σχολείο των Τεχνών της Αθήνας του Αριστεΐδη Α. Ροβέρτου, μαθητή του πρώτου δάσκαλου της χαρακτηριστικής στο Σχολείο των Τεχνών της Αθήνας, του ιεροδιακόνου Αγαθάγγελου Τριανταφύλλου, σπουδάζαν την ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο μέσα σε τρία χρόνια, με το εξής πρόγραμμα διδασκαλίας: αντιγραφική ξυλογραφία από ξυλογραφία, αντιγραφική ξυλογραφία από χαλκογραφία και αντιγραφική ξυλογραφία από ελαιογραφία. Κατάλληλα προετοιμασμένοι, αποφοιτούσαν έτοιμοι να εργαστούν για την εικονογράφιση εντύπων.⁹³

Οι ξυλογραφίες σε όρθιο ξύλο, από τον τόμο του 1881 της *Διαπλάσεως των Παίδων* χαρακτηρίζονται

⁹¹ Δημήτρης Παυλόπουλος, *Χαρακτική - Γραφικές Τέχνες. Ιστορία - Τεχνικές - Μέθοδοι - Γλωσσάρια Όρων*, τρίτη έκδοση βελτιωμένη και επανυξημένη, Αθήνα 2011, σ. 68.

⁹² Βίκυ Πάτσιου, *Η Διάπλασις των Παίδων (1879-1922). Το πρότυπο και η συγκρότησή του*, Αθήνα 1987, σ. 69 [Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολογίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, τ. 15].

⁹³ Για τους ξυλογράφους-εικονογράφους αυτούς βλ. Δημήτρης Παυλόπουλος, «Ξυλόγραφοι-ξυλογράφοι εικονογραφούν το περιοδικό *Η Διάπλασις των Παίδων*», Γρηγόριος Ξενόπουλος. *Πενήντα χρόνια από το θάνατο ενός αθάνατου (1951-2001)*, Πρακτικά Συνεδρίου, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Στοά του Βιβλίου, 28-29 Νοεμβρίου 2001, Αθήνα 2003, σ. 205-216· Γιάννης Μπόλης - Δημήτρης Παυλόπουλος, *Ελληνική Χαρακτική, 1843-1915. Ιστορία - Λεξικό Χαρακτών*, Αθήνα 2012, σ. 82-106.

από την ακρίβεια της απόδοσης και από τη θαυμαστή χάραξη των θεμάτων πάνω στο ξύλο. Η αριστοτεχνική λεπτότητα των γραμμών τους τις κάνει να θυμίζουν χαλκογραφίες —π.χ. ο «Ναυτόπαις» του Παναγιώτη Πολυχρόνη ή η «Εκπλιξίς!» του Ελευθερίου Καζάνη. Εικονογραφούσαν συνήθως παιδικά διηγήματα λογοτεχνών όπως ο Αιμίλιος Ειμαρμένος [Αριστοτέλης Π. Κουρτίδης].⁹⁴

Κατά τον 20^ο αιώνα το παιδικό εικονογραφημένο βιβλίο γνώρισε ανάπτυξη χάρη σε εκδοτικούς οίκους της Αθήνας (Ελευθερουδάκη, «Αστέρος» Αλεξάνδρου & Ευαγγέλου Παπαδημητρίου, «Αγκύρας» Απόλλωνος Παπαδημητρίου, «Ατλαντίδος» Μ. Πεχλιβανίδη & Σίας, κ.ά.)⁹⁵ και σε φωτισμένους δασκάλους της τέχνης του βιβλίου (Γιάννη Κεφαλληνό,⁹⁶ Κώστα Γραμματόπουλο⁹⁷).

Κληρονόμος αυτής της σχεδιαστικής-χαρακτικής παράδοσης είναι η εικονογράφος παιδικών βιβλίων Ράνια Βαρβάκη. Γεννημένη στην Αθήνα το 1962, μεγάλωσε σε περιβάλλον σχετικό με τις γραφικές τέχνες: οι γονείς της είχαν ιδρύσει, από τη δεκαετία του 1950, με συνέταιρο στενό συγγενή τους, το διαφημιστικό γραφείο «Φήμη» στο κέντρο της Αθήνας, σε δρόμο της λεγόμενης γειτονιάς των τυπογραφείων, στην οδό Κολοκοτρώνη 11, γεμάτη τότε μικρά τυπογραφεία και τσιγκογραφεία.⁹⁸ Έτσι, τελείως φυσιολογικά, βρέθηκε, μαζί με τις άλλες δύο αδελφές της, να ζει μέσα στα μελάνια και στα χαρτιά του κοντινού στο σπίτι οικογενειακού γραφείου. Ο πατέρας τους Θύμιος, ταλαντούχος σχεδιαστής και εξαιρετικά προικισμένος καλλιγράφος εκατοντάδων γραμμάτων, ελληνικών και ξένων, ενθάρρυνε τις τρεις κόρες του να σχεδιάζουν, συναγωνιζόμενες μεταξύ τους.

Ακολούθησαν οι σπουδές της Ράνιας Βαρβάκη στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, στο Εργαστήριο του Νίκου Κεσσανλή. Δεν την κέρδισε όμως η ζωγραφική· την είχε συναρπάσει η εικονογράφηση. Από τη δεκαετία του 1980 λοιπόν, επιδόθηκε στη φιλοτέχνηση υπεράνθρωπα επιμελημένων εικονογραφήσεων που ανέρχονται σήμερα σε μεγάλο αριθμό, περίπου 150 τόμους, ενώ είχε συμμετοχή και σε πληθώρα άλλων. Ασπρόμαυρα σχέδια και έγχρωμα έργα, στα οποία η λεπτομερής διαγραφή εντυπωσιάζει, σε συνδυασμό με την ικανότητά της να διεισδύει στην ουσία των κειμένων, είναι ο καρπός ιδιαίτερας κοπιαστικής διαδικασίας που μοιάζει να έχει βγει από άλλη εποχή, να μην προέρχεται «εκ του κόσμου τούτου». Η ίδια δεν κουράζεται να εξαντλεί τον εαυτό της, προκειμένου να κατακτήσει στο έπακρον το περιεχόμενο του εκάστοτε κειμένου που έχει αναλάβει να ζωντανέψει. Μέσα από την πυκνότητα των γραμμικών σχεδίων και τη μαγεία των χρωματικών συνθέσεών της, δημιουργεί τον δικό της εξάισιο εικαστικό περίγυρο, παράλληλο με τον κόσμο των κειμένων που έχει να εικονογραφήσει. Σε ορισμένες περιπτώσεις έχει κανείς την εντύπωση ότι οι εικόνες της παραπέμπουν σε κινηματογραφικά πλάνα, αφού οι γωνίες απόδοσής τους προκύπτουν απροσδόκητες. Και δεν είναι χωρίς αιτιολόγηση η σταθερή, μόνιμη επιλογή της από τον δεινό, αναγνωρισμένο συγγραφέα παιδικών και νεανικών βιβλίων, παλαιό «διαπλασόπουλο», Ευγένιο Τριβιζά για την εικονογράφηση των κειμένων του, καθώς η εικονογράφος ολοκληρώνει την έμπνευση του συγγραφέα.

Στην περίοδο της εκτεταμένης οικονομικής κρίσεως που βιώνουμε, η καλλιτεχνική δημιουργία της Ράνιας Βαρβάκη δεν φαίνεται να βρίσκει την καλύτερη δυνατή αξιοποίησή της από τους εκδότες παιδικών βιβλίων. Η ταχύτητα και η ευκολία της ψηφιακής τεχνολογίας πλήττουν την προσπάθειά της να μην προδω-

⁹⁴ Ουρανία Πολυκανδριώτη, *Η διάπλαση των Ελλήνων. Αριστοτέλης Π. Κουρτίδης (1858-1928)*, Αθήνα 2011 [Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολογίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, τ. 48].

⁹⁵ Δημήτρης Παυλόπουλος, «Οι Νέοι Μεγάλοι Εκδοτικοί Φορείς της Αθήνας. Τυπογραφεία - Εκδοτικοί Οίκοι (19ος-20ός αι.)», *Πεντακόσια Χρόνια Εντυπής Παράδοσης του Νέου Ελληνισμού (1499-1999)*, Κατάλογος Έκθεσης, Βουλή των Ελλήνων, Επιμέλεια Κ. Σπ. Στάκος - Τ. Ε. Σκλαβενίτης, Αθήνα 2000, σ. 357, 358, 397, 369, 402, 404.

⁹⁶ Ε. Χ. Κάσδαγλης, *Γιάννης Κεφαλληνός, ο Χαρακτήρας*, Αθήνα 1991, σ. 403-414.

⁹⁷ Δημήτρης Παυλόπουλος, «Οι Νέοι Μεγάλοι Εκδοτικοί Φορείς της Αθήνας. Τυπογραφεία - Εκδοτικοί Οίκοι (19ος-20ός αι.)», ό.π., σ. 404, 405 εικ. 249.

⁹⁸ Δημήτρης Παυλόπουλος, «Από την ιστορία εικονογράφησης ελληνικών εντύπων. Τσιγκογραφεία στην Αθήνα του μεσοπολέμου», περ. *Τα Νέα των Γραφικών Τεχνών*, τχ. 137, Μάρτιος 1997, σ. 66 [αναδημ.: του ίδιου, «Τσιγκογραφεία στην Αθήνα του Μεσοπολέμου», εφ. *Η Βραδινή*, 10 Ιανουαρίου 1999]· του ίδιου, «Η τσιγκογραφία στην Ελλάδα», στο Κλήμης Μαστοριδής (επιμ.), *Πρακτικά. 1ο Παγκόσμιο Συνέδριο Τυπογραφίας και Επικοινωνίας. Ιστορία, Θεωρία, Εκπαίδευση*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ιούνιος 2002, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 314.

σει τα σχεδόν αχειροποίητα έργα της. Το παιδικό βιβλίο, απολαυστικό εγχείρημα κατά την ώρα της δημιουργίας, γίνεται κάποτε, για την ίδια την εικονογράφο, πηγή πικρίας που την καταπτοεί αλλά δεν την κάμπει. Εξάλλου, η αναγνώριση που εισπράττει από το όντως ανελέητο αναγνωστικό κοινό των παιδικών βιβλίων συνιστά την ουσιαστικότερη δικαίωση.

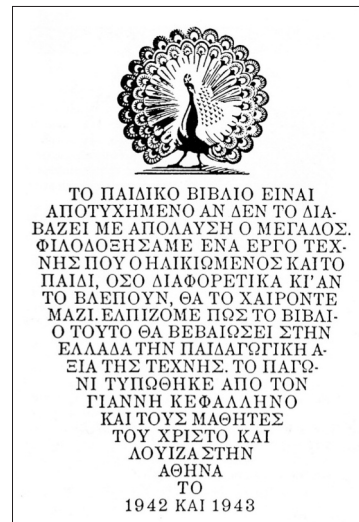
Παναγιώτη Πολυχρόνη, *Ο ναυτόπαις*, 1881, ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο.

Ελευθερίου Καζάνη, *Εκκληξίς!*, 1881, ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο.

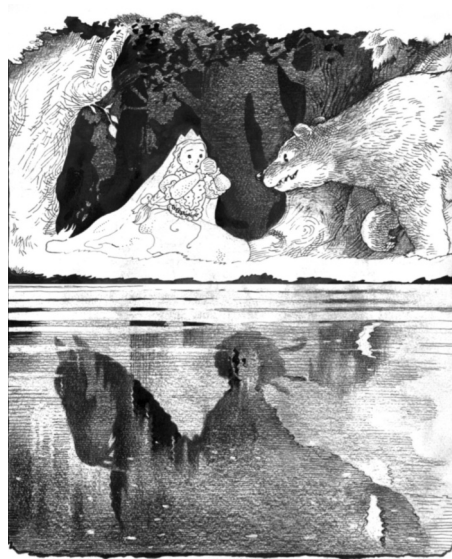
Γιάννη Κεφαλληνού – Χρίστου Δαγκλή – Λουίζας Μοντεσάντου, *Το λαμπρό παγώνι απόμεινε καταμόναχο*, 1943, έγχρωμη ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο.

Ο κολοφώνας του παιδικού βιβλίου *Το παγώνι*. Το κείμενο του βιβλίου είναι του Ζαχαρία Παπαντωνίου.

Ράνιας Βαρβάκη, *Αυτοπροσωπογραφία*, 1992, τέμπερα.

Ράνιας Βαρβάκη, εικονογράφηση από το βιβλίο του Ευγένιου Τριβιζά *Τα 88 ντολμαδάκια* (Αθήνα 1997).

Ράνιας Βαρβάκη, εικονογράφηση από το βιβλίο του Ευγένιου Τριβιζά *Τα 33 ροζ ρουμπίνια* (Αθήνα 2003).

Ράνιας Βαρβάκη, εικονογράφηση από το βιβλίο του Ευγένιου Τριβιζά *Οι δραπέτες της σκακιέρας* (Αθήνα 2009).

Ράνιας Βαρβάκη, εικονογράφηση από το βιβλίο του Ευγένιου Τριβιζά *Τα Χριστούγεννα της Λούλας Στρομπουλούλας. Οι περιπέτειες μιας τετράπαχης γαλοπούλας* (Αθήνα 2012).

Ο νέος συγγραφέας στην ελληνική εκδοτική στέπα

Χρήστος Αστερίου

Συγγραφέας

Ήταν τέτοιες μέρες Μαΐου το μακρινό 1987 όταν ο ραδιοφωνικός σταθμός του Δήμου Αθηναίων –όχι πολύ μακριά από εδώ– άρχισε να εκπέμπει χωρίς άδεια κηρύσσοντας την ανεπίσημη έναρξη μιας εποχής που χαρακτηρίστηκε από υπέρμετρη αισιοδοξία για νέες κατακτήσεις και ελευθερίες. Μια πρώτη μεταπολιτευτική περίοδος έβαινε προς το τέλος της και μια άλλη, λιγότερο αφελής, ξεκινούσε δυναμικά. Με συγκρουσιακή διάθεση οι κεντρικοί πρωταγωνιστές της άρχισαν να στρέφονται ενάντια στον κρατισμό των ερτζιανών, στον κονφορμισμό των παραδοσιακών εντύπων και στο μονοπώλιο της ελληνικής μουσικής αλλά και να παραμερίζουν μια λογοτεχνία της ήττας που έμοιαζε πολυκαιρισμένη και ανεπίκαιρη, ανίκανη να εκφράσει το πνεύμα της νέας εποχής. Με τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της χώρας να είναι αδιαπραγμάτευτος και την ροή των χρημάτων να βαίνει αυξανόμενη, η κληρονομιά των συλλογικοτήτων δεν βρήκε αποδοχή από τους επιγόνους, οι οποίοι πολύ γρήγορα επιδόθηκαν στην αναζήτηση του νεοελληνικού ονείρου. Το ατομικό θριάμβευσε επί του συλλογικού, ο ιδιωτικός χώρος εξυμνήθηκε την ώρα που ο δημόσιος μετατρέποταν σε πεδίο βολής και πρόχειρο αποθετήριο. Ο πρώτος ενθουσιασμός κόπασε γρήγορα κι όλοι επιδόθηκαν σε αγώνα δρόμου για να πάρουν εκδίκηση από τα πέτρινα χρόνια.

Μια ολόκληρη σειρά καλλιτεχνών που ζούσαν ως τότε στο οικονομικό περιθώριο βγήκε στην επιφάνεια διεκδικώντας μερίδιο και κοινωνική καταξίωση. Η επαγγελματική αποκατάσταση μιας κάστας δημιουργών συντελέστηκε στο πλαίσιο της γενικότερης χειραφέτησης από τα ακαδημαϊκά, συντηρητικά δεσμά του παρελθόντος αλλά και της –τεχνητής, έστω– οικονομικής ανάπτυξης. Στο ίδιο εκείνο φόντο άρχισε να κάνει την εμφάνισή της και μια φουρνιά νέων πεζογράφων που κάλυψε πάραυτα το κενό εκφράζοντας, προγραμματικά απομακρυνόμενη από τους λογοτεχνικούς της προγόνους, τις ανάγκες του αναγνωστικού κοινού, το οποίο ανταπέδωσε χαρίζοντάς τους ανέλπιστα υψηλές πωλήσεις. Η εκδοτική άνοιξη, ο πλουραλισμός των εντύπων, ο μεταφραστικός οργανισμός, μαζί και η γενικότερη εμπορική έκρηξη της εποχής δημιούργησαν την εντύπωση πως «συγγραφέας» δεν είναι απλώς και μόνο μια παραπληρωματική ιδιότητα, μια παράπλευρη απασχόληση, αλλά ένα επάγγελμα, ικανό να προσφέρει στον επιμελή δημιουργό τα προς το ζην χωρίς άλλη παράλληλη δραστηριότητα.

Έκανα αυτή την πολύ σύντομη αναφορά στην γενιά του '90 κατά κύριο λόγο επειδή κάμποσοι λογοτέχνες της είχαν εγγραφεί στο υποσυνείδητο της δικής μου γενιάς ως παραδείγματα γραφιάδων που κατάφεραν όχι μόνο να επιβιώνουν αποκλειστικά και μόνο από την δουλειά τους αλλά και να διαβιώνουν αξιοπρεπώς. Τέκνα μιας εποχής παχέων αγελάδων συνευθύνονται για την στρεβλή εικόνα που διαμορφώθηκε ως προς τη δυνατότητα επαγγελματικής αποκατάστασης όσων παίρνουν στα σοβαρά την γραφή. Μια εικόνα που έπεισε πολλούς για την αλήθεια της τον πρώτο καιρό, αλλά τους καταδίκασε προϊόντος του χρόνου στην οικονομική ανέχεια και στην ανυποληψία. Εκ των υστέρων αντιλαμβάνεται κανείς πως δεν ήταν δυνατόν να γίνει αλλιώς στην Ελλάδα των λιγοστών και επί το πλείστον περιστασιακών αναγνωστών που εγκατέλειψαν στην πρώτη φουρτούνα το κλυδωνιζόμενο καράβι του πολιτισμού.

Το 1994 ιδρύεται το ΕΚΕΒΙ αναλαμβάνοντας την εφαρμογή εθνικής πολιτικής για την προώθηση του βιβλίου και μερικά χρόνια αργότερα το ΕΚΕΜΕΛ που ακολουθεί την πετυχημένη συνταγή του Γαλλικού Ινστιτούτου. Η ανάπτυξη των δράσεων του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου συνδιαμορφώνει το σκηνικό του γιγαντισμού που ολοκληρώνεται θα 'λεγε κανείς με την συμμετοχή της Ελλάδας ως τιμώμενης χώρας στην Διεθνή Έκθεση βιβλίου της Φραγκφούρτης. Ο Έλληνας συγγραφέας εκτινάσσεται τεχνητά (έστω και για λίγες εβδομάδες) στο επίκεντρο του παγκόσμιου ενδιαφέροντος, συγχρωτίζεται με ξένους ομότεχνούς του, πιστεύει ολοένα και περισσότερο στην επαγγελματική του ανεξαρτησία και αυθυπαρξία. Τον ίδιο καιρό ο τύπος βρίθει ενθέτων για το βιβλίο (θυμίζω χαρακτηριστικά τα πολυσέλιδα «Πρόσωπα» των *Νέων* με θέματα πολιτισμού, την λογοτεχνική σελίδα της Τρίτης στην *Καθημερινή* και την πυκνή «Βιβλιοθήκη» της *Ελευθεροτυπίας*), οι άνθρωποι του ζητούν συστηματικά συνεργασίες απ' τους συγγραφείς (οι οποίες παρεμπιπτόντως πληρώνονται), ενώ πυροδοτούν συζητήσεις που ξεφεύγουν από τα στενά όρια των βιβλιοφιλικών περιοδικών και γίνονται προσβάσιμες στο ευρύ κοινό σε μια προ διαδικτύου περίοδο. Γιγαντώνονται οι αλυσίδες βιβλιοπωλείων, μερικές εκ των οποίων μεταστεγάζονται σε πολύροφα μέγαρα στο κέντρο της Αθήνας και αλλού. Το βιβλίο φεύγει από τον έλεγχο των μικρών βιβλιοπωλείων, προσφέρεται σε αφθονία χωρίς ποιοτικά κριτήρια και προς στιγμινή μοιάζει να αποτελεί βασικό πολιτισμικό αγαθό της πλατιάς μάζας. Από την άλλη πλευρά οργανώνεται –κυρίως από την Εταιρεία Συγγραφέων– μια προσπάθεια για την δημιουργία νομοθετικού πλαισίου το οποίο και θα κατοχύρωνε ασφαλιστικά τους συγγραφείς. Όπως είναι γνωστό στους παροικούντες την λογοτεχνική Ιερουσαλήμ η προσπάθεια αυτή έφτασε μεν κάμποσες φορές σε φάση ολοκλήρωσης αλλά παρά τις διαβεβαιώσεις της εκάστοτε πολιτική ηγεσίας δεν ευδοχώθηκε ποτέ, για προφανείς, νομίζω, σε όλους μας λόγους.

Κάπως έτσι βρήκε η κρίση το χώρο του βιβλίου, ο οποίος πολύ γρήγορα άρχισε να χάνει ένα προς ένα όλα του τα ερείσματα. Η συρρίκνωση του Τύπου εξαφάνισε προοδευτικά το μεγαλύτερο μέρος των σελίδων για το βιβλίο, πολλοί εκδότες βρέθηκαν εκτεθειμένοι εμφανίζοντας υπέρογκα χρέη, αλυσίδες βιβλιοπωλείων αναγκάστηκαν να μετακομίσουν σε μικρότερους χώρους ελπίζοντας σε ανάκαμψη. Έκλεισε προ μηνός το ιστορικό βιβλιοπωλείο της Εστίας, ανέστειλε την λειτουργία του το ως τότε μακρόβιο περιοδικό «Διαβάζω», εξωθήθηκε σε σφράγισμα από τριετίας το ΕΚΕΜΕΛ ενώ λουκέτο μπήκε πρόσφατα και στο Εθνικό Κέντρο Βιβλίου αποδεικνύοντας πως στην Ελλάδα δεν υπάρχει μέση οδός, παρά μόνο ένα αδιανόητο εκκρεμές που κινείται από την μια υπερβολή στην επόμενη. Στην συρρίκνωση των σελίδων για το βιβλίο θα μπορούσε, βεβαίως, να αντιτείνει κανείς το γεγονός πως κυκλοφόρησαν στο μεταξύ νέα έντυπα όπως το *Athens Review of Books* ή το *Books Journal*. Χωρίς να θέλω να παραγνωρίσω τη σημασία τους θα σημείωνα πως τα περιοδικά αυτά απευθύνονται σ' ένα έτσι κι αλλιώς υποψιασμένο κοινό ενώ τα ένθετα των εφημερίδων εισέβαλλαν αναγκαστικά –έστω και από την πίσω πόρτα– στα σπίτια των αναγνωστών τους.

Ένα από τα πρώτα σημάδια του τι θα επακολουθούσε ήταν χωρίς αμφιβολία η παταγώδης πτώχευση των «Ελληνικών Γραμμάτων» που άφησε άστεγους μια σειρά καλούς συγγραφείς, πολλοί απ' τους οποίους δυσκολεύτηκαν να βρουν στην συνέχεια εκδότη. Ποιά ήταν, όμως, συγκεκριμένα η θέση του νέου συγγραφέα την εποχή του εκδοτικού πληθωρισμού, ποιές οι προϋποθέσεις εισδοχής του στο χώρο της λογοτεχνίας και πόσο άλλαξαν αυτές τα τελευταία πέντε χρόνια; Με το σκηνικό να μεταβάλλεται ραγδαία και τον εκδοτικό χώρο να δοκιμάζει τις αντοχές του παλεύοντας για την επιβίωση ο νέος συγγραφέας έχει να αντιμετωπίσει μια σειρά από διλήμματα που αφορούν την συγκρότηση, την γραφή και την εξέλιξή του. Την ίδια στιγμή καλείται να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του «επαγγέλματος» σ' ένα περιβάλλον ολοένα εχθρικότερο βιώνοντας την προοδευτική κατάρρευση τόσο του προσωπικού βιοτικού του επιπέδου όσο και εκείνου των πιθανών αναγνωστών του. Θα συνοψίσω κάνοντας μερικές σύντομες παρατηρήσεις κατά σειρά σπουδαιότητας.

Το καινούργιο βιβλίο χάνει προοδευτικά τη θέση του στους πάγκους των βιβλιοπωλείων. Η έλλειψη ρευστότητας οδηγεί μεγάλους εκδότες στην λύση των προσφορών που να μην αιματώνουν πρόσκαιρα το άρρωστο σώμα της αγοράς, βλάπτουν, όμως, σίγουρα τους νέους τίτλους, οι οποίοι μένουν (κυρίως λόγω ακρίβειας) στα αζήτητα, και επηρεάζουν μακροπρόθεσμα την επιλογή των επόμενων προς έκδοση τίτλων. Είναι πραγματικό τόλμημα για το μέσο αγοραστή να προσπεράσει κλασσικά έργα, νομπελίστες και αριστουργή-

ματα της παγκόσμιας λογοτεχνίας που διατίθενται σε χαμηλότερες τιμές για να ρισκάρει την αγορά βιβλίου ενός άγνωστου Έλληνα. Το γεγονός αφορά ακόμα και καταξιωμένους, μη εμπορικούς συγγραφείς, πόσω μάλλον νεότερους ή πρωτοεμφανιζόμενους. Η μάχη της τοποθέτησης, το άγχος της πολτοποίησης και ο χρόνος παραμονής στο βιβλιοπωλείο καθόλου δεν αφορούν την λογοτεχνία καθ' αυτή, βέβαια. Η παράβλεψη των παραγόντων αυτών, ωστόσο, οδηγεί σε μια άλλη στρέβλωση που είναι πιθανό να γίνει περισσότερο αισθητή τα επόμενα χρόνια.

Ορισμένα είδη του λόγου εξοστρακίζονται από τους καταλόγους των εκδοτικών οίκων: διήγημα και ποίηση έχουν μπει από καιρό στο περιθώριο, φαίνεται, όμως, πως προϊούσης της κρίσης ο αριθμός τους θα μειωθεί δραματικά. Η ποίηση συνεχίζει να είναι ακμαία, το δε διήγημα υπηρετείται πιστά από βετεράνους και μη με αξιοπρόσεκτα επιτεύγματα ενώ επιλέγεται από ένα μεγάλο ποσοστό πρωτοεμφανιζόμενων ως είδος πρόσφορο για την παρθενική τους εμφάνιση στην λογοτεχνία. Οι εξαιρέσεις επιβεβαιώνουν όπως πάντα τον κανόνα (συνεχίζουμε, δηλαδή, να έχουμε πολυσυζητημένες εκπλήξεις), φοβάμαι, όμως, πως θ' αρχίσουν να εκλείπουν κι αυτές. Τι μένει; Αν η στροφή στο ογκώδες μυθιστόρημα δεν είναι στις προθέσεις ενός νέου συγγραφέα, ο οποίος επιμένει να εκτεθεί μόνο ως ποιητής ή διηγηματογράφος, ο δρόμος παραμένει με ανοιχτός, η προοπτική της έκδοσης εξελίσσεται, δυστυχώς, σε μιαν ακριβή υπόθεση.

Οι εκδόσεις επί πληρωμή χωρίς εκδοτικό ή αισθητικό κριτήριο είναι από καιρό γεγονός. Ενώ παλαιότερα, όμως, τον δρόμο της πληρωμένης αυτοέκδοσης ακολουθούσαν συνήθως οι συγγραφείς εκείνοι που δεν έβρισκαν ανταπόκριση στην εκδοτική αγορά, τώρα -καθώς ακούγεται- η μέθοδος αυτή εφαρμόζεται κι από μεγάλους οίκους κυρίως σε πρωτοεμφανιζόμενους που θα «τολήσουν» να καταθέσουν διηγήματα αλλά και σε παλαιότερους συγγραφείς που θα θελήσουν να δοκιμαστούν στα λεγόμενα αντιεμπορικά είδη. Η άμβλυνση των κριτηρίων με μόνο σκοπό το κέρδος και η στροφή σε μια «ελαφρά» λογοτεχνία είναι σίγουρο πως θα έχει αρνητικό αντίκτυπο στην απισχυασμένη εκδοτική αγορά, η οποία θα στερέψει από νέο αίμα, από πειραματισμούς, από τους ανθρώπους εκείνους που θα απαρτίσουν την επόμενη γενιά.

Στην περίπτωση που ο νέος συγγραφέας καταφέρει να περάσει από τις συμπληγάδες της αγοράς και να βγει κατά κάποιο τρόπο απέναντι θα κληθεί να απαντήσει στο ερώτημα αν και κατά πόσο η συγγραφική του δραστηριότητα συνιστά επάγγελμα, αν και κατά πόσο θα μπορέσει να επιβιώσει γράφοντας και μόνο. Το ελληνικό κράτος έδωσε πρόσφατα καταφατική απάντηση στο ερώτημα, μόνο, όμως, ως προς το εισπρακτικό του μέρος. Εφαρμόζοντας ένα καθ' όλα σχιζοφρενικό νόμο θέτει πλέον ως απαραίτητη προϋπόθεση την τήρηση βιβλίων από τον συγγραφέα και την μηνιαία καταβολή ασφαλιστικών εισφορών. Είναι κοινό μυστικό στο χώρο πως μια τέτοια απόφαση οδηγεί την συντριπτική πλειοψηφία των συγγραφέων στην ανέχεια, ειδικά εκείνων που δεν προσπορίζονται κέρδη από άλλη πηγή.

Θα εθελουφλούσαμε, κλείνοντας, αν ισχυριζόμασταν πως η κατάσταση δεν είναι δεινή για τους συγγραφείς, τους εκδότες, τους βιβλιοπώλες, τους επιμελητές. Είναι προφανές πως ο χώρος χρειάζεται άμεση στήριξη. Θα περίμενα προσωπικά μια ενεργότερη συμμετοχή των ιδρυμάτων, τα οποία επενδύουν κυρίως σε κτιριακές υποδομές και δεν ενεργούν στον πυρήνα του προβλήματος. Είναι παράδοξο, αλλά σε λίγα χρόνια η Αθήνα θα διαθέτει μια υπερσύγχρονη Εθνική Βιβλιοθήκη ενώ ενδεχομένως δεν θα 'χει παρά ισχνότατη λογοτεχνική παραγωγή. Διανύουμε μια περίοδο που δεν σηκώνει πειραματισμούς, δεν αντέχει τα ρίσκα, μια συντηρητική περίοδο στενότητας που δεν συγχωρεί την αποτυχία ούτε από καταξιωμένους ούτε από νέους συγγραφείς. Η ιστορία από την άλλη μας διδάσκει πως η λογοτεχνία δεν πηγαίνει μπροστά χωρίς να διακυβεύεται τίποτα, πως δεν εξελίσσεται ακολουθώντας απλώς και μόνο την πεπατημένη. Ελπίζω και εύχομαι πολύ σύντομα να το αντιληφθούμε όλοι.

Η πύκνωση της ιστορίας και η συμπύκνωση της γλώσσας: Θεματικές, μοτίβα και γλώσσα της νεότερης ποιητικής γενιάς στην Ελλάδα της κρίσης

Θωμάς Τσαλαπάτης

Αρθρογράφος, ποιητής

Καθώς ο παλιός κόσμος καταρρέει και οι εποχές αλλάζουν δέρμα, καλούμαστε να βιώσουμε μια παρατεταμένη κατάσταση έκτακτης ανάγκης που επιβάλλει τα χαρακτηριστικά της ως στοιχεία του νέου. Όλο και πιο έντονη καταστολή και επιβολή, θεσμοποίηση του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας, χρήση της γλώσσας για όλο πιο έντονη συγκάλυψη και παραπλάνηση. Και κυρίως φτώχεια, ανεργία και μια παρατεταμένη ακύρωση του όποιου μέλλοντα.

Πίσω από τα ερείπια του παλαιού κόσμου βλέπουμε την ιστορία να επιστρέφει. Η πλαδαρή καταγραφή των ιστορικών γεγονότων σε μια περίοδο πλαστικής ευδαιμονίας αποτελεί αμετάκλητο παρελθόν. Και ενώ μία προς μία οι αλλαγές που επιβάλλονται από τις ελληνικές και τις ευρωπαϊκές ηγεσίες, ακυρώνουν την κάθε βεβαιότητα, το κάθε αυτονόητο και το κάθε κεκτημένο, παρατηρούμε τον ιστορικό χρόνο να συμπυκνώνεται. Ας αναλογιστούμε πόσα ιστορικά γεγονότα στοιβαγμένα σε ελάχιστη απόσταση βιώσαμε από το 2010 μέχρι σήμερα, πόσες αλλαγές και πόσες ανακατατάξεις. Η συμπύκνωση αυτή του ιστορικού χρόνου θεωρώ πως μπορεί να εκφραστεί προνομιακά μέσα από την συμπύκνωση της ποιητικής γλώσσας, όταν ένα σημείο μπορεί να μιλήσει πιο ξεκάθαρα από μια επιφάνεια και η λεπτομέρεια να εμπεριέχει το όλο.

Μια γενιά νεότερων ανθρώπων προσπαθεί να αρθρώσει τον λόγο της ερχόμενης σε επαφή με αυτή τη διπλή συμπύκνωση, κόντρα στις διάφορες δυσκολίες και τα εμπόδια που προκύπτουν σε μια σειρά επιπέδων. Ποιητές που προσπαθούν να διαχειριστούν την κρίση μέσα στην γλώσσα και τον στίχο κόντρα στον θόρυβο των νεκρών λέξεων. Αντί να μιλήσουμε λοιπόν για την κρίση ας μιλήσουμε για ποιητές που μίλησαν για την κρίση. Επέλεξα τρία βιβλία από ποιητές γύρω στην ηλικία των 30, τρία βιβλία που εκδόθηκαν μέσα στα χρόνια της κρίσης, τρία βιβλία που προσωπικά θεωρώ πως είναι από τα σημαντικότερα που εκδόθηκαν τα τελευταία χρόνια. Τα βιβλία αυτά είναι “Ο δρόμος μέχρι το περίπτερο”, του Γιάννη Στίγκα, το “Κλέφτικο” του Γιώργου Πρεβεδουράκη και το “Ορυκτό δάσος” του Θοδωρή Ρακόπουλου. Μέσα στα βιβλία αυτά συναντούμε τη διαχείριση μοτίβων που έγιναν ξαφνικά κοινός τόπος, στα πρόσφατα χρόνια. Μοτίβα όπως η μετανάστευση, η βία, το ιστορικό παρελθόν, τα δάνεια, η κυριαρχία της οικονομίας, τα νεκρά πρότυπα. Για μερικά από αυτά θα μιλήσουμε σήμερα, παρουσιάζοντας ταυτόχρονα και τις συλλογές. Ας ξεκινήσουμε λοιπόν χρονολογώντας αντίστροφα:

Ορυκτό Δάσος

Το ορυκτό δάσος, αποτελεί το δεύτερο βιβλίο του Θοδωρή Ρακόπουλου (γεννημένου το 1981). Ο Ρακόπουλος συγκροτεί το πλαίσιο των ποιημάτων του με διάφορα – συχνά ετερόκλητα- υλικά: ιστορικές αναφορές (όπως πχ οι αναφορές στους Νέο Ζηλανδούς σαμποτέρ στον β παγκόσμιο πόλεμο), ανθρωπολογικά πλαίσια (όπως ο χορός των σαμάνων, το καβάλ και οι γερακάρηδες), επιστημονικές αφετηρίες προς ένα ποιητικό ορίζοντα (όπως η μεταλλειολογία ή η σπηλαιολογία), πρόσφατα πολιτικά γεγονότα (η μετανάστευση, τα γε-

γονότα στην Μαρφίν) και στιγμές καθαρά προσωπικές. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και στην φόρμα. Τα περισσότερα ποιήματα του βιβλίου ξεδιπλώνονται με την ελευθερία της ποιητικής πρόζας. Παρόλα αυτά θα συναντήσουμε και σονέτα, μπαλάντες, συντομότερα ποιήματα και ποιήματα με μεικτούς ρυθμούς. Το σημείο συνάντησης των επί μέρους διαφορών, είναι το κοινό υπόστρωμα, η διάθεση που ρέει υπόγεια κάτω από κάθε ποίημα. Μια αίσθηση διακινδύνευσης και μετεωρισμού πάνω απ τους γκρεμούς μιας ρευστής εποχής. Και ενώ τα θέματα και οι τρόποι του βιβλίου είναι πολλοί ως επιλέξουμε να παραθέσουμε επιγραμματικά έστω έναν: τη μετανάστευση από και προς τη Ελλάδα.

Μικρού μήκους

Η πατρίδα μου είναι πτήση χαμηλού κόστους, ζει απομυζώντας ακτογραμμές σαν τα κατσίκια που βοσκάν τ' αλάτι σε ανθολογίες καρτ-ποστάλ. Τη σέρνει δάνειο οχηματαγωγό, λογής βαρούλκα σηκώνουν τα μέλη της, και σνάιπερ στις γωνίες καλύπτουν την πομπή. Την τραβάω μονόπλανα, την αναγνωρίζω από την όψη ομόλογου. Επένδυση με ορίζοντα, κι ανδρόγυνα τη διαπιστεύω, σεναριακά. Φορώ γυαλιά εποχής να καθρεφτίζεται σαν μου μιλά και την κερνώ λικέρ μαστίχα που της είχα κλεμμένο. Ανάβει Παπαστράτο και κοιτά, πάλι μέσα από το γυαλί μου, η μικρού μήκους πατρίδα μου, η βραβευμένη σε ξένα φεστιβάλ.

Το συγκεκριμένο ποίημα, περιγράφει συμπυκνώνοντας την μετανάστευση των νέων από την σημερινή Ελλάδα προς το εξωτερικό: Ο σύγχρονος νέος άνεργος δεν έχει ομοιότητες με τις γενιές των ανέργων του περασμένου αιώνα. Πολλές φορές μορφωμένος, αρκετά συχνά πλήρως καταρτισμένος με δύο και τρία πτυχία, εξοικειωμένος με τις τεχνολογίες, τις νέες τάσεις, το διαδίκτυο, τις γλώσσες, τα ταξίδια και ταυτόχρονα αποκλεισμένος, φιμωμένος και απελπισμένος. Ο όρος κογκνιτάριος (από το λατινικό Cognosco δηλαδή γνωρίζω) περιγράφει με τον καλύτερο τρόπο αυτή την περίπτωση: την περίπτωση του νέου που έχει τη γνώση, αλλά όχι τον πλούτο ή την δύναμη.

Έτσι η νεότερη γενιά μεταναστεύει με κάθε τρόπο. Είτε για σπουδές είτε για την εύρεση εργασίας πάνω στο αντικείμενο που σπούδασε. Η φυγή του συγκεκριμένου κομματιού της κοινωνίας δεν λιγοστεύει απλά το παρόν αλλά πολύ περισσότερο ακυρώνει το μέλλον μια και όλα τα στοιχεία που θα μπορούσαν να το συνθέσουν, έχουν απομακρυνθεί. Πατρίδα γίνεται η φυγή, η φτηνή πτήση, το ταξίδι και η επιβίωση. Η νέα αυτή πατρίδα μυθολογεί τον εαυτό της και τον μεταμορφώνει, βραβεύεται αποδεικνύοντας πως η τύχη της δεν προκύπτει από δικό της σφάλμα.

Το μοτίβο της μετανάστευσης συναντιέται ίσως συχνότερα από οποιοδήποτε άλλο στο Ορυκτό Δάσος. Γεγονός όχι συμπτωματικό αφού και ο ίδιος ο ποιητής βρίσκεται εδώ και χρόνια στο εξωτερικό (την στιγμή αυτή στη νότια Αφρική). Έτσι συναντούμε στίχους όπως: *Η τοπική εφημερίδα αναφέρει ευκαιρίες χρυσές απ' τον ήλιο (στη Γερμανία και πάλι ζητάν κόσμο οι ψησταριές) όσο λειώνουν οστά, μασητικές επιφάνειες συμπληγάδες.*

Η

Λαμπτήρας απ' αυτούς που καίγονται σαν παίζεις λίγο με τους διακόπτες, ή όταν πέφτει η ασφάλεια. Ψιθυρίζοντας: "θα φύγω".

Και ενώ το θέμα της μετανάστευσης από την Ελλάδα περιγράφεται με τρόπο υπαινικτικό και πολλές φορές ελεγειακό, η τύχη των μεταναστών που μπαίνουν στη χώρα περιγράφεται άμεσα και με ευθύτητα στο ποίημα «Μπαλάντα για τους Συνοριοφύλακες». Διαβάζω την τελευταία στροφή:

*Κι εκεί είχε μείνει. Τέταρτος. Ξαναχιονισμένα μίλια εμπρός του.
Τα ρούχα του συνέχισαν, μέσα στη λάσπη, μέσα στο αίμα,
μ' Εκείνον, με τον σύντροφο, την Άρσεναλ, το βλέμμα
νηστικού ζώου που ψιθύρισε, πατώντας το λαιμό του,
«Το συρματοπλέγμα πιο πάνω ανέβασέ το».*

Κλέφτικο

Και αν η περιρρέουσα ατμόσφαιρα της κρίσης, υπάρχει στο Ορυκτό Δάσος του Θωδωρή Ρακόπουλου ως υπέδαφος στο «Κλέφτικο» του Γιώργου Πρεβεδουράκη (γεννήθηκε το 1977, δεύτερο βιβλίο και αυτού) λειτουργεί

γεί ως επιφάνεια που θα απλωθεί με τις λεπτομέρειες της σε μια αντίστροφη πορεία προς το βάθος. Το βιβλίο, χωρισμένο σε τέσσερα μέρη, αποτελεί μια ελεύθερη μεταγραφή τεσσάρων ποιημάτων του Άλεν Γκίνσμπεργκ στη σημερινή Ελλάδα της κρίσης, δεμένα σε ένα ενιαίο σώμα. (πρόκειται για το πρώτο και το τρίτο μέρος του «Ουρλιαχτού» και για τα ποιήματα «Αμερική» και «Θεία Ρόζα»). Διαβάζω την αρχή της σύνθεσης:

I

*Είδα τις καλύτερες γενιές του μυαλού μου
διαλυμένες απ' τη φαιδρότερη Λογική
υστερικές, γυμνές και χρωμαμένες
να σέρνονται σε βαλκάνιους δρόμους
την αυγή γυρεύοντας
τρόπους για να πληρωθεί μια αναγκαία δόση,*

*ρεμπέτες-άγγελοι που τσάκισαν τη ράχη
τους μεταφέροντας πίτσες,
φιλέτα ροφού σβησμένα σε σαμιώτικο, έπιπλα «κάν' το μόνος σου» και είδη υγιεινής,
που φτωχοί στήθηκαν καπνίζοντας
μπροστά από υπερφυσικές οθόνες
μ' έναν τρόμο παράλυτο
για τα βιογραφικά τους,
που βρήκαν την κόμισσα Serokat
να σέρνεται ξημερώματα στην Ηπείρου
συντροφιά με τον βαρόνο Tavor
και τη μακρινή εξαδέλφη του -
αναμικτή δεσποινίδα του ιδιωτικού
παροράματος -Χαπαχ,*

*που σκάλισαν μ' έναν ξεκούρδιστο τζουρά
χιτζάζ, ουσάκ, σαμπάχ
και πειραιώτικους δρόμους,
αυλακωμένα απομεσήμερα με καύσωνα
μέσα σε τυφλά δυάρια και γρίλιες ασφυκτικές,
που πάρκαραν τα Cherokee τους
στα λιθόστρωτα του Ψυρρή
κι έχασαν το σκαλπ τους για μια φυσική
ξανθιά –που δεν ήταν φυσική ξανθιά–*

*που τρέκλισαν και σκόνταψαν
στο ανυπόληπτο φιλιατρό
επιστρέφοντας με σκάρτη καρδιακότητα
στη Κατανάγκα,
που άκουσαν τον Σωκράτη να ουρλιάζει
«Τα Πάγια» με σπασμένες χορδές
απ' τη Συκιά Χαλκιδικής ίσαμε τη Στουτγάρδη,
που εκπόνησαν διδακτορική διατριβή
με θέμα «Ο Υπαρξισμός μετά τον Σαρτρ
και το Πρόβλημα της Αναπηρίας
στη Νοτιοδυτική Γκάνα» και γύρισαν
στην Αθήνα*

*θωπεύοντας στις ουρές του ΟΑΕΔ
το μακρύτερο
μανίκι της μεταμοντερνίλας,*

Ο Πρεβεδουράκης δεν μεταφράζει, ούτε μιμείται τον αμερικανό ποιητή. Επιλέγει τους βασικούς του άξονες, τις επαναλαμβανόμενες λέξεις του και τα χαρακτηριστικότερα τοπία του και τα μεταστοιχειώνει, χρησιμοποιώντας τα με παιγνιώδη διάθεση στα όρια της ειρωνείας (συχνά και της αυτοϋπονόμευσης). Έτσι, οι δόσεις της πρέζας της Αμερικής του '50 θα παραχωρήσουν τη θέση τους στις δόσεις των τραπεζών της Ελλάδας του 2010, η στοιχειωμένη φιγούρα του φίλου του Άλεν Γκίνσμπεργκ, Καρλ Σόλομον θα αντικατασταθεί από τον ποιητή Ανδρέα Παγουλάτο και ο ποιητικός τόπος της Αμερικής θα μεταμορφωθεί στον εθνικά λοξό μη-τόπο της Φευγάδας.

Το «Κλέφτικο» αποτελεί το ημερολόγιο μιας στιγμής, το στιχουργικό άπλωμα γύρω από ένα σημείο που όλο βαθαίνει. Στο κέντρο της σύνθεσης τοποθετείται η απόγνωση, η οργή και ο θυμός για τη σύγχρονη ελληνική κρίση. Γύρω από το σημείο αυτό θα απλωθεί ο λεκτικός στρόβιλος των αναφορών: η Ελλάδα του 2010 που ψιθυρίζει χαμένα όνειρα και αμαρτίες, μιλάει τα κακά αγγλικά των μετοχών στα χρηματιστήρια μιας χαμένης γλώσσας, βιώνει ένα παράλογο βαλκανικής κοπής, στον στρατό, στις υπηρεσίες, στα δελτία ειδήσεων και στα ιδιωτικά οράματα του καθενός. Μια χώρα που θρηνεί τη νέα μεγάλη ιδέα, μια ιδέα ισχύος που γέρασε απότομα ανάμεσα στο άνοιγμα και το κλείσιμο των ματιών και ταυτόχρονα βλέπει εφιάλτες από το παρελθόν της Χούντας, αναρωτιέται για το αμφίβολο παρελθόν της καταγωγής της και τελικά απλά προσπαθεί να ζήσει στο τώρα. Και δίπλα σε όλα αυτά τα προσωπικά βιώματα του ποιητή, οι εμπειρίες και οι παιδικές αναμνήσεις, τα αναγνώσματα και οι ήρωες, οι φίλοι και οι ενσάρκωμένες απογοητεύσεις. Το κείμενο όσο πιο πολύ εισχωρεί στο προσωπικό, αντί να αναδιπλώνεται προς τα μέσα εκτείνεται προς το πέρα και συναντάει τους άλλους. Το «Κλέφτικο» αποτελεί ποιητική σύνοψη μιας γενικότερης διάθεσης μέσα την κρίση, η οποία καταγράφεται και απλώνεται σε έναν μακροσκελή λόγο στα όρια της αναπνοής (της εκπνοής και όχι της εισπνοής).

*καλό μου θήραμα,
πες μου, σε παρακαλώ
τι 'ναι προτιμότερο από τα δύο;
να σε κυνηγάνε
ενώ έχει απαγορευτεί το κυνήγι;
ή να σε κυνηγάνε
ενώ επιτρέπεται;*

Ο ποιητής, κυνηγημένος από τις λέξεις μοιάζει συνεχώς να συνδιαλέγεται σε ένα διάλογο χωρίς αποκρίσεις. Ο ίδιος δεν μοιάζει, άλλωστε, να τις περιμένει μια και το βιβλίο μιλά για εκείνους «που άλλαξαν γνώμη και πλευρό την ώρα που ξεπλανόταν το σύμπαν». Αποδεχόμενος τον κατακερματισμό του παρόντος μας, ο ποιητής παραθέτει απέναντι στην αλήθεια της κρίσης τη δική του αλήθεια, χωρίς να περιμένει απαντήσεις, τοποθετώντας μια κακοτράχαλη μαγεία απέναντι σε έναν απομαγεμένο κόσμο και ένα συναίσθημα απέναντι σε μια εποχή αποξηραμένη από τρυφερότητα.

Το «Κλέφτικο» μας υπενθυμίζει γιατί στις εποχές της κρίσης τραγουδάμε τα τραγούδια της κρίσης.

Φευγάδα όπου και να ελλαδίσω με ταξιδεύει η πληγή

Ο δρόμος μέχρι το περίπτερο

*Εδώ
the evil eye is working overtime
λπάμαι που το γράφω αλλά*

το φως το καταντήσαμε
 την τέλεια —για το τίποτε— κρυψώνα
 —τι άλλο θέλεις να σου πω—
 εχθές το βράδυ στο μετρό
 αγγίζονταν χιλιάδες σώματα
 κι ούτε ενα τσαφ για τα προσχήματα
 ούτε ένα τόσο δα ηλεκτρόνιο
 κάτι
 ν' ανατριχιάσει τα χαμένα βλέμματα
 μήπως και δούμε την Ιθάκη ολόγυμνη
 κάτω από τα ταγιέρ
 και τα πουκάμισα

*

Η τραγωδία του τόπου μου
 Αν εξαιρέσεις βέβαια τους σεισμούς
 όλοι οι υπόλοιποι -ισμοί
 μας πούλησαν κατάμουτρα
 Καλέ μου λόρδε Βύρωνα,
 τσάμπα τη λούστηκες την έξοδο
 τσάμπα την άναμες την έξοδο
 ο πυρετός σου σήμερα
 υπάρχει – δεν υπάρχει στα συγγράμματα
 του 'χουν κοτσάρει κάτι ελεεινά μικρόβια
 ενώ ήταν σκέτη λεβεντιά
 οχτώ μποφόρ Χριστός
 κι ακόμα τόσα
 Τότε – χαμένα μες στις καλαμιές
 τώρα — χαμένα στα σκυλάδικα

Ο «Δρόμος μέχρι το περίπτερο» αποτελεί την τέταρτη ποιητική κατάθεση του Γιάννη Στίγκα. Η διαδρομή που περιγράφει ο ποιητής- ήδη από τον τίτλο- αποτελεί μια συγκροτημένη ζάλη, έναν μετεωρισμό ανάμεσα στα αντίθετα, τις απόλυτες στιγμές της ζωής και τις ρωγμές τους. Ο ποιητής περπατά τον δρόμο μετεωριζόμενος. Άλλοτε ως παιχνίδι αθωότητας και άλλοτε ως βάσανο αστάθειας. Κάθε του βήμα είναι μια πτώση που απλώς αναβάλλεται. Μέχρι το επόμενο βήμα και ύστερα μέχρι το επόμενο.

Και εκείνος μοιράζει τις λέξεις, ανάμεσα σε παρελθόν και παρόν, ανάμεσα στο φως και το σκοτάδι, την καρδιά και την νόηση. Η διαδρομή είναι μια απλή διαδρομή, η κάθε μέρα όπως μπορεί να μοιραστεί σε μια βόλτα μέχρι το περίπτερο ή η τελευταία μέρα στον αργόσυρτο βηματισμό της μέχρι την πνιγμοσύνη της θηλειάς.

Ανάμεσα στην επιθυμία που μας αποκαλύπτεται στην αφετηρία της σύνθεσης και την τελική παραδοχή στο σημείο του τέρματος, ο Στίγκας μας περιγράφει τον ίλιγγο αυτού του μετεωρισμού, τον ίλιγγο του βιώματος, την ζωή χωρίς πατερίτσες. Η νόηση, η γλώσσα της λογικής, παύει να αποτελεί εργαλείο κατανόησης, η εμπειρία γίνεται λέξη και ο τρόπος να την βιώσεις ποιητικός τρόπος.

Η ποίηση του Γιάννη Στίγκα χαρακτηρίστηκε συχνά πολιτική, στα πλαίσια μιας ατομικής εξέγερσης (Δεν τρέμουν πια τα χέρια μου /Κι αυτό να σας τρομάζει). Ο “δρόμος μέχρι το περίπτερο” αποτελεί την πιο εξωστρεφη πολιτική του χειρονομία. Και αυτό γιατί το παρόν που αναπνέει στους στίχους με πάθος και ένταση (η μέσα πάλι που γίνεται τρόπος ανάγνωσης του έξω) παρουσιάζεται ως συνάρτηση τόσο του παρελθόντος όσο και των παραδειγμάτων που ο ποιητής παραθέτει (του Μπάιρον του Πάουντ του Μαγιακόφσκι). Το παρελθόν του ποιητή και το δικό μας παρελθόν βρίσκεται μαζί με την μοίρα θαμμένο μες στο χόμα. Τα αγάλ-

ματα και τα μαρμαρωμένα μέλη ανθίζουν ξανά το φορτίο που θάφτηκε και την επανάληψη του([ο αντίλαλος] έχει μυριάδες χέρια που κοπήκανε/ δεν ήταν αγαμάτων/όλα τους/ αργότερα μαρμάρωσαν).

Ο ποιητής εξιστορεί αυτό που του δίνεται, το προσωπικό του παράδειγμα, την δική του υπόθεση. Η ειλικρίνεια, η ένταση, η εμβάθυνση και το κατεπείγον της γραφής δίνει στο επιμέρους το μέγεθος μιας φωνής συλλογικής, τον χρόνο μιας συλλογικής πνοής. Η ποίηση του Γιάννη Στίγκα είναι μια ποίηση που αμφισβητεί, όχι από θέση, αλλά από ανάγκη. Μια ποίηση που μας αναγκάζει σε μια αρίθμηση ξανά απ' την αρχή.

Θα θελα να κλείσω την ομιλία αυτή με τον τρόπο που κλείνει και ο «Δρόμος μέχρι το περίπτερο», παραθέτοντας το τόσο σαν διαπίστωση αλλά ταυτόχρονα και ως συγκαλυμμένη ευχή για όποιο μέλλον:

Γιατί στο κάτω κάτω της κραυγής

εγώ δεν ήρθα εδώ να πτοηθώ

*είμαι ο καλπάζων νους
της άλλης γονιμότητας*

πού 'χει βαθύνει τις ρωγμές

*και πιο πολύ
το πείσμα*

ν' αρνείσαι

τον ήλιο

*σ'όλες τις ηλικίες του
-είναι σ'όλες ανήλικος*

Ναι

λέει στη ζωή

Ναι

και στους σύρτες της

Για τέτοιο πείσμα μιλάω

*Η μία πνοή είναι μία
οι δύο είναι αμέτρητες*

*Εκεί που χορταριάζει το χάος
πάμε και χτίζουμε σπίτια.*

Οι Μεταφράσεις και η Πατριδογνωσία

Κρίτων Ηλιόπουλος

Μεταφραστής

Μολονότι το θέμα της διημερίδας είναι το βιβλίο σε συνθήκες κρίσης, η τοποθέτηση αυτή δεν έχει άμεση σχέση με την οικονομική κρίση όσο με την «κρίση» (αν μπορούμε να τη θεωρήσουμε τέτοια) στις ανθρωπινες σχέσεις, την καθημερινή συμπεριφορά και συνεπώς συνδέεται ευθέως με την πνευματική παραγωγή και κυκλοφορία. Με αυτές τις σκέψεις επέλεξα να παρουσιάσω εδώ συνοπτικά μία εργασία αρκετών ετών πάνω στη σχέση του ελληνικού εθνικισμού με τις μεταφράσεις. Η μελέτη ασχολείται με το ρόλο της μετάφρασης στην εθνική συγκρότηση και στη διάπλαση εθνικής συλλογικής συνείδησης, από την περίοδο του λεγόμενου «νεοελληνικού διαφωτισμού» και τη δημιουργία μιας εθνικής μη ομιλούμενης γλώσσας χωρίς την ύπαρξη φυσικής γλωσσικής κοινότητας, έως τη σημερινή λειτουργία της μετάφρασης στην ανάδειξη της σύγχρονης ταυτότητας των Ελλήνων και επίσης την πράξη του μεταφραστή ως Gatekeeper (βλ. Maria Tymoczko) (πορτιέρη, θα λέγαμε) και ως «πρεσβευτή», στην επιλογή, την προβολή και την γλωσσική καταγραφή του «ξένου».

Στην καθημερινή δραστηριότητά του ο μεταφραστής είναι εκ των πραγμάτων «υποταγμένος» στο εθνικό συλλογικό φαντασιακό, είτε το επιδιώκει είτε όχι, υπερασπίζεται και διαμορφώνει την κουλτούρα της γλώσσας προς την οποία μεταφράζει χωρίς αναγκαστικά να είναι «εθνικιστής» ή πατριώτης. Ταυτόχρονα είναι φορέας του «ξένου» και εκ των πραγμάτων υποχρεωμένος να παραβιάζει νόρμες της εθνικής κουλτούρας και να «προδίδει» τα πάτρια ως δραγουμάνος των εισβολέων (L. Venuti).

Η μετάφραση είναι από τα αρχαιότερα επαγγέλματα, παρότι τον τίτλο του αρχαιότερου επαγγέλματος τον διεκδικεί άλλο σχετικό με εκδόσεις και εκδιδόμενους. Όμως η σύγχρονη μεταγλώττιση κειμένων από μία εθνική πλέον γλώσσα σε μια άλλη είναι αναγκαστικά υποταγμένη στην γλωσσική νόρμα και την ομοιογένεια που επιβάλλεται από την ίδια την έννοια της «εθνικής γλώσσας» ως γλώσσας με γραμματική, στρατό και αστυνομία (παραφράζοντας μια διάσημη διατύπωση - Max Weinreich). Αλλά και γλωσσονόμους (κατά Δ. Κούρτοβικ).

Εδώ μας απασχολεί η ιδιαίτερη ελληνική περίπτωση, της μετάφρασης προς και από τη δεύτερη «ερίη γλώσσα» του δυτικού κόσμου μετά την Εβραϊκή, και τη γλώσσα των αρχαίων «Ιερών Γραφών» της πολιτικής θρησκείας του διαφωτισμού και της εθνογένεσης.

Ο τίτλος της παρουσίασης έχει στόχο να αναδείξει το γεγονός ότι στη χώρα ετούτη, σε σχολεία και πανεπιστήμια, η κυρίαρχη άποψη για την ιστορία και τη γεωγραφία εκφράζεται με τον όρο «πατριδογνωσία». Πατριδογνωσία διδασκόμαστε και πατριδογνωσία μελετάμε και γνωρίζουμε. Το ίδιο βεβαίως συμβαίνει σε κάθε σύγχρονο έθνος κράτος, σε μικρότερο ή σε μεγαλύτερο βαθμό, ωστόσο υπάρχουν ιδιαιτερότητες και η ελληνική περίπτωση ξεφεύγει από το μέσο όρο, θα εξηγήσω τι εννοώ.

Η ιστορία των ελληνικών μεταφράσεων είναι μια ιστορία εθνικισμού και πατριδογνωσίας. Μια υποχρεωτική υπεράσπιση των πατρίων, (και όχι μητριδογνωσία και υπεράσπιση των μητριών,) και αυτό αντικατοπτρίζεται στη νέα ελληνική γλώσσα, στο σημειολογικό περιεχόμενο και τις υποδηλώσεις που έχει το λεξιλόγιό της.

Αντικατοπτρίζεται και στις δυσκολίες εννοιολογικής προσαρμογής που αντιμετωπίζουμε στη μετάφραση όρων από άλλες γλώσσες στην κατά τα άλλα «πλουσιότερη και ωραιότερη γλώσσα του κόσμου» με την ανάγκη καταφυγής σε αρχαιοπρεπείς τύπους.

Πατριδογνωσία είχαμε στην Ελλάδα και όχι επιστήμη, από την εποχή των Οσποδάρων φαναριωτών μέχρι τους σημερινούς φασίστες που πυρπολούν τα βιβλία με τη διαπίστωση ότι στη Σμύρνη το '22 πέθαναν άνθρωποι και από το συνωστισμό (που αποδείχτηκε πρόσφατα ότι είναι μετάφραση από το Concise History του Clogg (αποκάλυψη του σε διαδικτυακό μπλογκ <http://xyzcontagion.wordpress.com/2013/03/03/richard-clogg-maria-geroyssi/>), αλλά αυτό δεν θα έσωζε ούτε το μεταφραστή από το μένος των πατριωτών).

Ας δούμε τι λέει η Γαλάτεια Καζαντζάκη για το περιοδικό *Διάπλασις των Παίδων* στο οποίο δημοσιεύτηκαν αρκετές μεταφράσεις⁹⁹ για εθνικό στόχο: «ένα περιοδικό στην Ελλάδα κατ' εξοχήν εθνικιστικό σκοπό οφείλει να έχει»:

«Δεν ξέρουν οι μικροί αναγνώστες της Διάπλασης για το παιδομάζωμα... δεν ξέρουν για το κρυφό σκολεϊό, για τα όσα υπόφεραν κι έλπισαν οι Έλληνες· δεν ξέρουν τίποτε για το Εικοσιένα.»

Από τότε πόσες φορές τα έχουμε ακούσει αυτά;

Ιδιομορφίες του ελληνικού εθνικισμού

Συχνότερα στη βιβλιογραφία ο εθνικισμός θεωρείται μία «ιδεολογία» μεταξύ πολλών άλλων ιδεολογιών και μάλιστα τις περισσότερες φορές είναι ιδεολογία «των άλλων». Εθνικιστές πάντα είναι οι «άλλοι», «εμείς» είμαστε απλώς «πατριώτες». Ο όρος εθνικιστής έχει αρνητική φόρτιση στην ελληνική γλώσσα και μόνο πρόσφατα τα μέλη του ναζιστικού κόμματος διεκδικούν ως τιμητικό τον τίτλο του εθνικιστή.

Αλλά η ιστορία των τελευταίων δύο αιώνων μας επιβάλλει να δούμε τον εθνικισμό ως κάτι διαφορετικό από ιδεολογία. Ως βασικό συστατικό των κοινωνιών μας, την κοσμοθεωρητική βάση τους. Όπως τεκμηριώνει ο επινοητής του όρου *Κοινότοπος Εθνικισμός (Banal Nationalism)*, ο εθνικισμός είναι αυτό που «μας» υπενθυμίζει διαρκώς ότι «εμείς» ζούμε σε έθνη, είναι «η ταυτότητά μας που κυματίζει συνεχώς σαν σημαία». Δεν είναι η σημαία που κουνούν οι φανατισμένοι πολίτες με φλογερό ζήλο αλλά η σημαία που υπάρχει διαρκώς υψωμένη χωρίς κανένας να την προσέχει σε ένα δημόσιο κτίριο». (Michael Billig, *Banal Nationalism*)

Στην περίπτωση της Ελλάδας αυτός ο κοινότοπος εθνικισμός έχει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Είναι φυλετικός και μισαλλόδοξος. ορισμένοι θεωρητικοί κάνουν λόγο για «έθνικ νασιοναλισμ» (εδώ η δυσκολία της μετάφρασης αποδεικνύει τη φυλετική σήμανση του όρου Έθνος Nation στην ελληνική γλώσσα, άλλοι μιλούν για εθνικισμό του αίματος με βάση τη διάκριση σε Jus Solis και Jus Sanguinis, άλλοι παλαιότερα για κοινωνίες Gemeinschaft vs Gesellschaft dichotomy

Περιγράφεται ίσως με τον όρο «θρησκευτικός και πατρογονικός» εθνικισμός με τη γλώσσα ως κύριο άξονα (σε αντίθεση με τους αμερικάνικους πχ εθνικισμούς όπου η γλώσσα δεν έχει καμία σημασία ούτε οι πρόγονοι και αναδεικνύονται άλλα φαινόμενα)

Εάν θέλουμε να βρούμε συγγενικό φαινόμενο διεθνώς, μάλλον ο ελληνικός εθνικισμός συγγενεύει πολύ με τον ισραηλινό, όπου εκτός από το «ιερό» παρελθόν και τους προγόνους, ισχυρό κοινό στοιχείο είναι το θρησκευτικό συναίσθημα γενικότερα καθώς και το φαινόμενο της αναβίωσης (στον 20^ο αιώνα) της νεκρής εβραϊκής γλώσσας των γραφών για να μετατραπεί σε ομιλούμενη από μία πολύγλωσση κοινότητα ανθρώπων.

Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά του ελληνικού καθημερινού κοινότοπου εθνικισμού εκδηλώνονται σταθερά στις μεταφράσεις, και στην ιστορία αλλά και στο παρόν, με την επιλογή κειμένων και με άλλες μορφές, προλόγους, επιλόγους, υποσημειώσεις, συντακτικές και λεξιλογικές επιλογές, μεταφραστικές στρατηγικές.

Ιστορία

Δεν έχω χρόνο να επεκταθώ σε πολλά παραδείγματα από την ιστορία.

Όμως η συντριπτική πλειονότητα των κειμένων του λεγόμενου Νεοελληνικού Διαφωτισμού είναι μεταφράσεις. Από τον «Πατριάρχη» Ευγένιο Βούλγαρη ως τους πιο ριζοσπαστικούς, το Μοισιόδακα ή τον Ρήγα

⁹⁹ Βίκυ Πάτσιου, «Η Διάπλασις των Παίδων» με εκτενή αναφορά στην πατριωτική επιλογή και προσαρμογή των μεταφράσεων, Δον Κιχότης κ.λπ.

αλλά και τους φιλέλληνες που επίσης ήταν μεταφραστές και μετέφεραν το «ευρωπαϊκό» αναγεννησιακό φαντασιακό στη γλώσσα και στη συμπεριφορά. Ο κύριος όγκος είναι μεταφράσεις και διασκευές και μάλιστα περιορισμένων ειδών, από τα οποία απουσιάζει η λογοτεχνία σχεδόν εντελώς. Μία από τις ελάχιστες εξαιρέσεις όπως «οι ντελικάτοι εραστές» του Ρήγα, που όπως λέει ο σχολιαστής-επιμελητής της έκδοσης του 1971 (*Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Ερμής 1971, επιμέλεια-εισαγωγή, Παναγιώτης Σ. Πίστας, εθνική βιβλιοθήκη ΝΦ 2810 ΜΗΒ, Contemporaines, Retif de la Bretonne) «Οι μεταφραστικές του, τέλος, ελευθερίες ... παραθέτοντας ελληνικές παροιμιακές φράσεις ... “Φαναριωτοποιούν” τους εραστές του Παρισιού στις καθημερινές λεπτομέρειες της ζωής τους, στις καθημερινές εκφράσεις της ομιλίας τους και στις πληθωρικές εκδηλώσεις των αισθημάτων τους, αντλώντας ... εκφραστικούς τρόπους και τύπους από την φαναριώτικη ποίηση της εποχής, την οποία εξάλλου όπως θα δούμε, μερικές φορές ο Ρήγας τη χρησιμοποιεί και **αυτούσια**».

Και μιας και μιλάμε για τις παρεμβάσεις στις μεταφράσεις του Ρήγα, άλλο χαρακτηριστικό που εισάγει είναι οι «διευκρινιστικές» σημειώσεις του:

ΝΕΟΣ ΑΝΑΧΑΡΣΙΣ, 1797 Σελ 181 «Ξηρομερίται είναι πιστοί εις τον λόγον τους, και καθ' υπερβολήν ζηλωταί της ελευθερίας των, (α, Πολύβιος βιβ, 4 σημείωση του μεταφραστή για τα παράλια της Αιτωλίας, “πολεμικόν έθνος” και διηρημένο εις “διάφορα στίφη”, ων τα περισσότερα δεν είναι έκπαλαι Έλληνες, και μερικά φυλάττουσιν ακόμι τα λείψανα της αρχαίας τους βαρβαρότητας, ομιλούντες μιαν γλώσσαν δυσκολοτάτην. Εις το να την καταλάβη τινάς, ζώντες με κρέας ωμόν, έχοντες δια οικήματα χώραις χωρίς διαφύντευσιν...»

Θυμάμαι από την πατριδογνωσία της παιδικής μου ηλικίας κάτι ταινίες με ρητά που κολλούσαν στους τοίχους των σχολείων την 25^η Μαρτίου, Μία από αυτή έγραφε «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά». Ρήγας Φεραίος. Μόνο τυχαία και πάρα πολλά χρόνια αργότερα έμαθα ότι αυτό το ρητό του Ρήγα ήταν απλώς μετάφραση φράσης του «γιατρού, ποιητή και ερευνητή Albrecht von Haller (1708-1777): Α. Γαλδαδάς, *Το Βήμα* 25/3/2007

Αλλά και για τους δυτικούς διανοητές, κάπου στην οθωμανική αυτοκρατορία «υπήρχαν» οι Έλληνες και έπρεπε να ανακαλυφθούν και να απελευθερωθούν. Η ίδια η εξέλιξη των εθνικών ονομασιών από το Greek, γρεκός, ρωμάλιος ρωμός ως το Έλληνας αποκαλύπτει το ρόλο της μεταφραστικής λειτουργίας. Ακόμα και σήμερα όταν μεταφράζουμε το Greeks ως Έλληνες και αντιστρόφως, ασχέτως αν πρόκειται για Νέους ή Αρχαίους. Ας δούμε μία φράση από ένα αγγλικό δοκίμιο. Δεν λέω την αγγλική μόνο τη μετάφραση The Greeks discovered the theater – «Οι Έλληνες ανακάλυψαν το Θέατρο ή τη Δημοκρατία». Απ όσο γνωρίζω στην πόλη-κράτος της Σπάρτης δεν υπήρχε ούτε θέατρο ούτε δημοκρατία, συνεπώς ή οι σπαρτιάτες δεν είναι Έλληνες ή δεν είναι οι Έλληνες που ανακάλυψαν το θέατρο και τη δημοκρατία αλλά ορισμένοι Αθηναίοι σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Φυσικά όταν ο μεταφραστής συναντά τη λέξη Γκρηκ και Γκρής μεταφράζει Έλληνες και Ελλάδα ασχέτως αν προξενεί αναχρονισμούς και παρανοήσεις, εκτός κι αν είναι πιο ψυλλιασμένος και κάνει την επιβεβλημένη παρέμβαση (αν το κείμενο το απαιτεί) προσθέτοντας Αρχαίοι Έλληνες ή Αρχαία Ελλάδα, ή Νεοέλληνες και Σύγχρονη Ελλάδα.

Ο ευρωπαϊκός διαφωτισμός μεταφέρθηκε (μέσω των μεταφράσεων) στους χριστιανούς υπηκόους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας δίχως το αντιθρησκευτικό του πνεύμα και με πετσοκομμένο το ανθρωπιστικό και απελευθερωτικό περιεχόμενό του. Πλάστηκε μια ιδιόμορφη «πατρογονική», «παλιγεννησιακή» και μισαλλόδοξη άποψη του διαφωτισμού (όταν άλλοι εξεγείρονταν ενάντια στη θρησκευτική και πολιτική τυραννία εδώ η εξέγερση γίνονταν εναντίον της «ΞΕΝΗΣ» τυραννίας. Μπροστά από τη λέξη Τυραννία ή Τύραννος προστίθονταν σχεδόν πάντα το επίθετο «ξένος», ξένη τυραννία, «ξένη δεσποτεία», η αντίθεση ανάμεσα στο «εμείς και οι τύραννοι» μετατράπηκε στο εμείς και οι ξένοι, πλάστηκαν οι ξένοι, οι άλλοι (όπως παντού την εποχή εκείνη) με την διαφορά ότι οι άλλοι εδώ δεν ήταν οι αριστοκράτες αλλά οι αλλόδοξοι και οι αλλόγλωσσοι. Ουσιαστικά η αυτοοργανωμένη θρησκευτική κοινότητα μετατράπηκε σε εθνική και γλωσσική, χωρίς ρήξη (Κιτρομηλίδης, *Διαφωτισμός* σ. 19 και αλλού).

Θα λέγαμε λοιπόν ότι «ο τόπος αυτός που γέννησε τη δημοκρατία» και άλλα πολλά, γέννησε και τον φυλετικό εθνικισμό του αποκλεισμού, γέννησε τις ιδέες της εθνοκάθαρσης μαζί με τη γλωσσική κάθαρση. Στη γλωσσική εθνοκάθαρση και εθνική ηθική διαπαιδαγώγηση οι μεταφράσεις είχαν σημαντικό ρόλο.

Τα δεδομένα είναι πολλά και δεν αναφέρομαι στα πιο κραυγαλέα, ούτε στο πώς η γλώσσα και οι μεταφράσεις σχηματίζουν μεταφορές που εντοπίζουν χρονικά την αρχή της σύγκρουσης Ελλάδας-Τουρκίας στον πόλεμο των Δαναών με τους Τρώες, που συγγέουν τη Ναζιστική Γερμανική Εισβολή με Πέρσες και Λεωνίδες, και συνεπώς Αντάρτης, κλέφτης παλικάρι πάντα είναι ο ίδιος ο λαός.

Ας σκεφτούμε ένα γλωσσικό παράδειγμα: Πώς ο φυλετικός «νεοελληνικός διαφωτισμός» μετάφρασε τον όρο CIVIL WAR. Με το CIVIL και τα παράγωγά του έχουμε πρόβλημα ακόμα καθότι η δική μας εθνογένεση δεν παρήγαγε ακριβώς πολίτες αλλά υπηκόους, πιστούς, χριστιανούς, ομογενείς. Ο Κοραΐς έπλασε τον όρο «πολιτισμός» για το *civilization*, *civilization* κ.λπ., δεν γνωρίζω όμως ποιος πρώτος χρησιμοποίησε τον όρο «εμφύλιος» για τον «πολιτικό» πόλεμο, με τη σαφή υποδήλωση της φυλής ως μετάφραση του έθνους. Στην αρχαιοελληνικά κείμενα η φυλή ήταν συγκεκριμένη χωροχρονικά κοινωνική ομάδα και η έννοια της «εμφύλιας» διαμάχης περιορίζεται στο εσωτερικό των φυλών της Αθήνας, λόγου χάρη. Αντιθέτως, οι μεταφράσεις έβαλαν στην νεοελληνική γλώσσα τον όρο «εμφύλιο» ακόμα και για τον πελοποννησιακό πόλεμο.

Αλλά και στην καθημερινή μετάφραση σήμερα οι Οθωμανοί γίνονται Τούρκοι και η Οθωμανική αυτοκρατορία Τουρκοκρατία, η Ιστανμπούλ γίνεται Κωνσταντινούπολη, η Μακεδονία «Σκόπια».

Στις εισαγωγές και τις υποσημειώσεις του μεταφραστή «διορθώνονται» τα λάθη του συγγραφέα που δεν ανταποκρίνονται στην εθνική συνείδηση.

Παράδειγμα από τον ίδιο μεταφραστή της Ιστορίας που παρατίθεται στην περίληψη, Τάκερμαν

Λέει ο συγγραφέας στο πρωτότυπο:

«Ο ελληνικός λαός είναι εξ εμφύτου δημοκρατικός, ως εκ των περιστάσεων όμως βασιλικός: υπό θεωρητικήν έποψιν ο λαός ούτος φαίνεται πλασμένος διά το δημοκρατικόν πολίτευμα. Η αποτυχία όμως της δοκιμής επί Καποδιστρίου ...».

Λέει τώρα η ΣΗΜ του ΜΕΤ.

Ο αναγνώστης πρέπει να έχει υπόψη ότι ο Κ Τάκερμαν εγεννήθη δημοκράτης, και ως ανώτατος υπάλληλος την δημοκρατίαν υπηρετεί, ώστε δέον να μη παραξενευόμεθα, αν αι επί των διαθέσεων του ελληνικού λαού και των αιτίων του ισχύοντος πολιτεύματος κρίσεις του ήναι υπέρ το δέον δημοκρατικάί. (!!!!)

Αναρωτιέμαι τι ακριβώς σημαίνει να είσαι «υπέρ το δέον δημοκράτης» και πόσο είναι αυτό το «δέον».

Αλλά και πρόσφατα, λόγου χάρη, σε σύγχρονο βιβλίο όπου υπάρχει μια αναφορά στον *Βασιλιά των Ορέων* του Εντμόντ Αμπύ του 1857 (εξαφανισμένο καθώς θεωρείται ανθελληνικό), η υποσημείωση γράφει:

«Το βιβλίο εμφανίζει την Ελλάδα ως χώρα ληστοκρατούμενη, τους ληστές να συναλλάσσονται με τις στρατιωτικές αρχές και πολλά άλλα αποκυήματα της γόνιμης φαντασίας του συγγραφέα και της τάσης του να διακωμωδεί τα πολιτικά και κοινωνικά φαινόμενα. Το βιβλίο δεν προκάλεσε μόνο την έντονη οργή των Ελλήνων αλλά και πολλών ξένων λογίων».

Επιπλέον αναλόγως την εποχή οι ξένοι συγγραφείς γίνονται φιλέλληνες ή ανθέλληνες, όπως πχ ο Γκομπινό, επινοητής της θεωρίας της ιεραρχίας των ανθρώπινων φυλών.

Καλά Ελληνικά = όταν «μοιάζουν» με τα αρχαία

Δύο αιώνες τώρα οι «Έλληνες είναι λαός που δεν ξέρει τη γλώσσα του» και οι καλές μεταφράσεις πρέπει να έχουν καλά ελληνικά που να αποδεικνύουν την καθαρότητα που οι ίδιοι γλωσσονόμοι επιβάλλουν και φυσικά την αδιάσπαστη συνέχεια της Φυλής στην Τρισχιλιετή Ιστορία της:

Γλωσσική Υποτέλεια

Είναι αλήθεια ότι στη διάρκεια της Ιστορίας μας έχουμε δεχτεί πολλές γλωσσικές επιδράσεις: τουρκικές, βενετσιάνικες, σλάβικες κ.λπ. ανάλογα με τον εκάστοτε κατακτητή (ο βασικός όμως κορμός της γλώσσας μας παρέμεινε ανέπαφος: αν ανοίξετε ένα λεξικό θα δείτε ότι το ποσοστό των λέξεων ξενικής καταγωγής είναι πολύ μικρό). Κι αυτό είναι φυσικό κι ως ένα σημείο αναπόφευκτο. Π.χ. μεγάλο μέρος της ναυτικής ορολογίας μας

έχει την καταγωγή από τους Βενετσιάνους, γιατί από αυτούς μάθαμε τη ναυτική τέχνη της εποχής της ενετοκρατίας. Το ίδιο κι ένα μεγάλο μέρος λέξεων της καθημερινής ζωής που δανειστήκαμε από τους Τούρκους. Οι Τούρκοι και οι Βενετσιάνοι όμως ήταν κατακτητές. Σήμερα υποτίθεται ότι είμαστε ελεύθεροι. Κι όμως η γλωσσική μας υποτέλεια είναι χειρότερη από κάθε άλλη φορά. Ας δούμε μερικά παραδείγματα στην τύχη:

Λέμε:

cool-αρε (κούλαρε) αντί να πούμε ηρέμησε[απαριθμεί διάφορα παρόμοια και μεταξύ άλλων και το] ethnic που το μεταφράζει 'εθνικό ή δημοτικό' ανάλογα με τα συμφραζόμενα.» (φυσικά δεν θα έχει ακούσει ποτέ τον όρο ethnic nationalism, ούτε το democratic Republic, ούτε τον έχουν απασχολήσει οι μεταφράσεις τους) που καταλήγει με τον πιο γνήσιο ΕΘΝΙΚΙΣΜΟ που είναι η στρατιωτική του έκφραση, ο φασισμός ενός στρατιωτικού εκπαιδευτή στη γλώσσα: «Η ελληνική γλώσσα πάντως μοιάζει να μας τελειώνει σιγά σιγά...»

Υπερβάλλω; Κινδυνολογώ; Μακάρι. ΥΓ.: Ετσι μου 'ρχεται να ουρλιάζω όπως κάποτε ο εκπαιδευτής μου στο στρατό: «ΨΗΛΑ ΤΑ ΚΕΦΑΛΙΑ ΡΕ!»

Εντυπωσιάζει η ταύτιση του συγγραφέα με τους Βενετσιάνους από τους οποίους «έμαθε» τη ναυτική τέχνη (μάλλον είναι θαλασσοπόρος ο κειμενογράφος) αλλά πιο πολύ η νοσταλγία του για τον Εκπαιδευτή του στο στρατό, μια αληθινά αποκαλυπτικά αυθόρμητη σύνδεση (υποσυνείδητη θα λέγαμε) του γλωσσικού εθνικισμού με το στρατιωτικό πολεμικό φρόνημα.

Του Ανδρέα Δάνου, *Ελευθεροτυπία* 06/11/2001 (ο συγγραφέας δεν είναι μέλος της Χρυσής Αυγής, αλλά μάλλον αριστερός.

Ένα παράδειγμα του θεσμικού ελληνικού εθνικισμού στις μεταφράσεις, και τώρα με διεθνή προσανατολισμό. Το συμβάν υπέπεσε στην αντίληψή μου όταν σε κάποια μακρινά σύνορα, μεταξύ Παραγουάης και Αργεντινής, ο συνοριακός υπάλληλος κοιτούσε πολλή ώρα το ολοκαίνουργιο διαβατήριό μου και στο τέλος με ρώτησε από ποια χώρα είναι. Αναρωτήθηκα, μα δεν το βλέπει στο διαβατήριό μου, αφού είναι γραμμένο σ' ένα σωρό γλώσσες, Είναι δυνατό να βάλουν συνοριακό υπάλληλο κάποιον που δεν ξέρει να διαβάσει; Κοίταξα το διαβατήριό μου και τότε διαπίστωσα ότι η χώρα μου στα Ισπανικά δεν λέγεται πια Γκρέσια αλλά Ρεπούμπλικα Ελένικα, και φυσικά, αυτή την Ελένικα ο ισπανόφωνος υπάλληλος δεν την γνώριζε. (Μα τι αμόρφωτος και αστοιχειώτος, θα έλεγε κανείς, όμως ας σκεφτούμε τι θα έλεγε ο νεοέλληνας συνοριακός υπάλληλος για ένα διαβατήριό του Ισημερινού που θα είχε μετονομαστεί σε Δημοκρατία Πατσακούτικ για πατρογονικούς λόγους; Υπάρχουν αντίστοιχα την περίοδο λήξης της αποικιοκρατίας, δεν είναι φανταστικό το παράδειγμα.)

Η τρισχιλιετής ελληνική πολιτική, έχει μια ιδιαίτερη μανία με τα ονόματα. μανία που καταλαμβάνει όλη την τρισχιλιετή ιστορία της.

Όλος ο κόσμος ξέρει ότι η Ελλάδα δεν επιτρέπει στη γειτονική χώρα να ονομάζεται Μακεδονία. Και επιβάλλει την άποψή της στους διεθνείς οργανισμούς.

Οι Ταγοί των Νεοελλήνων πάντα θεωρούσαν πως έχουν το δικαίωμα να αποφασίζουν για το σωστό και το λάθος στη γλώσσα. Τώρα οι Νέο-Έλληνες γλωσσικοί αρμόδιοι πρέπει να διορθώσουν και τη γλώσσα των άλλων, των Άγγλων, των Γάλλων, των Ισπανών κλπ

Κύριοι δεν είμαστε ΓΡΑΙΚΟΙ, ούτε ΡΩΜΙΟΙ, είμαστε ΕΛΛΗΝΕΣ. Αυτό πρέπει να το μάθει όλος ο κόσμος. Σιγά σιγά όλοι θα μάθουν τη γλώσσα τους, όλοι θα μάθουν από τους Έλληνες πώς πρέπει να αποκαλούν την Ελλάδα. Δεν είναι μόνο στα διαβατήρια. Τελευταίως, όλο και συχνότερα βλέπεις να μεταφράζουν το «Ελλάδα» ως «Hellas». Υπάρχουν πολλά παραδείγματα σε τίτλους οργανισμών, συνεδρίων κλπ. Οι νεοέλληνες θα διορθώσουν ένα ακόμα λάθος των ξένων γλωσσών

Τι θα έλεγαν οι νεοέλληνες αν τους επέβαλαν ξαφνικά να γράφουν ΦΡΑΝΣ ή ΦΡΑΓΚΙΑ αντί για Γαλλία, διότι οι Φραντσέζοι δεν γουστάρουν να έχουν σχέση με τους προγόνους τους Γάλλους; Φανταστείτε ότι ξαφνικά η Γαλλία εκδίδει καινούργια διαβατήρια και θέλει να μεταφράσει το République française στα νεοελληνικά. Πώς πρέπει να το γράψει για να είναι εθνικώς ορθό; Γαλλική Δημοκρατία ή Ρεπούμπλικα της Φραγκίας;

Μήπως με την ίδια λογική και άλλοι βάρβαροι λαοί δικαιούνται να μεταφράζεται αλλιώς

το όνομα της χώρας τους στα ελληνικά, και να γράφουμε ΜΠΡΙΤΑΝΙΑ, ΓΙΟΥΕΣΕΙ, τη ΝΕΔΕΡΛΑΝΔΗ, τη ΝΤΕΝΜΑΡΚΙΑ, τη ΝΤΟΥΤΣΛΑΝΤΙΑ κ.λπ.;

Μήπως το Ελληνικό Ιερατείο Ονομάτων πρέπει να επαναφέρει την Κατάη, να ξαναζωντανέψει το Μουσολίνι και οι Ιταλοί να γίνουν Ρωμαίοι, και να πείσει τους Εσπανιόλες να αυτοαποκαλούνται ΙΣΠΑΝΟΙ (ή μήπως Hispanos και Republica Hispana) διότι έτσι είναι το σωστό.

Άραγε η πολιτική χρήση της αρχαιότητας και της ιστορίας, όπως την εφαρμόζει συστηματικά το Ελληνικό Κράτος από την ίδρυσή του, δεν είναι η ίδια που εφάρμοσε συστηματικά ο ιταλικός φασισμός και ο γερμανικός ναζισμός;

Τι θα έλεγαν άραγε οι Αρμόδιοι του Γένους για τις μεταφραστικές επιλογές του Ευγένιου Βούλγαρι (Κέρκυρα 1716 Πετρούπολη 1806): «Γραικοί από Γραικού τινός, ή Γραικού, το παλαιόν ονομαζόμενοι, οι ύστερον Έλληνες από Έλληνας υιού του Δευκαλίωνος. Οι Λατίνοι άνωθεν, και τα έθνη άπαντα της Ευρώπης την σήμερον, δεν γνωρίζουσι το Γένος με άλλο όνομα. Ημείς δι' όλης της παρούσης μεταφράσεως το αυτό όνομα μεταχειρίζομεθα, αποφεύγοντες το μεν Έλληνες διά την έμφασιν της ειδωλοθησκείας, το δε Ρωμαίοι προς αντιδιαστολήν των Ρωμάνων.» Περί των διχονοιών των εν ταις Εκκλησίαις της Πολωνίας, 1768. Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*. Ερμής, 1989, σ. 84.

Μεταφραστές Κοσμοπολίτες

Τελικά οι μεταφραστές υποχρεωτικά θα είναι ή εθνικιστές ή εθνοπροδότες πρέσβεις των ξένων; Η ανθρωπότητα χρειάστηκε αιώνες για να εισάγει στα λεξικά της τον όρο Άθεος και Αθεΐα, τώρα μοιάζει άγνωστο πότε θα εμφανιστεί η λέξη Αεθνία και Αεθνος. Προς το παρόν κάθε συνείδηση και κάθε μετάφραση προσδιορίζεται με βάση κάποιο έθνος. Ακόμα και ο διεθνισμός υπονοεί και προϋποθέτει τα έθνη. Είναι παραπλανητικό ότι η διεθνοποίηση έρχεται σε αντίθεση με την εθνική συνείδηση και τις εθνικές κουλτούρες. Ο όρος *Universality* σήμερα φθείρεται μέσα στην ολιγαρχική παγκοσμιοποίηση των διεθνών σχέσεων που είναι σχέσεις εθνικών παραγόντων.

Αρκετοί μεταφραστές σήμερα θα ήθελαν να είναι «κοσμοπολίτες» με την έννοια που έδωσε στον όρο ο Καντ, πολύ πριν από το περιοδικό *Κοσμοπόλιταν* και προτού οι σταλινικοί Γάλλοι αριστεροί (με θεωρητικό τον Georges Cogniot, Βλ Μισέλ Λεβί σ' 19) τσαλαπατήσουν τον Κάρολο Μαρξ με την επινόηση του όρου «Αστικός Κοσμοπολιτισμός» για να πολεμήσουν το πείραμα της Γιουγκοσλαβίας του Τίτο.

Ίσως στο μεταφραστή να ταιριάζει καλύτερα η νομαδική ελευθερία που προσφέρει η ιδιότητα που κοσμοπολίτη, του πολίτη του κόσμου, παρά η στατική και συντηρητική ταύτιση με μία κουλτούρα ή έστω με δύο.

Τελειώνοντας και μιας και ανέφερα το Μαρξ και τις ταλαιπωρίες του, ας δούμε πώς παρεισέφρυνε ο ελληνικός εθνικισμός ή πατριωτισμός σε μία μετάφραση ενός μαρξιστικού κειμένου, αδιάφορο αν έγινε σκόπιμα ή όχι. Είναι της δεκαετίας του 70, σε μια περίοδο που ήταν πάλι στην επικαιρότητα, λόγω άλλης κρίσης, η συζήτηση περί «εθνικής προστασίας» από τους ξένους ιμπεριαλιστές. Κάτι ανάλογο με τη συζήτηση του «μέσα ή έξω από την Ε.Ε» του σήμερα, ήταν την εποχή του Μαρξ η συζήτηση περί εθνικού προστατευτισμού και ελεύθερου εμπορίου μεταξύ κρατών. Σε μια ομιλία που συμπεριλαμβάνεται ως παράρτημα στη Φιλοσοφία της Αθλιότητας, ο Μαρξ καταλήγει:

Προσέξτε τη διαφορά μεταξύ των κειμένων:

Πιθανότατα πρόκειται για παράλειψη εκ παραδρομής, παραμένει όμως ως συμβολισμός της συνείδησης του μεταφραστή. «But, in general, the protective system of our day is conservative, while the free trade system is destructive. It breaks up old nationalities and pushes the antagonism of the proletariat and the bourgeoisie to the extreme point. In a word, the free trade system hastens the social revolution. It is in this revolutionary sense alone, gentlemen, that I vote in favor of free trade.» <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/01/09ft.htm#marx>

«Mais en général, de nos jours, le système protecteur est conservateur, tandis que le système du libre-échange est destructeur. Il dissout les anciennes nationalités et pousse à l'extrême l'antagonisme entre la bourgeoisie et le prolétariat. En un mot, le système de la liberté commerciale hâte la révolution sociale. C'est seule-

ment dans ce sens révolutionnaire, Messieurs, que je vote en faveur du libre-échange». <http://www.marxists.org/francais/marx/works/1848/01/km18480107.htm>

«Pero, en general, el sistema proteccionista es en nuestros días conservador, mientras que el sistema del libre cambio es destructor. Corroe las viejas nacionalidades y lleva al extremo el antagonismo entre la burguesía y el proletariado. En una palabra, el sistema de la libertad de comercio acelera la revolución social. Y sólo en este sentido revolucionario, yo voto, señores, a favor del libre cambio.» <http://www.marxists.org/espanol/m-e/1847/miseria/009.htm>

«Αλλά γενικά στις μέρες μας,*** το σύστημα της ελευθερίας του εμπορίου είναι καταστροφικό. Διαλύει τις παλιές εθνικότητες και σπρώχνει στο έπακρο τον ανταγωνισμό ανάμεσα στην αστική τάξη και το προλεταριάτο. Με μια λέξη το σύστημα της εμπορικής ελευθερίας επιταχύνει την κοινωνική επανάσταση. Μονάχα με τούτη την επαναστατική έννοια, κύριοι, ψηφίζω υπέρ της ελευθερίας του εμπορίου».

Νέοι στόχοι, μετάφραση Γεωργίας Δεληγιάννη-Αναστασιάδη

Το ίδιο και στην έκδοση Αναγνωστίδη, πάλι η ίδια μετάφραση.

Το επάγγελμα του Μεταφραστή Επιμελητή Διορθωτή: Χτες και σήμερα

Μιχάλης Λαλιώτης

Σύλλογος Μεταφραστών, Επιμελητών, Διορθωτών

Θα ήθελα να επισημάνω πριν ξεκινήσουμε ότι, παρά τις προσωπικές λεπτομέρειες για τον ομιλητή στο πρόγραμμα της εκδήλωσης, η εισήγηση που θα ακούσετε είναι του ΣΜΕΔ, του Συλλόγου Μεταφραστών Επιμελητών Διορθωτών. Δεν παρευρισκόμαστε εδώ ατομικά, ως «άνθρωποι του βιβλίου» (τι ακριβώς σημαίνει αυτό άραγε) αλλά ως εργαζόμενοι, και ως τέτοιοι έχουμε επιλέξει να λειτουργούμε συλλογικά, μέσα από το σωματείο μας.

Η εκδήλωση αφορά το βιβλίο στην κρίση, οπότε πρέπει μάλλον να μιλήσουμε για τις συνθήκες που αντιμετωπίζουν οι επαγγελματίες μεταφραστές και επιμελητές στη σημερινή κατάσταση.

Το πρώτο που μπορεί να παρατηρήσει κανείς είναι ότι, μετά την εκδοτική έκρηξη της δεκαετίας του 2000, οι περισσότεροι εκδοτικοί οίκοι έχουν πλέον μειώσει την παραγωγή τους. Λιγότερα βιβλία, και προφανώς λιγότερα μεταφρασμένα βιβλία, δηλαδή λιγότερη δουλειά. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο εκδοτικός χώρος απλώς συρρικνώνεται και πεθαίνει, αλλά ότι στις δύσκολες σημερινές συνθήκες προετοιμάζεται η κατάσταση που θα ακολουθήσει. Πρόκειται στην ουσία για μια αναδιανομή της εκδοτικής δραστηριότητας: εμφανίζονται νέοι εκδοτικοί οίκοι, ορισμένοι από τους παλιούς διευρύνουν τον κύκλο εργασιών τους, ο ανταγωνισμός για την επικράτηση στην εκδοτική αγορά οξύνεται και εμφανίζεται στο χώρο μια έντονη κινητικότητα (συγγραφέων, μεταφραστών, επιμελητών κ.λπ.). Κι εδώ, βέβαια, η αντιμετώπιση της «κρίσης ως ευκαιρίας» γίνεται εις βάρος εκείνων που βρίσκονται στον πάτο της αλυσίδας, δηλαδή των εργαζόμενων.

Μαζί με τη μείωση της παραγωγής πηγαίνει τόσο η μείωση των αμοιβών όσο και η χειροτέρευση των όρων και των συνθηκών εργασίας. Οι αμοιβές που ακούγονται στην πιάτσα για τη μετάφραση αγγίζουν ή και είναι χαμηλότερες από εκείνες που δίνονταν πριν από μερικά χρόνια για την επιμέλεια. Όσο δε για την επιμέλεια και τη διόρθωση, σε ορισμένες περιπτώσεις κοντεύουν κυριολεκτικά να εκλείψουν. Πόσο άραγε πρέπει να εργάζεται ένας επιμελητής για να ζήσει από τη δουλειά του όταν μπορεί να παίρνει μέχρι και 15 ευρώ το 16σέλιδο; Δηλαδή, γύρω στα 300 για την επιμέλεια ενός βιβλίου 300 σελίδων, με δύο, τρεις, πέντε αναγνώσεις και συνεργασία με το τυπογραφείο, αν βέβαια ο εκδοτικός οίκος δεν έχει προτιμήσει να καταργήσει εντελώς την επιμέλεια, ή να ζητάει απλώς «μια διόρθωση» στην οποία συχνά περιλαμβάνονται όλα τα παραπάνω;

Και βέβαια, η μείωση των αμοιβών των ΜΕΔ ευνοεί όλες τις εκδοτικές επιχειρήσεις, με τις μεγαλύτερες να εκμεταλλεύονται την κατάσταση για να αυξήσουν το κέρδος τους συμπιέζοντας το κόστος της παραγωγής, ανεξάρτητα από το αν στην πραγματικότητα θα μπορούσαν να διατηρήσουν το επίπεδο των αμοιβών τους (ή και να το αυξήσουν) και τις μικρότερες να εμφανίζονται απόλυτα δικαιολογημένες όταν ζητάνε από τον επαγγελματία να χαμηλώσει τις τιμές του.

Αυτό, σε συνδυασμό με τις καθυστερήσεις στην καταβολή της αμοιβής, που είναι πια ο κανόνας, αλλά και τα φέσια, δηλαδή τη μη καταβολή της αμοιβής με διάφορες δικαιολογίες, από το «δεν έχω τώρα» (όπου «τώρα» σημαίνει «πάντα») μέχρι το κλείσιμο της εταιρείας, τείνουν πλέον να γίνουν σταθερά χαρακτηριστικά του χώρου στον οποίο εργαζόμαστε. Στην ουσία, όλο και περισσότερο οι εργαζόμενοι στο χώρο του βιβλίου, είτε πρόκειται για ΜΕΔ, για βιβλιουπάλληλους ή οποιουδήποτε άλλους, χρηματοδοτούν με την απλήρωτη εργασία τους την παραγωγή του βιβλίου – ελλείπει μετρητών στην αγορά, δανείων, κ.λπ. Γιατί, παρά την επικρατούσα εντύπωση ότι οι ΜΕΔ κινούνται στο χώρο της υψηλής διανοήσης και της πνευματικής παραγωγής, η πραγματικότητα είναι ότι πρόκειται για τους εργάτες του χώρου αυτού: κακοπληρωμένοι, επισφαλείς, φασονατζήδες, αποξενωμένοι από το αντικείμενο της εργασίας τους, τόσο επειδή δεν το επιλέγουν ούτε το ελέγχουν όσο και επειδή στην πράξη ο ρόλος τους είναι καθαρά υποτιμημένος, όπως φανερόναι, για παράδειγμα, η απουσία κριτικής της μετάφρασης.

Τα παραπάνω αφορούσαν την άπαξ αμοιβή που παίρνουν οι ΜΕΔ για το χρόνο και την εργασία που αφιερώνουν για τη μετάφραση και την επιμέλεια ενός βιβλίου. Ωστόσο, ο μεταφραστής είναι, σύμφωνα και με το νόμο, πνευματικός δημιουργός και έχει δικαιώματα πάνω στο έργο του. Αυτό όμως που συμβαίνει στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων είναι ότι τα δικαιώματα δεν αναφέρονται καν ή ότι, για να είναι όλα νομότυπα, η αμοιβή του μεταφραστή περιγράφεται στο συμφωνητικό που υπογράφει με τον εκδοτικό οίκο ως προκαταβολή για τα δικαιώματα αυτά, στη βάση ενός ελάχιστου ποσοστού, συνήθως μικρότερου από 1%. Χωρίς βέβαια να πρόκειται να υπολογιστεί ποτέ αν το ποσοστό από τις πωλήσεις του βιβλίου έχει ξεπεράσει την υποτιθέμενη προκαταβολή. Το ζήτημα αυτό επιδεινώνεται στο νέο πεδίο του ψηφιακού βιβλίου, όπου συχνά βλέπουμε βιβλία που κυκλοφορούσαν ήδη σε έντυπη μορφή να βγαίνουν και ψηφιακά, χωρίς να έχει προηγηθεί νέα συμφωνία με τον μεταφραστή, χωρίς δηλαδή να υπάρχει η παραμικρή πρόβλεψη για τα μεταφραστικά δικαιώματα.

Τέλος, ας μην παραλείψουμε να αναφέρουμε και το νομικό/ασφαλιστικό καθεστώς του ΜΕΔ ως ελεύθερου επαγγελματία. Αυτασφάλιση στον ΟΑΕΕ, με εισφορές που αυξάνονται ανεξάρτητα από τις απολαβές, παρακράτηση 20% της αμοιβής, Φ.Π.Α., μηδενικές παροχές, και επιπλέον τέλος επιτηδεύματος και αύξηση της φορολόγησής μας στο 26% από το πρώτο ευρώ. Η συνθήκη αυτή φαίνεται σήμερα να διευρύνεται, μιας και το μοντέλο του «μπλοκάκια» προωθείται για όλο και περισσότερες κατηγορίες εργαζόμενων.

Η εικόνα αυτή μπορεί να φαίνεται αρκετά σκοτεινή, αλλά δυστυχώς δεν είναι μια εικόνα που περιορίζεται στα χρόνια της κρίσης. Οι πραγματικές συνθήκες προ κρίσης για την πλειονότητα των ΜΕΔ στην ουσία δεν διέφεραν ιδιαίτερα από τις σημερινές. Ακόμα και πριν από την κρίση, πληρωνόμασταν άσχημα, ήταν δύσκολο να διαπραγματευτούμε με ιδιαίτερες αξιώσεις τις αμοιβές μας αλλά και να διεκδικήσουμε αξιοπρεπείς όρους εργασίας ή δεδουλευμένα. Στην Ελλάδα, ο βιοπορισμός από τη μετάφραση και την επιμέλεια βιβλίων ήταν πάντα κάτι εξαιρετικά δύσκολο. Ακόμα και στην ανθηρή δεκαετία του 2000, όπου υπήρξε σημαντική αύξηση της δραστηριότητας στον εκδοτικό χώρο, το να ζήσει κανείς με σχετικά αξιοπρεπείς όρους από τη μετάφραση και την επιμέλεια ήταν σχεδόν αδύνατο. Γιατί, για παράδειγμα, τι συνθήκες εργασίας διαμορφώνει το να πρέπει να μεταφράζεις 5-6 κανονικού μεγέθους (150+ σελίδων) βιβλία το χρόνο για να μπορείς να βγάλεις λίγο περισσότερα από τον κατώτατο μισθό;

Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι, πέρα από τη γενική κατάσταση στο χώρο του βιβλίου στην Ελλάδα, η επικράτηση των συνθηκών αυτών οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό και στην έλλειψη οργάνωσης και συλλογικού πνεύματος στον κλάδο. Αυτό λοιπόν για το οποίο παλεύουμε μέσα από το σωματείο μας, με την προσπάθεια κατοχύρωσης κατώτατων αμοιβών, με τα εγχειρήματα αυτομόρφωσης, με τις κάθε είδους διεκδικήσεις, είτε αφορούν γενικά ζητήματα είτε συγκεκριμένα προβλήματα συναδέλφων, είναι πάντα και η διαμόρφωση συλλογικού πνεύματος και συνείδησης μεταξύ μας. Αυτό για το οποίο παλεύουμε δεν είναι η επιστροφή στην κατάσταση πριν από την κρίση, αλλά η υπέρβαση εκείνης της κατάστασης, εκείνων των συνθηκών και κατ'επέκταση και αυτών της κρίσης. Κι αυτό είναι κάτι που δεν αφορά ειδικά τους ΜΕΔ, αλλά όλους τους εργαζόμενους.

